

PĒTĪJUMS PAR CITU VALSTU PIEREDZI UN PRAKSI, SNIEDZOT ATBALSTU BĒRNIEM AR UZVEDĪBAS GRŪTĪBĀM IZGLĪTĪBAS SISTĒMĀ

Projekts “Sociālās atstumtības riskam pakļauto jauniešu (skolēnu ar uzvedības problēmām) interešu aizstāvība, veidojot valsts atbalsta sistēmu”

Autore: Ieva Skubiņa, Dr.sc.soc

Pasūtītājs: Nodibinājums “Bērnu slimnīcas fonds”

Rīga, 2023

Pētījums ir sagatavots ar Sabiedrības integrācijas fonda finansiālu atbalstu no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem. Par pētījuma saturu atbild Bērnu slimnīcas fonds

SATURS

KOPSAVILKUMS	3
PĒTĪJUMA TEHNISKĀ INFORMĀCIJA.....	3
ZIŅOJUMA ANALĪZES STRUKTŪRA	3
SECINĀJUMI UN REKOMENDĀCIJAS.....	4
VISPĀRĒJI IEKĻAUJOŠAS IZGLĪTĪBAS ORGANIZĒŠANAS ASPEKTI.....	4
IZPRATNE PAR BĒRNIEM AR UZVEDĪBAS SAREŽĢĪJUMIEM IZGLĪTĪBAS SISTĒMĀ	5
EFEKTĪVĀKĀS METODES BĒRNU AR UZVEDĪBAS SAREŽĢĪJUMIEM ATBALSTAM	6
NOZĪMĪGI RESURSI TURPMĀKAI PADZIĻINĀTAI IZPĒTEI.....	8
VALSTU PIEMĒRI: IGAUNIJA	9
SOMIJA	22
NORVĒGIJA	35
VĀCIJA.....	49
BIBLIOGRĀFIJA.....	60

KOPSAVILKUMS

Lai sasniegtu projekta mērķi, projekta ietvaros līdz ar citām aktivitātēm tika veikta arī citu valstu pieredzes analīze par bērnu ar uzvedības grūtībām sekmīgu iekļaušanos izglītības sistēmā. Pētījumā iekļautās valstis tika izvēlētas sadarbībā ar Nodibinājuma “Bērnu Slimnīcas fonds” speciālistiem un piesaistītajiem ekspertiem, uzskatot, ka izvēlēto valstu pieeja un sistēmiskie risinājumi iekļaujošas izglītības organizēšanā, kā arī stratēģijas un metodes bērnu ar uzvedības sarežģījumiem atbalstam izglītības iegūšanas procesā varētu sniegt vērtīgas atziņas tālākām diskusijām šīs mērķgrupas interešu aizstāvībai Latvijā.

PĒTĪJUMA TEHNISKĀ INFORMĀCIJA

Ziņojums par katru valsti ir sagatavots, veicot plašu sekundāro datu analīzi (likumdošana, valsts pārvaldes un pašvaldību tīmekļa vietnes u.c. publiski pieejamie resursi angļu valodā un oriģinālvalodā¹) un iegūto informāciju pārspriežot diskusijā ar vismaz vienu speciālistu šajā valstī – ekspertu iekļaujošas izglītības jautājumos nacionālā līmenī.

Interviju veikšanas laiks: maijs – jūlijs, 2023; intervijas ilgums: 1-1,5 st.

Ekspertu interviju dalībnieki

Valsts	Vārds, uzvārds	Amats, institūcija
Igaunija	<i>Marianne Kuzemchenko</i>	Igaunijas Autisma asociācijas vadītāja
Somija	<i>Merja Mannerkoski</i>	Somijas Izglītības un kultūras ministrijas vecākā speciāliste
Norvēģija	<i>Anett Kristin Apeland Frode Heiestad</i>	Norvēģijas Bērnu uzvedības attīstības centra (NUBU) eksperti
Vācija	<i>Melika Ahmetovic</i>	<i>MPhil</i> , Minhenes Ludviga-Maksimiliāna universitātes Izglītības un rehabilitācijas departamenta docente, Autiskā spektra traucējumu pedagogijas kursa koordinatore
	<i>Dr. Simon Wallace Prof. Karen Guldberg</i>	Birminghemas universitātes Anglijā eksperti autiskā spektra traucējumu izpētes jomā

ZIŅOJUMA ANALĪZES STRUKTŪRA

Ziņojuma par katru valsti struktūru veido, pirmkārt, vairāki elementi par iekļaujošas izglītības organizēšanu un atbalsta sniegšanu bērniem ar uzvedības sarežģījumiem skolā – tiesību akti un politikas dokumenti, finansējums, institucionālā pārvaldība, atbildības sadalījums un sadarbība, iekļaujošas izglītības izvērtēšana, izaicinājumi un kritika. Ziņojuma par katru valsti otrajā daļā detalizētāki raksturota atbalsta sistēma, t.sk. atbalsta līmeņi, diagnostikas process, atbalsta metodes, ko papildina apjomīgs izmantoto avotu atsauču klāsts.

Tādejādi, ziņojums sniedz visaptverošu ieskatu galvenajos aspektos un atbalsta metodēs, bet padziļinātai kādas konkrētas metodes/prakses izpratnei ieteicams iedziļināties pievienotajos literatūras avotos un sazināties ar pētījumā intervētajiem ekspertiem.

¹ Tulkojums no oriģinālvalodas uz angļu valodu veikts, izmantojot mašintulkošanas rīku www.hugo.lv.

SECINĀJUMI UN REKOMENDĀCIJAS

VISPĀRĒJI IEKĻAUJOŠAS IZGLĪTĪBAS ORGANIZĒŠANAS ASPEKTI

— **Likumdošana – sakārtota atbilstoši starptautiskajām saistībām, iekļaujoša izglītība integrēta politikas plānošanas dokumentos**

Valstis, kas iekļautas pētījumā – Igaunija, Somija, Norvēģija, Vācija –, ir pievienojušās nozīmīgiem starptautiskajiem vienošanās dokumentiem un organizācijām iekļaujošas izglītības jomā², tādējādi apliecinot savu gatavību gan pielāgot likumdošanu starptautiskajām prasībām, gan arī īstenot likumdošanā ietvertās normas praksē, ikdienas izglītības iegūšanas procesā ieguldot resursus, lai ikviens bērns varētu iegūt kvalitatīvu izglītību.

Lai arī Latvija *de iure* ir līdzīgā situācijā ar pētījumā iekļautajām valstīm, tomēr, kā rāda iepriekš veiktie pētījumi, nepieciešami būtiski uzlabojumi gan likumdošanā un iekļaujošas izglītības politikas plānošanas kontekstā, gan vēl jo vairāk – iekļaujošas izglītības īstenošanā skolas ikdienā, t.sk. atbalstot bērnus ar uzvedības sarežģījumiem.

— **Lēmumu pieņemšana – būtiskas mikro līmeņa iniciatīvas**

Nenoliedzami, ļoti nozīmīga ir iekļaujošas izglītības likumdošanas un politikas pilnveidošana, valstiska līmeņa vadlīniju izstrāde u.c. skolēnu ar uzvedības sarežģījumiem atbalstam. Diemžēl bieži vien makro līmeņa risinājumu izstrāde un īstenošana var būt ļoti laikietilpīga vai būtiski aizkavēties, mainoties politiskajām prioritātēm.

Tāpēc pētījumā intervētie eksperti, atsaucoties uz savas pārstāvētās valsts pieredzi, uzsvēruši t.s. "*grassroots*" un "*bottom-up*" (augšupējo) iniciatīvu ieguldījumu, kad lokālo problēmu risināšanā aktīvi iesaistījušās vietējās kopienas asociācijas un vecāku biedrības, kas, līdz ar izpratnes pieaugumu sabiedrībā, radījis politisku pieprasījumu ilgtermiņa pārmaiņu ieviešanā.

Arī Latvijā ir vairāki šādi piemēri, tāpat ar gandarījumu šo projektu var uzskatīt par būtisku soli pretim lokāla, reģionāla un valstiska līmeņa risinājumiem iekļaujošākas skolas vides radīšanā ikvienam bērnam.

— **Finansējums – svarīgs gan apjoms, gan izlietojuma efektivitāte**

Bez regulāra, prognozējama valsts līmeņa finansējuma iekļaujošās izglītības un preventīva atbalsta īstenošana izglītības sistēmā ir ierobežota, dažādu pašvaldību atšķirīgās iespējas un izpratne var radīt izteikti nelīdzvērtīgas iespējas bērniem atkarībā no tā, kurā pašvaldībā viņi dzīvo.

Vienlaikus valstu piemēri rāda, ka svarīgs ir ne tikai finanšu apjoms, kas tiek ieguldīts bērnu atbalstam izglītības sistēmā, bet arī finansējuma mērķtiecīgs izlietojums, kas balstīts izpratnē par vairāklīmeņu atbalsta sistēmu un visaptverošu preventīvu aktivitāšu un mērķtiecīga savlaicīga atbalsta ietekmi uz bērnu attīstību un labbūtību skolā.

Noteikta valsts budžeta finansējuma nepieciešamība preventīvām aktivitātēm iekļaujošas izglītības jomā, izlietoto finanšu pārraudzība Latvijas situācijā ir kritiski nozīmīga, lai varētu sniegt visā valsts teritorijā līdzvērtīgu atbalstu neatkarīgi no tā, kurā pašvaldībā ģimene dzīvo.

² ANO Konvencija par bērna tiesībām, ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, UNESCO Salamankas rekomendācijas, Eiropas aģentūra iekļaujošai un speciālajai izglītībai.

— **Sadarbība – kritiski nozīmīgs elements jebkurā no līmeņiem**

Iepriekš veikto pētījumu rezultāti un šajā projektā iesaistītie eksperti uzsver – sadarbība gan dažādos izglītības sistēmas līmeņos, gan izglītības jomai sadarbojoties ar sociālo un veselības jomu mikro līmenī ir kritiski nozīmīga kvalitatīvas iekļaujošas izglītības īstenošanā. Tai skaitā, efektīvam finanšu izlietojumam, jo šo politikas jomu mērķgrupas vismaz daļēji pārklājas.

Tomēr sadarbība var sagādāt arī būtiskus izaicinājumus jebkurā no līmeņiem pārvaldes administratīvās struktūras, atšķirīgu prioritāšu, nepietiekošas izpratnes un resursu u.c. iemeslu dēļ, kas raksturīgi arī situācijai Latvijā.

IZPRATNE PAR BĒRNIEM AR UZVEDĪBAS SAREŽĢĪJUMIEM IZGLĪTĪBAS SISTĒMĀ

— **Tuvākie cilvēki un vide – primārais uzvedības sarežģījumu iniciators agrīnā vecumā**

Saskaņā ar ekspertu teikto uzvedības sarežģījumi, jo īpaši maziem bērniem, ir radušies vides, kurā viņi pavada ikdienu, ietekmē. Tādējādi, lai nestigmatizētu bērnus, būtiska ir terminoloģijas izvēle politikas plānošanas dokumentos, ziņās medijos, skolā, ikdienas sarunās. Eksperti Somijā piedāvā – "bērni, kuri ar savu uzvedību reaģē uz apkārtējo vidi", neatbalstot "bērni ar uzvedības traucējumiem" u.tml. frāzes.

Lai gan ļoti augsti vērtējams ir tas, ka arvien biežāk arī Latvijā runā par emocionālu un fizisku aizskaršanu vienaudžu vidū (bulings, mobings), tomēr bieži vien diskusijās par šo tematu izskan vardarbības veicēja jēdziens. Tāpēc ārkārtīgi būtisks ir šī projekta ieguldījums izpētē un turpmākās diskusijās iekļaujošākas vides radīšanā izglītības sistēmā.

— **No uzvedības sarežģījumiem "neizaug" – visefektīvākie ir risinājumi agrīnā vecumā**

Eksperti uzsver, ka pieeja par uzvedības sarežģījumiem kā noteikta vecumposma attīstības krīzi, kad "vienkārši jānogaida" ("div-, trīs-gadnieka krīze" u.tml.), ir pedagoģiski un psiholoģiski nepamatota. Pieredze rāda, ka ļoti būtiski ir uzvedības sarežģījumus identificēt iespējami savlaicīgi, lai atbalstu varētu sniegt salīdzinoši viegli un ar proporcionāli mazākām izmaksām.

Līdz ar to ārkārtīgi nozīmīga loma ģimeņu labbūtībā un bērnu attīstībā ir gan bērnu dārzu pieejamībai un kvalitatīvai un iekļaujošai pirmsskolas izglītībai, gan papildus agrīna atbalsta iespējām pavisam maziem bērniem, kuriem tas ir nepieciešams.

— **Uzvedības sarežģījumi skolēniem – kompleksa problēma**

Kā rāda valsts pieredze, uzvedības sarežģījumi skolēniem ļoti bieži ir saistīti arī ar mācību traucējumiem un kādu no sociālām problēmām – nabadzību ģimenē, vecāku mentālo veselību, tautību (piemēram, romi), valstspiederību (imigranta statuss) –, un ar to izraisītiem sarežģījumiem – ierobežotām iespējām iegādāties izglītībai nepieciešamo, nepietiekamām valsts valodas zināšanām, stigmatizāciju sabiedrībā, kas būtiski paaugstina sociālās atstumtības riskus.

Apzinoties šos riskus, efektīvākie risinājumi bērnu uzvedības sarežģījumu mazināšanā ir starpdisciplināri un tiem jāpiesaista ne tikai pedagogi un speciālisti skolā, bet arī mentālās veselības eksperti, sociālās jomas speciālisti.

— **Atbalsts – būtisks ne tikai bērniem; ļoti svarīgs arī vecākiem**

Kā minēts iepriekš, bērnu uzvedības sarežģījumus būtiski ietekmē vide ģimenē un skolā. Tāpēc ļoti svarīgi ir veidot pozitīvu klases atmosfēru un aktivitātes, kas preventīvi aizsargā pret izaicinošu uzvedību. Saskaņā ar citu valsts pieredzi ļoti nozīmīgs ir arī atbalsts vecākiem un apmācības, par to kā ģimenē veidot pozitīvu attiecību mijiedarbību, lai viņi kļūtu par daudz labāku atbalstu saviem bērniem, nevis radītu pamatu bērnu uzvedības sarežģījumiem.

— Skolotājs – iespējinašs un nepārslogots

Ļoti svarīgi ir izstrādāt vadlīnijas un rekomendācijas, kas ietvertu stratēģijas, kā skolotājiem identificēt un kā sniegt visatbilstošāko atbalstu bērniem ar uzvedības sarežģījumiem skolā.

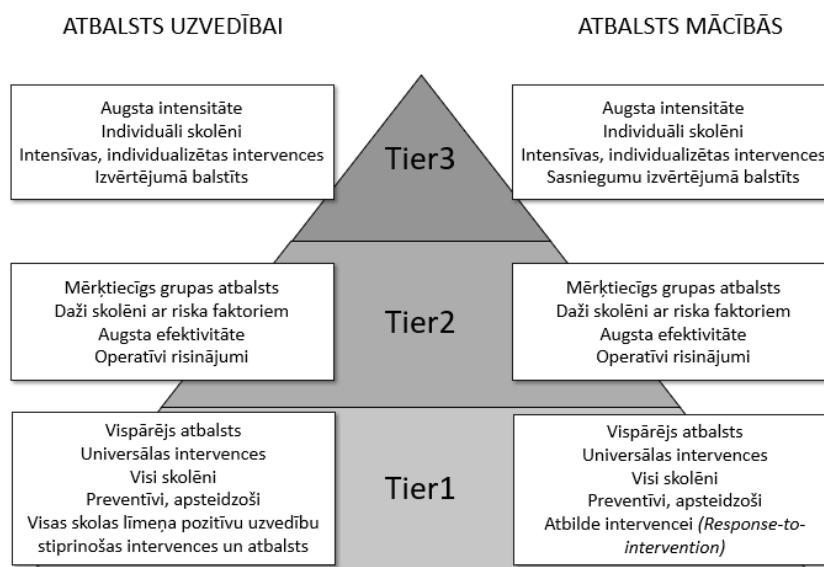
Tajā pašā laikā valstu eksperti uzsver, ka skolotājiem ikdienas darbā ārkārtīgi nozīmīgs ir praktisks koučings un supervīzijas ar speciālistiem, kas parādītu, kā identificēt dažādas situācijas, dodu iespēju pārspriest /izspēlēt konkrētus gadījumus, pārrunāt vēlamos rīcības modeļus. Ņemot vērā to, ka iekļaujošai izglītībai vēl aizvien ir jābūt kvalitatīvai izglītībai ikvienam, kritiski nozīmīgs ir atbalsta personāls bērniem ar uzvedības sarežģījumiem.

EFEKTĪVĀKĀS METODES BĒRNU AR UZVEDĪBAS SAREŽĢĪJUMIEM ATBALSTAM

— Atbalsta un intervencu pamatā – vairāklīmeņu atbalsta sistēmas (*Multi Tiered Support System*) pamatprincipi, sniedzot atbalstu mācībās un uzvedībai

Visās analizētajās valstīs *Tier1/Tier2/Tier3* sistēma piedāvā pakāpenisku pieeju atbalstam un intervencei, visbiežāk – apvienojot iespējas, ko piedāvā efektīvākās metodes atbalstam mācībās un izaicinošas uzvedības risināšanai.

Vairāklīmeņu atbalsta sistēma izaicinošas uzvedības un mācību sarežģījumu risināšanai: konceptuālais modelis

Avots: Sugai G. (2009). Reaching All Students: RtI & SWPBS. <https://slideplayer.com/slide/15018406/> [sk. 30.09.2023.]

Jo savlaicīgāk īstenotas vispārējas, preventīvas *Tier1* aktivitātes, kas ir gan ietekmes ziņā efektīvākas, gan arī laika, finanšu un cilvēkresursu mazāk ietilpīgas uz katru gadījumu, jo lielāka iespēja, ka proporcionāli mazāk atbalsta nepieciešams resursu daudz ietilpīgākajos pastiprināta (*Tier2*) un fokusēta (*Tier3*) atbalsta līmeņos.

Saskaņā ar iepriekš veiktajiem pētījumiem Latvijā ir jāveicina izpratne par visaptverošu preventīvu pasākumu un savlaicīga/apsteidzoša atbalsta nozīmi. Iekļaujoša skolas vide, pozitīva mijiedarbība klasē, operatīva reaģēšana pie pirmajām izaicinošas uzvedības pazīmēm – atbalsta pamatā.

— Efektīvākās metodes bērnu ar uzvedības sarežģījumiem atbalstam izglītības sistēmā – atbilstošas atbalsta nepieciešamības pakāpei

Raksturīgākā pieeja – valsts līmenī izstrādāt likumdošanu, politikas plānošanas dokumentus, vadlīnijas un rekomendācijas, nodrošināt bāzes finansējumu iekļaujošai izglītībai, bet lēmumu par konkrētu atbalsta veidu un metožu izvēli uzticēt mikro līmeņa lēmumpieņēmējiem – pašvaldībām, skolām, skolotājiem un citiem speciālistiem.

Vienotas vērtības savstarpējās attiecībās – pieņemšana, cieņa, rūpes, iedrošinājums – un pārdomāta fiziskā vide klasē un skolā veido pamatu iekļaujošas prakses īstenošanai, ko papildina programmas, kas vērstas uz sociālo prasmju attīstīšanu, uzvedības pārvaldības stratēģiju apmācību, iebiedēšanas skolā prevenci un pārtraukšanu, kā arī atbalstu vecākiem.

Situācijās, kad ar *Tier1* līmeņa aktivitātēm nepietiek un jārisina jau ieilguši uzvedības sarežģījumi, kā minēts iepriekš, visefektīvākie ir kompleksi risinājumi, kur atbalstu saņem ne tikai bērns, bet arī visi iesaistītie – vecāki, skolotāji, vienaudži. Šādas multimodālas intervences, kas apvieno dažādas metodes, vērtas uz vairākām iesaistītajām personām / grupām dažādā sarežģījumu pakāpē, nodrošina gan iespējami operatīvāku risinājumu, gan arī sniedz nozīmīgāku ietekmi ilgtermiņā.

Pētījumā veiktajās intervijās un tiešsaistē vairākkārt minētās metodes:

- *PALS* – Pozitīvu uzvedību un atbalstošu mācību vidi veicinoša visas skolas līmeņa programma (*Positive behaviour, supportive learning environment and interaction*)³;
- *PBS* – Pozitīvas uzvedības atbalsts skolā (*Positive behaviour support*);
- *PMTO* – Vecāku prasmju vadības apmācība (*Parent Management Training – The Oregon model*);
- *TIBIR* – agrīna iekļaušanās riskam pakļautiem bērniem, kuriem ir identificēti paaugstināti riski vai jau izpaudusies sociāli nepieņemama uzvedība, un viņu vecākiem;
- *VERGE* – izaicinošas uzvedības pārvaldība, metode skolēnu uzvedības grūtību atpazīšanai un atbalstam;
- *LOVAAS, ABA* – ASV izstrādātās metodes bērniem ar autiskā spektra traucējumiem;
- Latvijā jau plašāk zināmās – *KIVA, Incredible Years, Multisystemic family therapy*.

— Pārejas periods no viena izglītības līmeņa nākamajā – izaicinošs ikvienam bērnam, jo īpaši – ar uzvedības sarežģījumiem

Eksperti uzsver, ka bērniem ar izaicinošu uzvedību ikvienas pārmaiņas ikdienā var radīt paaugstinātu stresu, tāpēc, jo īpaši pārejā no bērnudārza uz sākumskolu un tālākos izglītības posmos ļoti nozīmīga ir profesionāļu un speciālistu saziņa, skaidri izstrādāta procedūra, pakāpeniskums jaunās vides apgūšanā, adaptācija.

— Izslēgšana no skolas uzvedības sarežģījumu dēļ – operatīvs risinājums, bet visbiežāk – ar negatīvām sekām ilgtermiņā

Visās analizētajās valstīs skolas līmenī ir izstrādāts noteikts rīcības protokols kritisku situāciju risināšanā, dažās – izteikti vērsts uz atbalstošas vides radīšanu, daudzveidīgu atbalsta mehānismu izmantošanu, lai pēc iespējas ilgāk bērnus ar uzvedības sarežģījumiem iekļautu skolā. Citās – iespējama bērna izslēgšana no skolas no dažām nedēļām līdz pat gadam vai vispār.

Eksperti secina, ka diemžēl izslēgšana no skolas rada virkni ilgtermiņa problēmu – tas var būt izteikts risks vecāku nodarbinātībai un tādejādi – ģimenes labklājībai –, skolēniem paaugstinās izglītības pamešanas risks, kas samazina topošo jauniešu iespējas iekļauties darba tirgū, veicina sociālo atstumtību u.tml.

³ Eksperti Norvēģijā uzsver, ka šīs visaptverošās programmas materiāli, speciālistu atbalsts ieviešanai ir pieejami bez maksas.

NOZĪMĪGI RESURSI TURPMĀKAI PADZIĻINĀTAI IZPĒTEI

Vadlīnijas iekļaujošas izglītības īstenošanai (ar īpašu uzmanību pret bērniem, kas reaģē uz apkārtējo vidi ar savu uzvedību)	Somija	https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/Tukea_arkeen_2.pdf
Pret-iebiedēšanas koncepcija (t.sk., metodes)	Igaunija	https://vana.hm.ee/sites/default/files/kiusamisvaba_haridustee_kontseptsioon.pdf
Autisma stratēģija (t.sk., metodes)	Bavārija, Vācija	https://www.stmas.bayern.de/imperia/md/content/stmas/stmas_inet/bericht_autismusstrategie_bayern_a4_bf.pdf
Bērnu uzvedības attīstības centrs (NUBU), darbības mērķis - sniegt agrīnu, preventīvu atbalstu bērniem ar uzvedības grūtībām	Norvēģija	https://www.nubu.no
Izglītības kvalitātes novērtēšanas monitoringa instruments = Valsts izglītības panelis (<i>Das Nationale Bildungspanel, NEPS</i>)	Vācija	https://www.lifbi.de/de-de/Start/Forschung/Gro%C3%9Fprojekte/NEPS-Nationales-Bildungspanel
Speciālās izglītības pakalpojums vispārējās izglītības iestādēs bērnu ar AST atbalstam (<i>Mobile Autism Special Education Service, MSD-A</i>)	Bavārija, Vācija	https://www.isb.bayern.de/schularten/foederschulen/msd/
Datu bāze, kas ietver informāciju par pierādījumu balstītiem risinājumiem bērnu ar izaicinošu uzvedību atbalstam	Norvēģija	https://ungsinn.no/tiltak/?filterdata=16
Prevennces instrumenti bērniem ar izaicinošu uzvedību (<i>Xchange prevention registry</i>)	Starptautisks	https://www.emcdda.europa.eu/best-practice/xchange_en
Iekļaujošas, pozitīvas un vienlīdzīgas mācību vides veidošana skolas mērogā, izmantojot sistēmu pārmaiņu pieeju (SWPBS)	Starptautisks	https://pbiseurope.org/en/about

VALSTU PIEMĒRI: IGAUNIJA

IESKATS IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS SATVARĀ UN ORGANIZĒŠANĀ

Pēdējos gados Igaunija saņēmusi augstus novērtējumus īstenotās izglītības politikas rezultātiem starptautiski, par ko liecina, piemēram, skolēnu akadēmiskie sasniegumi OECD PISA rezultāti⁴. Pēc neatkarības atgūšanas, pieredzi smeļoties Ziemeļvalstu pieejā vienlīdzīgu iespēju nodrošināšanai izglītības iegūšanā ikvienam bērnam, kā arī ratificējot gan ANO Konvenciju par bērna tiesībām, gan ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, Igaunijas likumdošanā ir noteikts, ka valstī tiek īstenota iekļaujoša izglītības politika⁵. Tādējādi ikkatram bērnam ir tiesības apmeklēt savai dzīvesvietai tuvāko skolu vai mācīties vispārīglītojošā skolā ar pielāgotu mācību programmu (valsts mācību programma pamatskolām/vienkāršota valsts mācību programma pamatskolām) un saņemt nepieciešamo atbalstu kvalitatīvas izglītības iegūšanā.

Pēdējo 20 gadu laikā speciālo skolu skaits valstī ir būtiski samazinājies, tajās mācās galvenokārt bērni, kuriem ir nepieciešams īpašs atbalsts vai/un ārstēšana. Pieejamas speciālās skolas – izglītojamiem ar redzes un dzirdes traucējumiem, izglītojamiem, kam papildus fiziskai invaliditātei ir īpašas izglītības vajadzības, izglītojamiem ar izteikti smagiem, daudzveidīgiem traucējumiem.

Izvērtējot laika posmā kopš 90. gadiem paveikto, pētījumā intervētā eksperte akcentē vairākus būtiskus sasniegumus iekļaujošās izglītības jomā. Pirmkārt, veiktas izmaiņas tiesiskajā regulējumā un politikas dokumentos, lai tie atbilstu iekļaujošās izglītības starptautiskiem standartiem, uzsverot principu par vienlīdzīgu piekļuvi kvalitatīvai izglītībai un veicinot iekļaujošas prakses ikdienā. Būtiski palielinājies to bērnu ar īpašām vajadzībām/invaliditāti īpatsvars, kuri izglītību var iegūt vispārīglītojošajā skolā, saņemot papildu atbalstu. Skolēni, kuriem ir nepieciešams individualizēts atbalsts mācībām, tai skaitā īpaši pielāgoti palīgīdzekļi, telpas, mācību plāni, atbalsta personāls, to var saņemt (tiesa, pilnvērtīgi vien atsevišķās lielāko pilsētu skolās).

Šo gadu laikā ievērojami ir uzlabojusies skolotāju informētība un zināšanas par iekļaujošo izglītību un izglītības iegūvi bērniem ar īpašām vajadzībām – ja sākotnēji tā balstījās uz atsevišķu skolotāju iniciatīvu pašiem tulkot materiālus, tad šobrīd skolotājiem ir plašas iespējas gan iegūt zināšanas augstskolā, gan arī pašiem pašmācības ceļā apgūt nepieciešamo. Līdz ar iepriekšminēto uzlabojusās arī vecāku zināšanas par viņu iesaisti, atbalsta saņemšanas iespējām bērniem ar īpašām vajadzībām.

Gan valsts pārvaldē, gan NVO sektorā un izglītības jomā ir nostiprinājušās veiksmīgas sadarbības attiecības starptautiski, jo īpaši ar Somijas un citu Ziemeļvalstu speciālistiem, kas sniedz vērtīgu pieredzes un zināšanu apmaiņu. Palielinoties izpratnei arī politiķu vidū, būtiskas pūles ar starptautisko finanšu instrumentu palīdzību tiek pieliktas, lai attīstītu skolu infrastruktūru un veidotu skolās pozitīvu skolas klimatu, veicinātu pieņemšanu, empātiju un savstarpēju atbalstu skolēnu vidū, mazinot iebiedēšanas vai atstumtības gadījumus. Igaunija piedalās starptautiskajās izglītības pētniecības programmās, tiek īstenoti daudzveidīgi inovāciju projekti, programmu izvērtēšana u.tml., lai attīstītu uz pierādījumiem balstītu lēmumu pieņemšanu un pastāvīgus uzlabojumus iekļaujošās izglītības jomā.

Nenoliedzami līdz ar pozitīvajiem aspektiem šajā jomā novērojami arī daudzi izaicinājumi, kas ietverti turpmāk izklāstītājā informācijā.

⁴ OECD (2018). The Programme for International Student Assessment (PISA) https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_EST.pdf [sk. 30.09.2023.]

⁵ European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). Country information for Estonia. <https://www.european-agency.org/country-information/estonia> [sk. 30.09.2023.]

GALVENIE TIESĪBU AKTI UN POLITIKAS PLĀNOŠANAS DOKUMENTI

Izglītības nodrošinājuma pamatprincipus Igaunijas Republikā nosaka:

- Igaunijas Republikas Satversme⁶, kas ietver tiesības uz izglītību un izglītības pieejamību,
- Izglītības likums⁷,
- Pirmsskolas bērnu aprūpes iestāžu likums⁸ un
- Pamatskolu un vidusskolu likums⁹.

"Izglītības likums" un "Pamatskolu un vidusskolu likums" uzsver, ka ikkatram bērnam ir vienlīdzīgas tiesības mācīties vietējā skolā vai, ja apstākļi nav piemēroti un vecāki piekrīt, mācīties speciālajā skolā. Mācības vispārējās skolās paredz pielāgotas mācību vides pastāvēšanu un atbalsta pakalpojumu un nepieciešamā aprīkojuma pieejamību. Tā kā skolas apmeklēšana ir obligāta visiem vecumā no 7 līdz 17 gadiem, izglītība ir jāgarantē, ieskaitot izglītojamos ar vissmagākajiem traucējumiem. Izglītojamo ar īpašām vajadzībām izglītības vispārīgie mērķi ir tādi paši kā citiem izglītojamajiem.

Eksperti norāda, ka īpaša uzmanība jāpievērš pirmsskolas izglītībai un sagatavošanai skolai bērniem ar īpašām vajadzībām, jo tieši šajā posmā sniegtais atbalsts ir visefektīvākais ieguldījums bērna attīstībā.

Likums nosaka, ka vecākiem ir galīgais lēmums par savu bērnu audzināšanu. Vecāki var izvēlēties gan vietējo pamatskolu, gan speciālo skolu sadarbībā ar diagnostikas speciālistiem. Tiesa, šis ir elements, ko pētījumā intervētā eksperte nevērtē viennozīmīgi pozitīvi, jo ne vienmēr vecāki pieņem bērna attīstībai optimālāko lēmumu.

Citi nozīmīgi normatīvie akti:

- "Sociālās labklājības likums"¹⁰ attiecas uz sociālās labklājības un atbalsta pakalpojumiem, kas pieejami personām, tostarp bērniem un skolēniem ar īpašām vajadzībām.
- "Likums par vienlīdzīgu attieksmi"¹¹ aizliedz diskrimināciju dažādu iemeslu, t.sk. invaliditātes, dēļ visās dzīves jomās, arī izglītībā, tādejādi nodrošina, ka skolēni ar invaliditāti vai īpašām vajadzībām tiek pasargāti no diskriminācijas un viņiem ir vienlīdzīga piekļuve izglītībai un ar to saistītiem pakalpojumiem.

Kā nozīmīgākos **politikas plānošanas dokumentus** jāmin šādus:

- Igaunijas Mūžizglītības stratēģijas 2020. gadam¹² mērķis ir radīt mācību iespējas visiem Igaunijas iedzīvotājiem, kas atbilst viņu vajadzībām un spējām visā dzīves garumā, lai nodrošinātu viņiem cilvēka cienīgas pašpiepildīšanās iespējas kā indivīdiem sabiedrībā, darbā un ģimenes dzīvē;

⁶ The Constitution of the Republic of Estonia. Riigi Teataja 1992. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521052015001/consolide> [sk. 30.09.2023.]

⁷ Republic of Estonia Education Act. Riigi Teataja 1992. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/503062019004/consolide> [sk. 30.09.2023.]

⁸ Republic of Estonia Preschool Child Care Institutions Act. Riigi Teataja 1999. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/529012018008/consolide> [sk. 30.09.2023.]

⁹ Republic of Estonia Basic Schools and Upper Secondary Schools Act. Riigi Teataja 2010. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/503062019007/consolide> [sk. 30.09.2023.]

¹⁰ Republic of Estonia Social Welfare Act. Riigi Teataja 2010. <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122015005> [sk. 30.09.2023.]

¹¹ Eesti võrdse kohtlemise seadus (Equal Treatment Act). Riigi Teataja 2008. <https://www.riigiteataja.ee/akt/126042017009?leiaKehtiv> [sk. 30.09.2023.]

¹² Haridus- ja Teadusministeerium (2020). Eesti elukestva õppe strateegia 2020 (Estonian lifelong learning strategy 2020, Ministry of Education and Science). <https://vana.hm.ee/sites/default/files/strateegia2020.pdf> [sk. 30.09.2023.]

- Izglītības attīstības plāns 2021.–2035. gadam¹³ kā stratēģisks dokuments nosaka izglītības mērķus un prioritātes valsts līmenī. Tajā iekļauti noteikumi par iekļaujošu izglītību un uzsvērts, cik svarīgi ir nodrošināt vienlīdzīgas izglītības iespējas visiem skolēniem neatkarīgi no viņu spējām vai apstākļiem;
- Koncepcija "Izglītības ceļš bez iebiedēšanas"¹⁴, kas apstiprināta 2017. gadā un pirmo reizi valstī detalizēti aprakstījusi visaptverošu redzējumu par iebiedēšanas novēršanu, sniedz informāciju par ieteicamajām programmām, atbalsta risinājumiem iebiedēšanas un vardarbības mazināšanai pirmsskolas izglītības iestādēs un skolās;
- Savu aktualitāti, balstoties uz iepriekšminēto Mūžizglītības stratēģiju, ir saglabājis normatīvais akts par "Iekļaujošās izglītības principu īstenošanu vispārizglītojošajās skolās 2014.–2020. gadā", atjaunots 2022. gadā¹⁵, kur uzsvēta iekļaujošās izglītības nozīme, aprakstīti principi struktūrfondu līdzekļu ieguldījumiem, lai nodrošinātu skolēnu ar īpašām vajadzībām un invaliditāti izglītības iegūšanas iespējas;

Papildus politikas plānošanas dokumentiem Igaunijas Izglītības ministrija sniedz arī vadlīnijas un metodiskos materiālus, lai atbalstītu iekļaujošās izglītības īstenošanu¹⁶, kas piedāvā skolotājiem praktiskas norādes par mācīšanas prakses pielāgošanu, iekļaujošās vides radīšanu un to skolēnu vajadzību apmierināšanu, kuriem ir uzvedības grūtības.

Pašvaldībām un ikvienai skolai ir iespēja izstrādāt savus lokālos izglītības attīstības plānus izglītības organizēšanai, lai strukturētu atbalstu skolēniem ar īpašām izglītības vajadzībām, tostarp tiem, kuriem ir uzvedības grūtības. Tajos var tikt izklāstīti mērķi un pasākumi, lai nodrošinātu, ka šie skolēni saņem nepieciešamo atbalstu un iekļaušanos izglītības sistēmā.

FINANSĒJUMS

Igaunijā iekļaujošās izglītības finansējumu nodrošina, apvienojot valsts, pašvaldības un starptautisko finanšu instrumentu līdzekļus, lai bērniem ar īpašām vajadzībām izglītību un atbalsta pakalpojumus nodrošinātu bez maksas¹⁷:

- Valsts budžets – valdība piešķir līdzekļus no valsts budžeta iekļaujošās izglītības iniciatīvu atbalstam – speciālās izglītības pakalpojumiem, atbalsta personālam, pedagogu profesionālās pilnveides programmām un infrastruktūras uzlabojumiem, lai nodrošinātu pieejamību skolēniem ar īpašām vajadzībām un invaliditāti.

Būtiski ņemt vērā, ka nozīmīgu īpatsvaru aktivitāšu preventīvam atbalstam un intervencēm nodrošina arī Sociālo lietu ministrijas pārvaldībā esošais finansējums, turklāt tās pārvaldes jomas ietver gan bērnu un ģimenes politiku, gan sociālās labklājības, gan arī veselības politiku.

¹³ Haridus- ja Teadusministeerium (2021). Eesti haridusvaldkonna arengukava 2021 – 2035 (Estonian educational development plan 2021 – 2035, Ministry of Education and Science). <https://vana.hm.ee/et/kaasamine-osalemine/strateegiiline-planeerimine-aastateks-2021-2035/eesti-haridusvaldkonna-arengukava> [sk. 30.09.2023.]

¹⁴ Haridus- ja Teadusministeerium (2017). Kiusamisvaba Haridustee Kontseptsioon (Bullying-free Education Path Concept, Ministry of Education and Science). https://vana.hm.ee/sites/default/files/kiusamisvaba_haridustee_kontseptsioon.pdf [sk. 30.09.2023.]

¹⁵ Implementation of the principles of inclusive education in general education schools in the period 2014–2020. RT, 18.04.2018. <https://www.riigiteataja.ee/akt/118032020017?leiaKehtiv> [sk. 30.09.2023.]

¹⁶ Haridus- ja Teadusministeerium (2023). Hariduslike erivajadustega õpilaste toetamine: õppekorraldus ja tugiteenused (Supporting students with special educational needs: study organization and support services, Ministry of Education and Science). <https://vana.hm.ee/et/tegevused/hariduslike-erivajadustega-opilaste-toetamine-oppekorraldus-ja-tugiteenused> [sk. 30.09.2023.]

¹⁷ European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). Country information for Estonia. <https://www.european-agency.org/country-information/estonia> [sk. 30.09.2023.]

- Pašvaldības arī piedalās iekļaujošas izglītības finansēšanā, piešķirot līdzekļus skolu atbalstam, īstenojot iekļaujošu praksi, pieņemot darbā papildu atbalsta darbiniekus, nodrošinot nepieciešamās telpas un palīgtechnoloģijas, kā arī organizējot atbalsta pakalpojumus.

Katrā pašvaldībā atsevišķi finansēšanas mehānismi un piešķiršanas procesi var atšķirties. Kā uzsver pētījumā intervētā eksperte, ir atšķirība finansējuma apjomā un līdz ar to arī iekļaujošās izglītības pieejamībā bagātākās, lielākās pašvaldībās un pavisam nelielās, kas bieži vien ir trūcīgākas, pašvaldībās. Diezgan raksturīga ir situācija, ka trūcīgākām pašvaldībām ir sarežģīti ne tikai nodrošināt iekļaujošas izglītības pamata principu īstenošanu un atbalsta personālu savās skolās, bet arī sniegt finansējumu, lai piedāvātu iespēju savā pašvaldībā dzīvojošām ģimenēm bērnus, kuriem būtu tas nepieciešams, nogādāt uz viņiem piemērotām izglītības iestādēm citās pašvaldībās. Nereti ir gadījumi, kad vecāki maina dzīvesvietu tikai tādēļ, ka vēlas saviem bērniem nodrošināt atbilstošu izglītību.

Būtiski atzīmēt, ka kopējais izglītības iestāžu finansējums ir atkarīgs no iestādes īpašumtiesībām – valsts, pašvaldību un privātās izglītības iestādes. Savukārt atbalsts bērniem ar īpašām vajadzībām tiek segts no valsts budžeta neatkarīgi no tā, vai bērns mācās pašvaldības vai privātā vispārīgā skolā. Piešķirot subsīdiju, netiek pieļauta finansiāla atšķirība starp skolēnu, kurš piedalās vispārējās izglītības ikdienas klasē vai īpašajā klasē. Skolas vadītājs ir atbildīgs par mācību vides izveidi atbilstoši skolēnu ar īpašām vajadzībām iespējām.

- Ārējais finansējums – Eiropas Savienības struktūrfondi, Šveices un Norvēģijas finanšu instrumenti u.c., kurus var izmantot iekļaujošas izglītības projektu atbalstam ar mērķi uzlabot izglītības infrastruktūru, veicināt pedagogu profesionālo attīstību un īstenot iekļaujošu politiku un praksi.

Ārvalstu finansējuma izlietošanā projektu īstenošanā bieži sadarbojas vairākas ministrijas, piemēram, Izglītības un Sociālo lietu ministrijas. Būtiski piebilst, ka gan šajā pētījumā intervētā speciāliste, gan arī iepriekš veiktajā izpētē agrīna preventīva atbalsta sistēmas izveidei Latvijā¹⁸ intervētā valsts pārvaldes pārstāve uzsvēra, ka visas jaunās iniciatīvas, t.sk., agrīna preventīva atbalsta, iekļaujošās izglītības u.tml. jomās tiek uzsāktas ar ārvalstu finanšu atbalstu, dažām no tām izdodas nodrošināt pēctecību pēc projekta beigām, iekļaujot valsts budžeta pozīcijās.

- Grantu programmas, ko īpašos gadījumos var piedāvāt valdība, pašvaldības vai izglītības iestādes, lai atbalstītu iekļaujošas izglītības projektus vai iniciatīvas, piemēram, kādas apmācību programmas, pētniecības projektus u.tml.

INSTITUCIONĀLAIS IETVARIS, ATBILDĪBAS SADALĪJUMS, SADARBĪBA

Igaunijā vairākās institūcijas ir līdzatbildīgas par iekļaujošu praksi īstenošanu izglītības sistēmā, **makro** līmenī:

- Izglītības un zinātnes ministrija¹⁹ ir atbildīga par izglītības politikas izstrādi un iekļaujošās izglītības vispārējo virzienu noteikšanu Igaunijā. Tās izstrādā normatīvos aktus, politikas plānošanas dokumentus, vadlīnijas, lai atbalstītu iekļaujošu praksi un nodrošinātu vienlīdzīgas izglītības iespējas visiem skolēniem;

¹⁸ PKC (2022). Pētījums agrīnā preventīvā atbalsta sistēmas un agrīnās profilakses un intervences pakalpojumu groza izveidei Latvijā.

http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/Petijums_agrina_prevent_atbalsta_sistemas_un_pakalpojumu_groza_izveidei.pdf [sk. 30.09.2023.]

¹⁹ Haridus- ja Teadusministeerium (2023). Haridus- ja Teadusministeerium (Ministry of Education and Research). <https://www.hm.ee/en> [sk. 30.09.2023.]

- Igaunijas Izglītības un jaunatnes pārvalde²⁰ ir Izglītības un zinātnes ministrijas padotībā esoša izpildaģentūra, kas pārrauga izglītības politikas īstenošanu, tostarp iekļaujošu izglītību, un sniedz atbalstu skolām iekļaujošas prakses īstenošanā, nodrošinot apmācības, zināšanu pārnesi un paraugpraksi apmaiņu, organizējot tīklošanās pasākumus;
- Pētījuma tēmas kontekstā kā ārkārtīgi nozīmīga jāmin vadības sistēmas un 16 reģionālo centru izveide bērnu un jauniešu izglītības atbalstam²¹. Atbalsta centru "Pathfinder" tīkls²² (*Rajaleidja*) piedāvā bezmaksas konsultācijas pieaugušajiem, kuri atbalsta bērnus viņu izglītošanās procesā – vecākiem, skolotājiem, atbalsta speciālistiem utt. Iesaistītie speciālisti – sociālais pedagogs, speciālās izglītības pedagogs, psihologs, runas terapeits. Konsultācijās iespējams saņemt padomu situācijās, kad skolas piedāvātais atbalsts nav bijis pietiekams, tai skaitā – ja nav atrisinājis bērna uzvedības sarežģījumus. Šīs institūcijas, balstoties vairāku speciālistu viedokļos, sniedz arī rakstisku lēmumu par bērnam atbilstošāko mācību veidu un formu. *Pathfinder* konsultanti sniedz īpašu atbalstu skolām arī krīzes situācijās;
- Sociālo lietu ministrijas Nacionālais veselības attīstības institūts organizē izpēti veselības profilakses jomā, sadarbības platformu, izpēti un atbalsta programmas bērniem un ģimenēm, tai skaitā – izglītības vidē²³.

Izglītības pārvaldībai reģionālā un municipālā līmenī ir izšķiroša nozīme iekļaujošas izglītības īstenošanā vietējā līmenī. Šīs institūcijas ir atbildīgas par izglītības pakalpojumu organizēšanu un pārvaldību, kā arī par to, lai viņu jurisdikcijā esošās skolas sniegtu iekļaujošu izglītību un atbalsta pakalpojumus skolēniem ar īpašām vajadzībām.

Nevalstiskais sektors aktīvi darbojas gan nacionālā līmenī, gan kopienu līmenī bērnu ar īpašām vajadzībām interešu aizstāvībā un atbalsta pakalpojumu sniegšanā.

Nozīmīgu lomu iekļaujošās izglītības attīstības un izpratnes par to veicināšanā sniedz augstākās izglītības iestādes, kas līdz skolotāju izglītošanu, sadarbībā ar pirmsskolas un vispārējās izglītības praktiķiem izstrādā programmas, veicina pētniecību un uz pierādījumiem balstītu risinājumu izmantošanu iekļaujošās izglītības īstenošanā ikdienā.

Mikro līmenī ikvienai skolai, tās pedagogiem, speciālistiem, atbalsta personālam un ikvienam skolas darbiniekam ikdienu ir atbildība iekļaujošas izglītības prakses īstenošanā, t.sk. iekļaujošas mācību vides izveidē, mācību metožu un materiālu pielāgošanā, lai apmierinātu dažādas skolēnu vajadzības un atbilstošas palīdzības sniegšanu skolēniem ar īpašām izglītības vajadzībām, t.sk., tiem, kam ir uzvedības sarežģījumi. Savukārt vecāki/bērnu aizbildņi ir ļoti nozīmīgi partneri iekļaujošas izglītības attīstībā, jo, kā jau minēts, saskaņā ar likumdošanu viņi ir galvenie atbildīgie, kuriem pieder izšķirošs lēmums bērna izglītības apgūvē, kas tiek ņemts vērā pat tad, ja tas nesakrīt ar profesionālās komisijas noteiktu lēmumu.

IEKĻAUJOSĀS IZGLĪTĪBAS IZVĒRTĒŠANA

Izglītības un zinātnes ministrija veic administratīvo uzraudzību pār skolu un to īpašnieku darbības likumību ar mērķi nodrošināt pamatzglītības un vispārējās vidējās izglītības pieejamību, izglītības organizēšanu, kā arī kvalitāti un efektivitāti. Amatpersonai, kas veic administratīvo uzraudzību, ir tiesības apmeklēt skolu,

²⁰ HARNO (2023). Haridus- ja Noorteamet (Education and Youth Board of Estonia). <https://harno.ee/> [sk. 30.09.2023.]

²¹ PRAXIS (2015). Pathfinder in Estonia – reorganisation of lifelong guidance in 2014. <https://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2015/08/Pathfinder-in-Estonia.pdf> [sk. 30.09.2023.]

²² Rajaleidja (2023). Rajaleidja võrgustik (Estonian Pathways network). <https://rajaleidja.ee/> [sk. 30.09.2023.]

²³ TAI (2023). Tervise Arengu Instituut (National Institute for Health Development). <https://en.tai.ee/en/> [sk. 30.09.2023.]

lai pārbaudītu mācību procesu un sniegtu atbalstu izglītojamajiem ar īpašām vajadzībām, iepriekš informējot par to skolas vadītāju.

Saskaņā ar galvenajiem likumdošanas aktiem izglītības politikas jomā, pirmsskolas bērnu aprūpes iestādēm, vispārizglītojošajām skolām un arodskolām ir pienākums veikt iekšējo izvērtēšanu²⁴. Izglītības izvērtēšana izglītības iestādē ir pedagoģiskās padomes pienākums. Izglītības iestādei vismaz reizi trijos akadēmiskajos gados jā sagatavo pilns iekšējais novērtējuma ziņojums par savu darbību. Šī ziņojuma pamatā ir kritēriji, kas nosaka vērtējamās jomas, dati par iestādes darbību ietver arī kvalitātes rādītājus par iekļaujošu izglītību.

Iekļaujošas izglītības izvērtēšana Igaunijā ietver iekļaujošas prakses, politikas un atbalsta sistēmu efektivitātes un ietekmes izvērtēšanu, lai veicinātu to skolēnu izglītības rezultātus, kuriem ir īpašas izglītības vajadzības.

Veicot t.s. ārējo izvērtējumu, Igaunijas Izglītības pārvalde un izglītības aģentūras ir atbildīgas par novērtēšanas procesu koordinēšanu un pārraudzību. Šajā procesā izvērtējuma veikšanai var tikt apkopoti dati no daudzveidīgiem avotiem:

- dati par skolēnu uzņemšanu un iesaistes līmeni, akadēmiskajiem sasniegumiem, apmeklējumu, uzvedību, kā arī par atbalsta pakalpojumu sniegšanu, skolotāju apmācību un infrastruktūras pieejamību,
- informācija par skolēnu ar īpašām vajadzībām, tai skaitā uzvedības grūtībām, labbūtību, kas iegūta no pašiem skolēniem, viņu ģimenēm, atbalsta personāla, veicot intervijas, fokusgrupas u.tml. Šī atgriezeniskā saite sniedz vērtīgu ieskatu par iekļaujošās izglītības efektivitāti un ietekmi no tieši iesaistīto viedokļa,
- datus var salīdzināt mikro – vienas skolas ietvaros, vai plašākā pārklājumā – reģionā, valstī, starptautiski,
- iegūtos datus var izmantot gan atbalsta intervenču, gan visas iekļaujošās izglītības politikas izvērtēšanai un pilnveidošanai.

Katru gadu izglītības iestāžu darbības rādītāji, tai skaitā attiecībā uz iekļaujošo izglītību, tiek publicēti tiešsaistē – Igaunijas izglītības un informācijas datu bāzē²⁵, lai visa informācija par izglītības iestādēm būtu viegli pieejama izglītojamajiem, vecākiem un iestāžu īpašniekiem, un datus varētu viegli salīdzināt.

IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS IZAIČINĀJUMI UN KRITIKA

Neskatoties uz visai augstajiem izglītojamo rezultātiem starptautiskos izvērtējumos un kopumā izglītības politikā akcentēto iekļaujošas izglītības paradigmu, šajā jomā vērojami arī vairāki izaicinājumi, ko aktualizējusi pētījumā intervētā eksperte, pētnieki un mediji:

- Lai arī sabiedrībā kopumā, izglītības politikas veidotājos un īstenotājos izpratne par iekļaujošas izglītības nozīmi ir būtiski uzlabojusies salīdzinājumā ar 90. iem gadiem, tomēr vēl aizvien ierobežotie finanšu resursi ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc liela daļa skolu nespēj pilnvērtīgi nodrošināt specializējušos skolotājus, psihologus, konsultantus un citus atbalsta darbiniekus. Jāņem vērā, ka ne vienmēr resursu izlietojums ir optimāls un pārdomāts.
- Ne tikai finansējuma, bet arī speciālistu trūkums var būtiski apgrūtināt individualizēta atbalsta sniegšanu ikvienam skolēnam, kam tas nepieciešams.

²⁴ European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). Country information for Estonia. <https://www.european-agency.org/country-information/estonia> [sk. 30.09.2023.]

²⁵ Haridussilm (2023). The Estonian education information portal. <https://www.haridussilm.ee/ee> [sk. 30.09.2023.]

- Pedagogu izglītība un apmācības iekļaujošās izglītības jomā ir būtiski pilnveidojušās, bet vēl aizvien šai mūžizglītības iniciatīvai ir jābūt pastāvīgi aktualizētai. Papildu apmācība uzvedības pārvaldības stratēģijās, pozitīvās disciplīnas metodēs un izpratne par izaicinošas uzvedības pamatcēloņiem ir kritiski nozīmīga, lai radītu iekļaujošu un atbalstošu mācību vidi bērniem ar uzvedības sarežģījumiem. Savukārt, jo bērni ar īpašām izglītošanās vajadzībām mazāk veiksmīgi integrējušies vispārējās izglītības iestādēs, jo augstāks ir stigmatizācijas potenciāls sabiedrībā.
- Izteiktas reģionālas atšķirības atbalsta pieejamībā ir pētījumā intervētās ekspertes vairākkārt uzsvēta problēma. Atbalsta programmu un pakalpojumu pieejamība un kvalitāte var ievērojami atšķirties atkarībā no dzīvesvietas, kas rada nevienlīdzību attiecībā uz bērnu piekļuvi izglītībai. Raksturīgi, ka vecāki izvēlas mainīt dzīvesvietu, lai atrastos teritoriāli tuvāk tām pilsētām, kur iekļaujošas izglītības un atbalsta pakalpojumu piedāvājums ir plašāks un pilnvērtīgāks (piemēram, izvēlas dzīvot Tartu nevis galvaspilsētā Tallinā).
- Kā vēl viens no izaicinājuma aspektiem jāmin sadarbības un komunikācijas nepilnības dažādos pārvaldības līmeņos, kā arī starp skolotājiem, skolotāju – vecāku starpā, starp profesionāļiem. Skaidru sadarbības algoritmu un saziņas kanālu noteikšana un izmantošana varētu būtiski uzlabot atbalsta sistēmu.

Svarīgi atzīmēt, ka līdz ar neatkarības atgūšanu Igaunijas iekļaujošās izglītības politikā iesaistītie eksperti ir aktīvi strādājuši, lai uzlabotu gan izglītības sistēmu kopumā, gan arī lai sniegtu atbalstu skolēniem ar īpašām vajadzībām, tostarp tiem, kam ir uzvedības grūtības. Minētie izaicinājumi un problēmas nav unikālas tikai Igaunijai, lielākā vai mazākā mērā ar tām saskaras arī citas valstis.

Pētījumā intervētā eksperte, atsaucoties uz inovatīvām pieejām, pastāsta, ka, ņemot vērā agrīnās bērnības posma ārkārtīgi būtisko ietekmi uz bērna attīstību, savulaik izskanējusi iniciatīva bērniem ar īpašām vajadzībām pirmsskolas izglītību noteikt kā obligātu un tādejādi izmantot agrīnās bērnības laiku, kad atbalsts attīstībai ir viskritiskāk nepieciešams un var būt ar vislielāko atdevi. Šī iniciatīva nav guvusi atbalstu izglītības politikas veidotāju vidū.

Domājot par iekļaujošas izglītības attīstību, eksperte uzsver, ka pēc viņas domām ir jā saglabā iespēja bērniem ar īpašām vajadzībām izglītību iegūt ne tikai vispārīzglītojošās skolās, bet arī speciālās mācību iestādēs. Eksperte, protams, ir informēta par Norvēģijas pieeju, kad gandrīz visi bērni ar īpašām vajadzībām tiek iekļauti parastajā skolā. Vienlaikus viņa uzsver, ka tam ir nepieciešami lieli resursi, kādu Igaunijai šobrīd nav, līdz ar to klases ir lielākas, atbalsta personāla skaits – nepietiekams. Nedrīkst pastāvēt iespēja, ka skolotājs ir pārslogots, jo šādā gadījumā visai apšaubāma ir iespēja, ka iekļaujoša izglītība vēl aizvien būs kvalitatīva izglītība.

Eksperte atsaucas uz zinātniskajiem pierādījumiem, ka bērnam, kurš nespēj optimāli mācīties parasta izmēra klasē, attīstība kavēsies, nevis tiks veicināta vispārīzglītojošā skolā it kā iekļaujošā vidē. Papildus – arī citu bērnu izglītošanās tiks ierobežota. Tāpēc ir jāpaliek elastīgiem, nevis jāizvēlas viena no versijām un otra pilnībā jābeidz.

ATBALSTA SISTĒMA BĒRNIEM AR UZVEDĪBAS GRŪTĪBĀM PIRMSSKOLĀ/SKOLĀ

Kā minēts iepriekš, Igaunijā ir veiktas būtiskas pārmaiņas izglītībā, lai tuvinātos gan likumdošanā, gan jo īpaši reālajā praksē starptautiski atzītu iekļaujošās izglītības pamatprincipu pilnvērtīgai īstenošanai. Laika periodā kopš neatkarības atjaunošanas ir mainījusies arī pieeja, kādā veidā tiek runāts par bērniem ar īpašām vajadzībām izglītības sistēmā. Institūciju un speciālistu vidū ir notikusi pāreja no medicīniskās

diagnozes terminoloģijas / "labeling" pieejas uz pedagoģiska izvērtējuma secinājumiem, kas akcentē ikviena izglītojamā spējas un uzsver nepieciešamību pēc pielāgotas mācību vides katram skolēnam²⁶.

Tādejādi arī bērniem pat ar izteiktiem uzvedības sarežģījumiem būtu jābūt iespējai saņemt izglītību vispārīzglītojošā skolā, kas ikdienā papildināta ar dažāda veida palīdzību atbilstoši bērna individuālajām vajadzībām un var ietvert individualizētu izglītības plānu, specializētas mācību metodes, konsultācijas, terapiju un papildu resursus vai telpas, kas pielāgotas bērna vajadzībām.

ATBALSTA LĪMEŅI UN FORMAS

Līdzīgi kā bērnu un ģimeņu politikas plānošanā un īstenošanā²⁷, arī iekļaujošajā izglītībā izglītības politika balstās klasiskajā prevences vairāklīmeņu atbalsta sistēmā (*Multi Tiered Support System – MTSS*)²⁸, kur:

- *Tier1* – ietver universālu atbalstu visiem,
- *Tier2* – konkrētākām potenciālajām riska grupām/ bērniem ar nelieliem, bet pastāvīgiem izaicinājumiem un
- *Tier3* – jau ļoti izteiktām riska grupām.

Saskaņā ar Igaunijas sniegto informāciju Eiropas Speciālās izglītības asociācijai, ikkatrai Igaunijas skolai savā mācību programmā jāapraksta iekļaujošās izglītības politikas pamatprincipi un mācību organizēšana skolēniem ar dažādām īpašām vajadzībām²⁹. Šajā dokumentā jāietver:

- kopīgas vērtības un principi;
- pedagogu, skolu vadītāju, citu darbinieku utt. koordinācijas sistēma un pienākumi;
- skolēnu īpašo vajadzību identifikācijas sistēma, atbalsta pasākumi;
- datu vākšana un novērtēšana;
- sadarbība un līdzdalība (vecāki, visi skolēni skolā, visi skolotāji, citas skolas, kopiena, ārējās iestādes utt.).

Tier1 Skolotāju pienākums ir novērot izglītojamo attīstību, un, ja nepieciešams, pielāgot studiju procesu atbilstoši vajadzībām.

Tier2 Identificējot papildus atbalsta nepieciešamību, tas tiek sniegts sadarbībā ar skolas atbalsta personālu (runas terapeits, psihologs un sociālais pedagogs, ja nepieciešams – speciālās izglītības pedagogs). Bieži izmantots atbalsta veids ir papildu mācību mazās grupas Turpmāk atbalsta efektivitāte tiek izvērtēta un pārskatīta vismaz reizi gadā skolotājiem un atbalsta speciālistiem sadarbībā ar vecākiem. Skolas direktors ir lemttiesīgs par papildu klašu/mazo grupu izveidi, kur skolēnu ar īpašām vajadzībām efektīvam atbalstam skaits nedrīkst pārsniegt 12 izglītojamos vai īpašos gadījumos – 6 izglītojamos.

²⁶ European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). Country information for Estonia. <https://www.european-agency.org/country-information/estonia> [sk. 30.09.2023.]

²⁷ Sotsiaalministeerium (2011). Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond Laste ja perede arengukava 2012–2020 (Wise parents, nice children, strong society. Development plan for children and families 2012–2020). https://sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf [sk. 30.09.2023.]

²⁸ Understand (2023). What is Multi-tiered support system (MTSS) work? <https://www.understood.org/en/articles/mtss-what-you-need-to-know> [sk. 30.09.2023.]

²⁹ European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). Country information for Estonia. <https://www.european-agency.org/country-information/estonia> [sk. 30.09.2023.]

Izglītības un pētniecības ministrija sniedz ieteikumus mācību un izglītības organizēšanai un atbalsta pakalpojumu īstenošanai, ko reģionālā līmenī attīsta leklājuošās izglītības pakalpojumu centri ("Pathfinder"), kuru aktivitātes ietver:

- sniegt konsultatīvās grupas ieteikumus skolēnu ar īpašām vajadzībām izglītībai;
- konsultēt izglītības iestādes, speciālistus un vecākus;
- veikt preventīvo darbu;
- atbalstīt izglītības iestādes krīzes situācijās.

Izglītības jautājumu aģentūra izstrādā kvalitātes nodrošināšanas sistēmu un novērtēšanas un metodoloģijas instrumentus, lai atbalstītu speciālistus un skolotājus.

Agrīns atbalsts pirms formālas diagnostikas

Skolas cenšas nodrošināt agrīnu iejaukšanos un atbalstu, pamatojoties uz atsevišķām novērotajām grūtībām un bažām, ko pauduši vecāki, pedagogi vai citi profesionāļi. Skolēniem tiek piedāvāts atbalsts mācībās, iespēju robežās pielāgota vide, vizualizācijas materiāli, strukturēts mācību plāns, lai palīdzētu bērniem justies droši, mazināt satraukumu un palielināt viņu iesaistīšanos mācībās. Ja nepieciešams veicināt komunikācijas un sociālās prasmes, skola var piedāvāt runas terapiju, sociālo prasmju apmācības programmu. Šiem atbalsta veidiem nav nepieciešams īpašs formalizēts diagnostikas process.

Tiek sagaidīts, ka skolotāji studiju laikā apgūs un profesionālajā pilnveidē iesaistīties mūžizglītības programmās, lai saņemtu informāciju un zināšanas, uzlabotu izpratni par uzvedības traucējumiem, autiskā spektra traucējumiem un citiem sarežģījumiem bērnu attīstībā, lai būtu gatavi sniegt atbalstu ar efektīvu pieeju mācībām identificējot izaicinājumus agrīni.

Tier3 situācijās, kad problēmas ir samilzušas, vai ir izveidojusies krīzes situācija, tiek piesaistīti ārpuskolas speciālisti, iespējams – arī sociālie darbinieki un bērnu tiesību aizsardzības speciālisti.

DIAGNOSTIKA

Kā akcentē pētījumā intervētā eksperte, skolas cenšas sniegt atbalstu bērniem ar izteiktiem uzvedības sarežģījumiem, iespējamu autiskā spektra traucējumiem (AST) u.c. sarežģījumiem pirms diagnozes apstiprināšanas. Tajā pašā laikā oficiāls diagnostikas slēdziens tomēr ir ļoti noderīgs, lai piekļūtu specializētiem pakalpojumiem un mērķtiecīgai intervencei, kuras rezultāti viennozīmīgi būs efektīvāki.

Igaunijā uzvedības jautājumu diagnosticēšanas process bērniem parasti ir saistīts ar vairākiem profesionāļiem, un tas var atšķirties atkarībā no konkrētajiem apstākļiem, iniciatīva var būt gan viena profesionāļa lēmums, gan vairākiem sadarbojoties:

- bērna pašreizējai izglītības iestādei – bērnudārzam vai skolai – ir būtiska loma jebkuru mācīšanās grūtību vai speciālo vajadzību apzināšanā. Skolotāji un pedagogi novēro bērna attīstību un uzvedību klasē un var uzsākt papildu atbalsta vai novērtējuma procesu, ja viņiem ir aizdomas, ka bērnam nepieciešama specializēta uzmanība;
- ģimenes ārsts var veikt sākotnējo novērtējumu sagatavot bērna veselības pārskatu un citu informāciju turpmākiem diagnostikas procesa posmiem, nepieciešamības gadījumā var piesaistīt pediatru, lai veiktu vispārīgu novērtējumu un noteiktu pamata veselības stāvokli vai attīstības faktorus, kas var veicināt bērna uzvedības grūtības;
- psihologiem, runas terapeitiem un citiem speciālistiem ir izšķiroša nozīme uzvedības jautājumu diagnostikā bērniem, jo tieši šie speciālisti novērtē bērna uzvedību, emocionālo darbību un izzināšanas spējas, izmantojot intervijas, novērojumus un psiholoģiskos testus. Psihologi var sniegt ieskatu par

uzvedības jautājumu būtību un smagumu un dot ieguldījumu diagnozes formulēšanā; gadījumos, kad uzvedības jautājumi ir sarežģīti vai tiem var būt būtiska ietekme uz bērna mentālo veselību, var iesaistīties psihiatrs;

- reģionālie atbalsta centri iekļaujošai izglītībai, kas darbojas visā Igaunijā, piedāvā atbalstu vispārizglītojošo skolu pedagogiem, lai sniegtu atbalstu bērnu īpašo vajadzību izvērtēšanā, kā arī sniedz papildus informāciju, ieteikumus par to, kā pielāgot mācību vidi un mācību metodes, lai apmierinātu dažādu izglītojamo vajadzības;
- lēmumā, vai bērnam apmeklēt vispārizglītojošo skolu vai speciālās izglītības iestādi, nozīmīgs ir pašvaldības speciālās izglītības komitejas lēmums.

Diagnostikas procesa laiks var atšķirties atkarībā no situācijas steidzamības, speciālistu pieejamības un lietas sarežģītības. Diagnostikas process laika gaitā bieži ietver vairākus novērtējumus, lai savāktu pietiekamu informāciju un veiktu precīzu diagnostiku. Kā minēts iepriekš, vecākiem vai likumīgajiem aizbildņiem ir izšķiroša nozīme lēmumu pieņemšanas procesā.

Pētījumā intervētā eksperte uzskata, ka šobrīd process diagnozes noteikšanai ir būtiski paildzinājies salīdzinājumā ar to kā bija agrāk, jo tiek iesaistīti vairāki speciālisti – ja 90.ajos gados tas bija aptuveni 3 mēneši, tad šobrīd var būt pat līdz gadam vai pat vairāk. Pēc viņas domām, šis ir viens no nepārdomātākajiem lēmumiem attiecībā uz iekļaujošās izglītības organizēšanu.

METODES BĒRNU AR UZVEDĪBAS SAREŽĢĪJUMIEM ATBALSTAM SKOLĀS

Valstī ir noteiktas vadlīnijas, atbalsta pasākumu virzieni, bet nav definētas precīzas metodes, ar kurām strādāt, katrs speciālists var izvēlēties savu pieeju. Eksperte uzsver, ka pēdējos gados skolotāju zināšanas ir būtiski augušas, speciālisti apvieno dažādu metožu modeļus. Tiesa, neskatoties uz ieguldīto darbu informēšanā par pierādījumos balstītu metožu izvēles priekšrocībām, vēl aizvien speciālisti ne vienmēr tām dod priekšroku.

Citstarp skolā ir jāsniedz šādi atbalsta elementi neatkarīgi no tā vai skolēns/-i ar īpašām vajadzībām, tai skaitā uzvedības sarežģījumiem mācās vispārējā vai īpaši izveidotā klasē³⁰:

- izglītība grupās vai individuāli;
- izstrādāta speciālās izglītības metodika un palīdzība;
- mācību programma, kas atbilst izglītojamo spējām un pielāgotai mācību programmai;
- tehnisko iespēju pieejamība izglītojamajiem ar invaliditāti;
- mācību fiziskās vides pielāgošana atbilstoši īpašo vajadzību veidam, ja nepieciešams;
- individuālas mācību programmas izstrāde un īstenošana, ja tāda ir nepieciešama.

Bieži izmantotas metodes, t.sk., skolēnu uzvedības grūtībām, AST u.c. atbalstam:

- VEPA³¹

Uzvedības prasmju apguves spēle, pierādījumos balstīta programma, kas savu darbību sākusi jau 1960.ajos gados ASV, šobrīd kas ieviesta 160 skolās Igaunijā, iever uzvedības pārvaldības spēles, ko skolotājs var izmantot nepārtraucot klases izglītojošās aktivitātes.

³⁰ European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). Country information for Estonia. <https://www.european-agency.org/country-information/estonia> [sk. 30.09.2023.]

³¹ TAI (2023). VEPA metodika (VEPA methodology). <https://www.vepa.ee/> [sk. 30.09.2023.]

— VERGE³²

VERGE – izaicinošas uzvedības pārvaldība, metode skolēnu uzvedības grūtību atpazīšanai un atbalstam, šī metode Norvēģijā praktizēta jau 20 gadus³³, un 2012. gadā tā uzsākta arī Igaunijā. Norvēģijā VERGE izstrādāta īpašām intervencēm agresīvas uzvedības risināšanai izglītības un sociālajā jomā galvenokārt profesionāļiem, kuri strādā ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. VERGE tiek īstenota dažādās vidēs – vispārīgltītojošās skolas, speciālās skolas, bērnudārzi, rehabilitācijas centri un slimnīcas.

VERGE mērķgrupas:

- komandas, kas sadarbojas bērnu, jauniešu un pieaugušo ar īpašām vajadzībām atbalstam,
- jaunatnes darbinieki,
- skolotāji, citi darbinieki skolās,
- sociālās aprūpes darbinieki,
- cilvēki, kuru darbs ir saistīts ar nopietnu uzvedības problēmu risināšanu u.c.

Metode balstīta uz cieņpilnu intervenci, viegli izprotamu rīcības struktūru, drošu attiecību veidošanu un kopīgu izpratni par praksēm, kas ir agresīvu situāciju novēršanas un mazināšanas pamatā.

Igaunijas Izglītības un zinātnes ministrija VERGE metodes apgūšanu ir apstiprinājusi kā vienu no kursiem skolotāju tālākizglītībā. Detalizētāk ar metodes saturu var iepazīties tās tīmekļa vietnē. Metodes ieviešana Igaunijā īstenota ar Šveices finanšu instrumentu atbalstu³⁴.

— KiVA³⁵

KiVA ("*KiVa Koulu*" somu valodā — "*Nice School*") ir uz pierādījumiem balstīta pret iebiedēšanu vērsta programma, kuras izcelsme ir Somijā³⁶, guvusi starptautisku atzinību un tiek īstenota vairākās valstīs, tostarp Igaunijā. Lai gan KiVA primārā mērķgrupa ir tie, kuri cieš no citu bērnu sarežģītas uzvedības, šajā programmā atbalsta risinājumus saņem arī t.s. "agresori" jeb bērni ar uzvedības režģījumiem.

Programmas mērķis ir radīt pozitīvu un drošu skolas vidi, veicinot pozitīvu mijiedarbību, cieņu, empātiju un sadarbību, sniedzot stratēģijas un instrumentus, lai novērstu un iejauktos vardarbīgos incidentos.

Programmas ietvaros apmācību saņem:

- skolotāji – par to, kā atpazīt un novērst iebiedēšanu, veicināt pozitīvu mācību klases vidi un efektīvi īstenot programmu;
- skolēni – piedalās interaktīvās apmācību sesijās, kur galvenā uzmanība tiek pievērsta sociālo prasmju veidošanai, empātijai, mācās identificēt un reaģēt uz vardarbīgu uzvedību, atbalstīt cietušos un dot ieguldījumu drošas un iekļaujošas skolas vides radīšanā.

KiVA nodrošina skolas ar īpašām intervences metodēm, konfliktu risināšanā iesaistot visu skolas kopienu un atbalstot gan upuri, gan agresoru. Programmas īstenošanā regulāri tiek veikts novērtējums, vākti dati par tās efektivitāti, veikti pielāgojumi, ja tādi nepieciešami.

³² Verge (2023). Managing challenging behaviour. Estonian version. <https://verge.ee/en/verge/> [sk. 30.09.2023.]

³³ Verge (2023). Managing challenging behaviour. https://www.verge.no/copy_of_en/front-page [sk. 30.09.2023.]

³⁴ EEA grants (2022). Evidence-based New Approach – New School Culture in Estonia. <https://eeagrants.org/archive/2009-2014/projects/EE04-0022> [sk. 30.09.2023.]

³⁵ Kiusamisvaba Kool, SA (2023). SA Bullying-free School. <https://kiusamisvaba.ee/kiva-programm/> [sk. 30.09.2023.]

³⁶ Salmivalli, C. (2023). Evidence-based prevention of school bullying: KiVa antibullying program. <https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/Christina%20Salmivalli.pdf> [sk. 30.09.2023.]

— LOVAAS³⁷, ABA³⁸

Šīs ir ASV izstrādātās metodes bērniem ar autiskā spektra traucējumiem pazīstamas Igaunijā jau ilgāku laiku; metožu pamatā ir Lietišķās uzvedības analīzes modelis, ko parasti sāk ar bērniem agrīnā vecumā. Metožu izstrādāji lepojas ar to pierādījumos balstīto efektivitāti, kā rezultātā ievērojami liela daļa bērnu ar AST, kuri saņēmuši atbalstu agrā bērnībā, varējuši pilnvērtīgi iekļauties vispārējā izglītības sistēmā.

Citas metodes

Būtisku ieguldījumu informētībā un zināšanās par dažādām metodēm devusi iepriekš minētā 2017. gadā apstiprinātā Konceptija iebiedēšanas ierobežošanai, kas līdz ar citām metodēm ietver arī programmas pozitīvas uzvedības atbalstam³⁹:

- Labas skolas modelis,
- Vērtību attīstības programma,
- Klusuma minūtes,
- programma "Brīvs no iebiedēšanas!",
- u.c.

Konceptijā katra no metodēm detalizēti aprakstīta, iekļauts dokumentācijas turētājs, ieguldījumi un rezultāti, detalizētāk var iepazīties konceptijas tiešsaistes vietnē⁴⁰, izmantojot kādu no mašintulkošanas rīkiem, piemēram, www.deepl.com.

Papildus iepriekšminētajām noteikti jāņem vērā arī programmas, ko ģimeņu atbalstam organizē Sociālo lietu ministrijas pakļautībā esošais Nacionālais veselības attīstības institūts sociālās jomas pakalpojumu ietvaros, piemēram, *Incredible Years*, *Multisystemic family therapy*⁴¹ u.c., kas, veidojot atbalstošu, veselīgu vidi un attiecības ģimenē, bērniem mazina uzvedības sarežģījumus skolā.

RISINĀJUMI ĪPAŠI KRITISKĀS SITUĀCIJĀS

Lai mazinātu šādu situāciju iespējamību, kā eksperte uzsver, būtiski resursi tiek ieguldīti preventīvā atbalstā, tai skaitā uzvedības pārvaldības metožu, sociālo prasmju apgūšanā, pozitīva skolas klimata veidošanā (sk. detalizētāk pie metodēm). Nozīmīgs darbs tiek veikts ne tikai skolotāju apmācībām, bet ikviena skolas personāla izglītošanai tai skaitā par pozitīvas, sociāli pieņemamas uzvedības veicināšanu.

Kā norāda eksperte, katrā skolā ir izstrādāti iekšējās kārtības noteikumi, kur ir noteikts, kā rīkoties dažādās situācijās, tai skaitā īpaši kritiskas uzvedības situācijā. Ja ir izteikti kritiska situācija attiecībā par uzvedību, pirmkārt, pedagogs sazināsies ar vecākiem un visticamāk tiks izsaukta policija, lai pasargātu pārējo bērnu veselību un dzīvību.

Citi īpašie pasākumi, ko skolas veic smagos uzvedības jautājumos, var atšķirties atkarībā no situācijas, apstākļiem, nodarījuma smaguma. Bērna attīstības atbalstam var tikt piesaistīti ne tikai skolas atbalsta

³⁷ Lovaas (2023). The Lovaas Approach. <https://lovaas.com/lovaas-method/approach/> [sk. 30.09.2023.]

³⁸ Autismspeaks (2023). Applied Behavior Analysis. <https://www.autismspeaks.org/applied-behavior-analysis> [sk. 30.09.2023.]

³⁹ Haridus- ja Teadusministeerium (2017). Kiusamisvaba Haridustee Kontseptsioon (Bullying-free Education Path Concept, Ministry of Education and Science). https://vana.hm.ee/sites/default/files/kiusamisvaba_haridustee_kontseptsioon.pdf [sk. 30.09.2023.]

⁴⁰ Haridus- ja Teadusministeerium (2017). Kiusamisvaba Haridustee Kontseptsioon (Bullying-free Education Path Concept, Ministry of Education and Science). https://vana.hm.ee/sites/default/files/kiusamisvaba_haridustee_kontseptsioon.pdf [sk. 30.09.2023.]

⁴¹ PKC (2022). Pētījums agrīnā preventīvā atbalsta sistēmas un agrīnās profilakses un intervences pakalpojumu groza izveidei Latvijā.

http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/Petijums_agrina_prevent_atbalsta_sistemas_un_pakalpojumu_groza_izveidei.pdf [sk. 30.09.2023.]

speciālisti kā piemēram, skolas psihologs, bet arī ārēji pakalpojumu sniedzēji, izveidotas starpdisciplināras darba sanāksmes, kurās piedalās psihologi, speciālās izglītības skolotāji un citi speciālisti, kā arī vecāki, lai apspriestu bērna attīstības progresu, noteiktu labāko rīcības virzienu un vajadzības gadījumā pielāgotu intervences pasākumus un nodrošinātu saskaņotu pieeju bērnu atbalstam.

ATBALSTS PĀREJAS POSMĀ NO VIENA IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA UZ NĀKAMO

Eksperte akcentē, ka procesā no viena izglītības līmeņa uz nākamo nozīmīgi ir nodrošināt nepārtrauktību un atbilstošu atbalstu visā pārejas laikā. Ideālversijā šī pāreja tiek plānota, ietverot saziņu un sadarbību starp pašreizējo un uzņemošo izglītības iestādi, vecākiem un speciālistiem, lai sniegtu pienācīgu atbalstu bērnam pārejas laikā, nepieciešamības gadījumā piesaistot citus speciālistus, piemēram psihologus.

Ekspertes pieredze kopumā bijusi veiksmīga, viņa atzīst, ka nenoliedzami pārejas procesu ir vieglāk īstenot pašvaldībā, kur visos izglītības līmeņos pieejams atbalsts bērniem ar īpašām vajadzībām, jo šādā gadījumā iespējama tieša komunikācija un sadarbība. Ne tik veiksmīgi bērnu pārejas process no viena izglītības līmeņa uz nākamo norit tur, kur kādā no posmiem nav iespējams saņemt kvalitatīvu, pilnvērtīgu atbalsta iekļaujošo izglītību.

ATBALSTS BĒRNIEM AR AUTISKĀ SPEKTRA TRAUCĒJUMIEM (AST), ADHD U.C.

Igaunijā var būt pieejams plašs atbalsts bērniem ar AST izglītības sistēmā, lai nodrošinātu viņu iekļaušanos un izglītības progresu. Tiesa, tas nav pieejams līdzvērtīgā apjomā visā valsts teritorijā – īpaši atzinīgi tiek vērtēta Tartu pašvaldība pat salīdzinājumā ar galvaspilsētu Tallinu, ievērojami kritiskāk – mazo pašvaldību iespējas sniegt atbalstu viņu teritorijā dzīvojošiem skolēniem ar īpašām vajadzībām.

Bērniem ar AST sniegtais atbalsts ir vērsts uz īpašo vajadzību apmierināšanu, sociālās un akadēmiskās attīstības veicināšanu un iekļaujošas mācību vides radīšanu. Šiem skolēniem pieejamie atbalsta veidi:

- diferencētas mācību metodes, pielāgojot mācību vielas apguves procesu skolēna spējām;
- atbalsta personāls kā piemēram mācību asistenti, kas var palīdzēt ar akadēmiskiem uzdevumiem, sociālo mijiedarbību un uzvedības pārvaldību, nodrošinot atbalstošu mācību vidi;
- skolēni ar AST, ADHD un saziņas grūtībām var saņemt specializētus runas un valodas terapiju, lai uzlabotu komunikācijas prasmes un valodas lietojumu;
- sociālo prasmju apmācības programmas tiek īstenotas, lai skolēniem ar AST attīstītu sociālo mijiedarbību, palīdzētu apgūt pašregulācijas stratēģijas, cēloņseku sakarība;
- palīgtechnoloģijas šo bērnu atbalstam (vizuālie uzskates līdzekļi, saziņas ierīces u.tml.) var izmantot, lai uzlabotu mācību pieredzi un atbalstītu saziņas un akadēmiskās iemaņas;
- individualizēts izglītības plāns, kas izstrādāts skolotājiem sadarbībā ar vecākiem un attiecīgajiem speciālistiem un kur izklāstīti konkrēti mērķi, iespējas un atbalsta stratēģijas, kas pielāgotas bērna vajadzībām.

Eksperte uzsver, ka būtiski nozīmīgs aspekts skolēnu ar AST atbalstam ir skolotāju un vecāku sadarbība, saziņa notiek regulāri, lēmumi par bērna izglītības mērķiem un atbalsta stratēģijām tiek pieņemti kopīgi.

SOMIJA

IESKATS IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS SATVARĀ UN ORGANIZĒŠANĀ

Viens no Somijas izglītības politikas pamatelementiem ir apņemšanās nodrošināt augstas kvalitātes izglītību ikvienam bērnam. Lai sniegtu vienlīdzīgas iespējas, ikvienam skolēnam neatkarīgi no viņa iespējams atšķirīgajām vajadzībām ir iespējas integrēties regulārajās klasēs, kas veicina piederības sajūtu, sociālo iekļaušanu un samazina stigmatizāciju gan skolā, gan sabiedrībā kopumā.

Tādejādi Somijas izglītības sistēma ir spējusi sasniegt ievērojamus panākumus arī skolēnu izglītības sasniegumu jomā, kas atzīti gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī un ko apliecina arī OECD Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas PISA pētījuma rezultāti vairāku gadu garumā⁴².

Pētījumā intervētā eksperte uzsver – iekļaujoša prakse sākas ar iekļaujošu attieksmi. Bērni ar uzvedības grūtībām izglītības sistēmā tiek definēti kā bērni, kuri reaģē ar savu uzvedību uz apkārtējo vidi. Šādi tiek akcentēta ģimenes, vienaudžu, skolotāju u.c. personu apkārtējā vidē, pozitīva skolas klimata ietekme un līdzatbildība⁴³ par bērna uzvedību un atbalsta sniegšanā bieži vien jāīsteno visaptveroša, multimodāla pieeja⁴⁴.

Somijas skolotāji ir augsta līmeņa savas jomas profesionāļi un viennozīmīgi ir viens no valsts izglītības kvalitātes stūrakmeņiem. No izglītības politikas plānotājiem pedagogi savulaik pieprasījuši lielāku atbalstu darbā tieši ar tiem skolēniem, kuriem ir kādas grūtības, bet ne tādā pakāpē, lai uzstādītu konkrētu diagnozi. Jo tieši šī mērķgrupa ir visizaicinošākā – tai daudz sarežģītāk piemērot precīzus rīcības algoritmus. Tā izveidotas vadlīnijas iekļaujošas izglītības īstenošanai atbalstam bērnu emocionālajām, sociālajām un uzvedības prasmēm (detalizētāk – politikas dokumentu sadaļā).

Papildus skolotājiem nozīmīgu vietu skolā ieņem atbalsta speciālisti, īstenojot daudznozaru atbalsta pieeju (speciālās izglītības skolotāji, psihologi, logopēdi un sociālie darbinieki), lai sniegtu vispiemērotāko atbalstu un pakalpojumus bērniem ar dažādām vajadzībām. Somijas eksperti īpaši augstu vērtē iespēju sanemt psihoemocionālās veselības un sociālās aizsardzības speciālistu atbalstu skolā⁴⁵.

Somijas izglītības sistēmā kā ļoti nozīmīgs elements tiek uztverta ikdienas sadarbība starp skolotājiem, vecākiem un atbalsta profesionāļiem, tiek attīstīta regulāra komunikācija, kas sniedz iespēju dalīties zināšanās, resursos un labajos paraugprakses piemēros. Sadarbībā ar citiem skolotājiem, vecākiem un atbalsta profesionāļiem, efektīvāk iespējams identificēt skolēna unikālās spējas, mācību mērķus un izaicinājumus, piedāvāt individualizētu atbalstu ikvienam skolēnam, kam tas nepieciešams.

Būtiski atzīmēt, ka Somijā iekļaujošā izglītība attiecas ne tikai uz skolas vecuma bērniem, bet arī uz jaunākiem bērniem – agrīnās pirmsskolas izglītības un aprūpes sistēmā (PIIA). Somijas PIIA uzsvars tiek likts uz iekļaujošu praksi, lai nodrošinātu, ka visiem bērniem, tostarp bērniem ar dažādām vajadzībām, ir vienlīdzīgas iespējas piedalīties kvalitatīvā pirmsskolas izglītībā. PIIA kā ikviena bērna pamattiesības ir

⁴² Ahonen, A.K. (2021). Finland: Success Through Equity – The Trajectories in PISA Performance. In: Crato, N. (eds). Improving a Country's Education. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-59031-4_6.

⁴³ Paananen, M., Karhu, A., Savolainen, H. (2023). Individual behavior support in positive behavior support schools in Finland, International Journal of Developmental Disabilities, 69:1, 45-52. <https://doi.org/10.1080/20473869.2022.2116236>.

⁴⁴ Bradshaw, C. P., Waasdorp, T. E. and Leaf, P. J. (2015). Examining variation in the impact of school-wide positive behavioral interventions and supports: Findings from a randomized controlled effectiveness trial. Journal of Educational Psychology, 107, 546-557.

⁴⁵ Kankaanpää, R., Aalto, S., Vänskä, M. et al. (2022). Effectiveness of psychosocial school interventions in Finnish schools for refugee and immigrant children, "Refugees Well School" in Finland (RWS-FI): a protocol for a cluster randomized controlled trial, Trials, 23, 79. doi:10.1186/s13063-021-05715-6.

pieejama visiem bērniem vecumā līdz 6 gadiem neatkarīgi no viņu spējām, izcelsmes vai vajadzībām. Jau PIIA līmenī tiek nodrošināta, ja nepieciešams, vairāku atbalsta speciālistu pieejamība, individualizēta pieeja, tiek aktīvi attīstīta sadarbība ar ģimenēm – kopumā īstenotas nepieciešamās agrīnās intervences, kas pēc iespējas ātrāk identificē un risina attīstības izaicinājumus, kad tādi rodas. Agrīnās intervences speciālisti cieši sadarbojas ar pirmsskolas iestāžu darbiniekiem un ģimenēm, lai sniegtu atbilstošu atbalstu un intervences pasākumus, kas savukārt veicina bērnu attīstību un gatavību uzsākt formālo izglītību sākumskolā.

Turpinājumā sniegts ieskats vairākos Somijas izglītības sistēmas galvenajos elementos ar galveno akcentu uz iekļaujošu izglītību (tiesību akti un politikas dokumenti, institucionālā pārvaldība, atbildības sadalījums un sadarbība, finansējums, iekļaujošās izglītības izvērtēšana) un atbalstu bērniem ar uzvedības grūtībām (atbalsta formas un līmeņi, sarežģījumu diagnostika un atbalsta metodes).

GALVENIE TIESĪBU AKTI UN POLITIKAS PLĀNOŠANAS DOKUMENTI

Somijā juridisko pamatu⁴⁶ iekļaujošajai izglītībai veido vairāki normatīvie akti, kas nosaka tiesības uz izglītību ikvienam skolēnam, tostarp skolēniem ar dažādām vajadzībām. Turpmāk uzskaitīto likumu un politikas dokumentu ietvars balstās tādos galvenajos starptautiskajos nolīgumos un konvencijās kā ANO Konvencija par bērna tiesībām un ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, kas akcentē ikvienam bērnam tiesības saņemt augstas kvalitātes, t.sk., iekļaujošu izglītību.

Pamatizglītības likums (630/1998, ar grozījumiem)⁴⁷ ir galvenais tiesiskais regulējums, kas garantē visu bērnu tiesības uz izglītību un veicina vienlīdzīgas iespējas ikvienam bērnam, kā arī agrīnu intervenci, individualizētu atbalstu, kad tas ir nepieciešams. Lai gan Pamatizglītības likums galvenokārt attiecas uz pamatizglītību un sākumskolas izglītību, tas ietver arī norādes uz pirmsskolas izglītību. Likumā ir uzsvērts princips sniegt izglītību, kas pielāgota katra skolēna vajadzībām un spējām, nodrošinot viņu līdzdalību un labbūtību izglītības sistēmā.

Likums par agrīno pirmsskolas izglītību un aprūpi⁴⁸ nosaka tiesības un principus attiecībā uz šo izglītības posmu, t.sk. ietverts noteikums, ka ikvienam bērnam ar īpašām vajadzībām ir pieejami iekļaušanos atbalstoši pakalpojumi. Likumā uzsvērtā atbalsta sniegšana, individualizācija un sadarbība ar vecākiem un speciālistiem, lai apmierinātu mazu bērnu daudzveidīgās vajadzības.

Likums par profesionālo izglītību un apmācību nodrošina, ka skolēniem ar dažādām vajadzībām, t.sk., invaliditāti, ir vienlīdzīgas iespējas piekļūt profesionālās izglītības un apmācības programmām un piedalīties tajās. Likumā uzsvērtā individualizēta atbalsta sniegšana un sadarbība starp profesionālās izglītības iestādēm, darba devējiem un atbalsta speciālistiem, kas kritiski nozīmīgi, lai veicinātu šo jauniešu iekļaušanos darba tirgū un funkcionēšanu sabiedrībā.

Pamatizglītības likums un Likums par agrīno pirmsskolas izglītību un aprūpi nodrošina vispārējo tiesisko regulējumu iekļaujošajai izglītībai, vienlaikus reģionālā un pašvaldību līmenī var tikt izstrādāti papildu noteikumi, kas sīkāk precīzē iekļaujošās izglītības īstenošanu konkrētās pašvaldības izglītības iestādēs.

Iepriekšminētie likumi tiek īstenoti līdz ar politikas plānošanas dokumentiem un vadlīnijām, kas apraksta principus, mērķus un stratēģijas, lai nodrošinātu iekļaujošās izglītības pārvaldību.

⁴⁶ Finlex (2023). Data Bank. <https://www.finlex.fi/en/> [sk. 30.09.2023.]

⁴⁷ Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Key legislation on general education. <https://okm.fi/en/legislation-general-education> [sk. 30.09.2023.]

⁴⁸ Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Legislation on early childhood education and care. <https://okm.fi/en/legislation-ecce> [sk. 30.09.2023.]

No tiem primāri nozīmīgākais ir Nacionālais pamatizglītības mācību plāns⁴⁹ (*National Core Curriculum*), kas sniedz pamatnostādnes mācību programmu izstrādei un īstenošanai pamatizglītībā, uzsver iekļaujošu izglītību un risina vienlīdzīgu iespēju, individualizācijas un diferencētas apmācības principus, lai veicinātu ikviena skolēna labbūtību, līdzdalību un galveno kompetenču attīstību.

Būtiska loma ir arī valdības un ministriju deklarācijām un darba plāniem, kas sniedz norādes izglītības politikas īstenošanai, tai skaitā arī iekļaujošai izglītībai un atbalsta pakalpojumiem. Šīs deklarācijas apraksta skolēnu ar īpašajām vajadzībām tiesības un priekšrocības, novērtēšanas procesu, individualizēta atbalsta nodrošināšanu un sadarbību starp dažādiem profesionāļiem un ieinteresētajiem dalībniekiem.

Reģionālie un pašvaldību izglītības plāni tiek izstrādāti saskaņā ar valsts politikas prioritāšu virzieniem. Šie plāni identificē konkrētas stratēģijas, mērķus un iniciatīvas iekļaujošas izglītības prakšu īstenošanai reģionālajā vai vietējā līmenī, tādējādi tie risina vietējās vajadzības, resursus un sadarbību starp skolām, profesionāļiem un citiem dalībniekiem.

Tiek sagaidīts, ka minētie politikas plānošanas dokumenti, sniedzot visaptverošu pamatu iekļaujošas izglītības īstenošanai un veicināšanai Somijā, kļūs par pamatu skolu, skolotāju, profesionāļu darbā, nodrošinot vienlīdzīgas iespējas, individualizētu atbalstu un atbalstošu mācību vidi skolēniem ar dažādām vajadzībām.

Vienlaikus, atsaucoties uz skolotāju vajadzībām, valstiskā līmenī kopš 2018. gada īstenojot projektu sadarbībā ar Norvēģijas Izglītības padomi, ir izstrādātas vadlīnijas iekļaujošas izglītības īstenošanai, kas sniegtu atbalstu bērnu emocionālajām, sociālajām un uzvedības prasmēm, īpašu uzmanību pievēršot atbalstam bērniem un jauniešiem, kas reaģē uz apkārtējo vidi ar savu uzvedību⁵⁰. Īss vadlīniju satura pārskats:

- Atbalsts skolēnu pozitīvai uzvedībai:
 - elastīgs pieaugošs atbalsts, kad tas nepieciešams,
 - kopienas pozitīvās uzvedības atbalsta funkcionālais modelis, kas aptver visu tuvāko skolēna vidi, t.sk., vadītāja loma pozitīvā skolēnu uzvedībā,
 - individuālais izglītības atbalsts skolēniem un skolotājiem,
 - proaktīvi un reaktīvi atbalsta pasākumi.
- Rīcības novērošana kā pamats atbalsta sniegšanai
- Skolotājs:
 - darba izvērtējums, izmantotās metodes darbā, emociju pārvaldīšanas izvērtējums.
- Mācību vide:
 - mijiedarbība ar apkārtējiem,
 - psihosociālā vide,
 - sociālemocionālo prasmju, emociju pārvaldības atbalsts, problēmu risināšanas prasmes,
 - fiziskā vide un tās nepieciešamie pielāgojumi,
 - konfidencialitāte saziņā starp ģimeni un skolu.
- Pielikumā – instrumentāriji skolēnu izaicinošas uzvedības novērošanai, detalizētai izpētei u.tml.

⁴⁹ Finnish National Agency for Education (2023). National core curriculum for basic education.

<https://www.oph.fi/en/education-and-qualifications/national-core-curriculum-basic-education> [sk. 30.09.2023.]

⁵⁰ Karjalainen, P., Pihlaja, N., Koskenalho, N., Palosaari, O., Kouvonen, P. (2022). Tukea Arkeen! Keinoja lasten ja nuorten emotionaalisten, sosiaalisten ja käyttäytymisen taitojen tukemiseksi (Support Arke! Ways to support children and young people's emotional, social and behavioral skills). https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/Tueka_arkeen_2.pdf [sk. 30.09.2023.]

FINANSĒJUMS

Somijā finansējums iekļaujošajai izglītībai primāri tiek nodrošināts no valsts izglītības budžeta, piešķirot to pašvaldībām un skolām. Galvenie finansējuma avoti ir šādi:

- Finansējums pamatzglītībai, ko primāri nodrošina valsts un pašvaldības. Finansējuma formulā tiek ņemti vērā tādi faktori kā skolēnu skaits, personāla izmaksas un skolēnu dažādās vajadzības. Pašvaldības, kas ir atbildīgas par izglītības pakalpojumu, tostarp iekļaujošas izglītības, organizēšanu un sniegšanu, var autonomi sadalīt finansējumu skolām, pamatojoties uz vietējām vajadzībām un prioritātēm, kā arī piešķirt papildu finansējumu noteiktām skolām, lai nodrošinātu iekļaujošajai izglītībai nepieciešamo atbalsta pakalpojumu un resursu pieejamību.
- Speciālās izglītības finansējums – papildu finansējums tiek piešķirts tieši speciālās izglītības pakalpojumiem un atbalstam, nodrošinātu resursus specializētajam personālam – speciālās izglītības skolotājiem, logopēdiem, psihologiem un citiem atbalsta speciālistiem, kas strādā ar skolēniem ar īpašām vajadzībām. Finansējums nodrošina individualizētu atbalstu, palīgtechnoloģiju un citu resursu iegādi.
- Papildu atbalsta finansējums – gadījumos, kad skolēniem nepieciešams intensīvs vai individualizēts atbalsts, kas pārsniedz to, kas parasti tiek sniegts vispārējās izglītības iestādēs, var piešķirt papildu finansējumu, lai nodrošinātu atbilstošu resursu pieejamību. Ar šo finansējumu var atbalstīt specializētu programmu, alternatīvu izvietojuma vietu vai ārējo atbalsta pakalpojumu nodrošināšanu.
- Dotācijas, lai sniegtu papildu finansiālu atbalstu skolām un pašvaldībām, piemēram, skolām var būt pieejamas dotācijas īpašu programmu īstenošanai, skolotāju un atbalsta personāla apmācībai vai skolu ēku pieejamības un pielāgojumu uzlabošanai.

Nenoliedzami, ne tikai optimāls finansējums, bet arī pārdomāta ieguldīšana ir kritiski nozīmīgi Somijas izglītības sistēmā akcentētajām vienlīdzīgām iespējām ikvienam skolēnam.

INSTITUCIONĀLAIS IETVARIS UN ATBILDĪBAS SADALĪJUMS

Somijā atbildība par iekļaujošo izglītību un vienlīdzīgām iespējām un atbalstu skolēniem ar dažādām vajadzībām tiek sadalīta starp vairākiem dalībniekiem, izteikti uzsverot iesaistīto personu sadarbību un partnerību starp nacionāla un lokāla līmeņa autoritātēm, skolotāju arodbiedrībām un citiem sociālajiem partneriem, skolēnu vecākiem, pētniecības institūtiem⁵¹ u.c.

Izglītības un kultūras ministrija⁵² īsteno valdības noteiktās prioritātes izglītībā, nosaka vispārējo virzienu un prioritātes izglītībai Somijā, tai skaitā iekļaujošai izglītībai. Tā izstrādā izglītības politiku, uzrauga tās īstenošanu un piešķir resursus, lai atbalstītu iekļaujošas izglītības iniciatīvas.

Somijas Nacionālā izglītības aģentūra⁵³ (iepriekš – Somijas Nacionālā izglītības padome) ir galvenā atbildīgā institūcija par pamatzglītības īstenošanu, tai ir būtiska loma arī politikas, vadlīniju un stratēģiju izstrādē iekļaujošās izglītības jomā. Aģentūra sniedz norādījumus un atbalstu skolām, pašvaldībām un izglītības profesionāļiem.

⁵¹ Finnish National Agency for Education (2022). Education in Finland.

<https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/Education%20in%20Finland%20-%202022.pdf> [sk. 30.09.2023.]

⁵² Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Areas of Expertise. <https://okm.fi/en/frontpage> [sk. 30.09.2023.]

⁵³ Finnish National Agency for Education (2023). Primary and lower secondary education. <https://www.oph.fi/en/education-system/basic-education> [sk. 30.09.2023.]

Pašvaldības ir atbildīgas par izglītības pakalpojumu organizēšanu un sniegšanu savā teritorijā, tās sadarbojas ar skolām, piešķir resursus, nodrošina atbalsta pakalpojumus un rūpējas, lai skolēni ar dažādām vajadzībām saņemtu atbalstu.

Sadarbība skolā

Lai radītu iekļaujošu un atbalstošu izglītības vidi visiem skolēniem, tieši mikro līmeņa sadarbība skolas līmenī ir kritiski nozīmīga un skolas viennozīmīgi spēlē visbūtiskāko lomu iekļaujošās izglītības ikdienas prakses īstenošanā.

Nozīmīgākie iesaistītie skolas līmenī, pirmkārt, ir skolotāji un izglītības profesionāļi, kas ir atbildīgi par iekļaujošās izglītības tiešu īstenošanu klasē. Viņi pielāgo mācīšanu, nodrošina individuālu atbalstu un veido iekļaujošus mācīšanās vidi, kas atbilst skolēnu dažādajām vajadzībām. Iekļaušanas dimensija akcentēta arī jaunā perioda "Skolotāju attīstības programmā 2022.–2026. gadam"⁵⁴.

Skolotāji sadarbojas ar atbalsta speciālistiem un speciālās izglītības profesionāļiem, kā arī vecākiem, lai risinātu skolēnu īpašās vajadzības. Atbalsta speciālisti skolās ir speciālās izglītības skolotāji, skolu psihologi, runas terapeiti, konsultanti un citi speciālisti, kas piedalās skolēnu attīstības izvērtēšanā, sniedz specializētu atbalstu un intervences, sadarbojas ar skolotājiem un veicina iekļaujošās prakses un atbalsta sistēmas attīstību.

Daudzās Somijas skolās pēc nepieciešamības tiek veidotas multidisciplināras atbalsta komandas, kas sastāv no dažādu jomu profesionāļiem, tostarp skolotājiem, speciālās izglītības speciālistiem, skolas psihologiem, konsultantiem un sociālajiem darbiniekiem. Šīs komandas darbojas, lai novērtētu, plānotu un īstenotu vispiemērotāko atbalstu. Tās sniedz vadlīnijas, ekspertīzi un resursus, lai nodrošinātu visaptverošu atbalstu skolēniem ar dažādām vajadzībām.

Būtisku lomu sadarbības tīklā īsteno vecāki un vecākus pārstāvošās nevalstiskās organizācijas, kas gan veicina interešu aizstāvību, gan sadarbībā ar skolām sniedz pakalpojumus skolēniem, ģimenēm un skolām.

Tā kā skolotāju darbā tiek uzsvērtā inovāciju nepieciešamība, tālākizglītība, uz pierādījumiem balstītu risinājumu īstenošana⁵⁵, liela nozīme ir augstākās izglītības iestāžu un pētniecības centru dalība izglītības sistēmas efektīvas darbības nodrošināšanā

IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS IZVĒRTĒŠANA

Somijā iekļaujošās izglītības izvērtēšana ietver dažādas pieejas, tas ir visaptverošs process, kurā iesaistīti izglītības politikas veidotāji, izglītības iestādes, skolas, skolotāji, skolēni un vecāki.

Izvērtēšanas process ir paredzēts, lai apkopotu atgriezenisko saiti, uzraudzītu progresu, noteiktu jomas, kurās nepieciešami uzlabojumi, un nodrošinātu, ka iekļaujošās izglītības politika un prakse atbilst mērķiem veicināt vienlīdzīgas iespējas un atbalstīt skolēnus.

Somijā ir valsts novērtēšanas sistēma, kas aptver dažādus izglītības aspektus, tostarp iekļaujošo izglītību. Valsts izglītības aģentūra sadarbībā ar partneriem izstrādā vērtēšanas pamatnostādnes un rādītājus, lai novērtētu iekļaujošās izglītības prakses kvalitāti un efektivitāti visā valstī. Kā atsevišķa Valsts izglītības

⁵⁴ Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Teacher Education Development Programme 2022–2026. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164179/TeacherEducationDevelopmentProgramme.pdf?sequence=1> [sk. 30.09.2023.]

⁵⁵ Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Teacher Education Development Programme 2022–2026. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164179/TeacherEducationDevelopmentProgramme.pdf?sequence=1> [sk. 30.09.2023.]

aģentūras vienība darbojas Somijas Izglītības Izvērtēšanas centrs (*The Finnish Education Evaluation Centre, FINEEC*)⁵⁶.

Viens no iekļaujošās izglītības novērtēšanas aspektiem ir novērtēt skolēnu ar dažādām vajadzībām mācību rezultātus. Lai novērtētu skolēnu mācību rezultātus un izaugsmi iekļaujošā vidē, tiek izmantoti standartizēti novērtējumi, skolotāju vērtējumi mācību sasniegumiem un sociālās attīstības novērojumi. Skolēnu, vecāku un skolotāju atsauksmes ir neatņemama iekļaujošās izglītības novērtēšanas sastāvdaļa, kas var tikt īstenota, vienkārši savstarpēji sazinoties vai arī izmantojot kādas pētniecības metodes.

Somija uzsver pētniecības nozīmi iekļaujošās izglītības prakses novērtēšanā un uzlabošanā. Sadarbība starp Somijas Valsts izglītības aģentūru, universitātēm un pētniecības institūtiem veicina pētījumu īstenošanu, lai novērtētu iekļaujošās izglītības ietekmi, noteiktu labāko praksi un sniegtu uz pierādījumiem balstītus ieteikumus politikas izstrādei un uzlabošanai. Tāpat iekļaujošās izglītības novērtēšanā nozīmīgi ir starptautiski salīdzinošie pētījumi, kā arī sadarbības projekti, kuros skolas piedalās pieredzes un zināšanu pārnesēi.

IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS IZAICINĀJUMI UN KRITIKA

Neskatoties uz starptautiski atzītiem panākumiem Somijas izglītības sistēma sastopas arī ar izaicinājumiem un kritiku⁵⁷. Piemēram, viens no kritizētajiem aspektiem ir atšķirīgs finansējuma izlietojums pašvaldībās. Tā kā pašvaldības ir atbildīgas par izglītības, tai skaitā iekļaujošās izglītības nodrošināšanu, un saņem gan valsts finansējumu, gan iegulda savus finanšu instrumentus specializētu profesionāļu, piemēram, speciālās izglītības skolotāju, skolas psihologu un konsultantu piesaistei, pieejamība var atšķirties dažādās skolās dažādās pašvaldībās atkarībā no dažādiem faktoriem. Nenoliedzami, ierobežoti resursi var negatīvi ietekmēt līdzvērtīga individualizētā atbalsta un intervences pieejamību t.sk. bērniem ar uzvedības grūtībām. Dažkārt ne tik daudz ierobežoti resursi, bet tieši nepārdomāta resursu izlietošana ir faktors, kas kavē iekļaujošās izglītības principu pilnvērtīgu īstenošanu⁵⁸.

Lai arī Somijā tiek uzsvērta skolotāju izglītošanas kvalitāte, tomēr ne vienmēr skolotāji spēj prasmīgi identificēt sarežģījumus, izmantot uzvedības vadības stratēģijas, sniegt atbalstu skolēniem uzvedības grūtībām. Dažkārt skolotāji atzīst, ka jūtas pilnīgi izolēti sarežģītos gadījumos, neizprotot, kā tos risināt, līdz ar to atbalsta iespējas bērniem ar izteiktākām uzvedības grūtībām var būt ierobežotas⁵⁹. Tieši šis bija viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc Somijas Izglītības ministrija vairāku gadu garumā īstenoja pilotprojektu, kura noslēgumā izstrādāja vadlīnijas darbam ar bērniem, kuri ar savu uzvedību reaģē uz apkārtējo vidi (skatīt sadaļu par politikas plānošanas dokumentiem).

Dažkārt tiek pausta kritika tam, ka agrīnas intervences netiek sniegtas pietiekoši savlaicīgi⁶⁰. Apzinoties, ka tieši pirmsskolas vecumā sniegtais atbalsts ir visefektīvākais, pastāv risks, ka vēl aizvien var būt bērni, kas nav saņēmuši atbalstu līdz sasniedz skolas vecumu, kas tālāk kumulatīvi var novest pie aizkavētas attīstības kopumā.

⁵⁶ The Finnish Education Evaluation Centre (FINEEC) (2023). About us. <https://www.karvi.fi/en/about-us> [sk. 30.09.2023.]

⁵⁷ Savolainen, O., Sormunen, M., Bykachev K., Karppi, J., Kumpulainen, K., Turunen, H. (2021). Finnish professionals' views of the current mental health services and multiprofessional collaboration in children's mental health promotion, *International Journal of Mental Health*, 50:3, 195-217, <https://doi.org/10.1080/00207411.2020.1848235>.

⁵⁸ Nikula, E., Pihlaja, P., Tapio, P. (2021). Visions of an inclusive school – Preferred futures by special education teacher students, *International Journal of Inclusive Education*, doi:10.1080/13603116.2021.1956603.

⁵⁹ Vairimaa, R. (2021). How should we implement inclusive education? University of Helsinki.

<https://www.helsinki.fi/en/news/finnish-schools/how-should-we-implement-inclusive-education> [sk. 30.09.2023.]

⁶⁰ Vairimaa, R. (2021). How should we implement inclusive education? University of Helsinki.

<https://www.helsinki.fi/en/news/finnish-schools/how-should-we-implement-inclusive-education> [sk. 30.09.2023.]

Var pastāvēt nesaskaņota atbalsta īstenošana vai ierobežota piekļuve specializētajiem pakalpojumiem bērniem ar smagām uzvedības grūtībām.

Problemātiska bērniem ar dažādām vajadzībām dažkārt mēdz būt arī pāreja no viena izglītības līmeņa uz nākamo, atbalsta secīga turpināšana, ko īpaši sarežģīt var nepietiekama daudznozaru speciālistu sadarbība.

Papildus iepriekš minētajam Somijas līdzīgi kā citu Eiropas valstu sabiedrībā (un līdz ar to arī skolās) vēl aizvien manāma sociālā stigmatizācija attiecībā pret atšķirīgo, kas var novest pie iespējamās izolācijas vai izslēgšanas.

Ne vienmēr skolotājiem un atbalsta personālam izdodas izveidot efektīvu sadarbību ar vecākiem, daži kritiķi norāda, ka vairāk varētu tikt darīts, lai uzlabotu vecāku iesaisti lēmumu pieņemšanas procesos un atbalsta plānošanā. Uzlabota komunikācija un sadarbība starp skolām, vecākiem un atbalsta speciālistiem viennozīmīgi nodrošinātu holistiskāku pieeju bērnu ar uzvedības grūtībām atbalstam.

ATBALSTA SISTĒMA BĒRNIEM AR UZVEDĪBAS GRŪTĪBĀM PIRMSSKOLĀ/SKOLĀ

Somijas izglītības sistēma izmanto iekļaujošu pieeju un koncentrējas uz individualizētu atbalstu, lai apmierinātu ikviena skolēna vajadzības, tostarp to skolēnu vajadzības, kuriem ir dažādi mācīšanās un uzvedības sarežģījumi. Pētījumā intervētās ekspertes vārdiem runājot, šie bērni Somijā tiek interpretēti kā bērni, kuri reaģē ar savu uzvedību uz apkārtējo vidi. Somijā nav oficiālas uzvedības traucējumu definīcijas, termins "īpašas atbalsta vajadzības" ietver plašu problēmu loku, ar ko var saskarties skolēni, tostarp uzvedības grūtības. Šīs problēmas var būt, piemēram, uzmanības deficīta hiperaktivitātes traucējumi, opozicionāli izaicinoši traucējumi, autiskā spektra traucējumi, uzvedības traucējumi un citi saistīti apstākļi, kas var ietekmēt bērna uzvedību un sociālo rīcību.

ATBALSTA LĪMEŅI UN FORMAS

Atbalsts skolēnu labbūtībai izglītības iestādē – saskaņā ar Pamatizglītības likumu, papildus mācību nodrošināšanai mācību programmas ietvaros skolēniem ir tiesības saņemt optimālu atbalstu mācībām un skolas apmeklēšanai visas izglītības ieguves laikā⁶¹.

Pamatprincipi, kurus aktualizē Somijas izglītības eksperti:

- atbalsts jāsniedz, tiklīdz tiek konstatēta tā nepieciešamība – jo ātrāk skolēns saņem atbalstu, jo vieglāk novērst problēmu akumulāciju,
 - daudzus faktorus, kas izraisa mācīšanās grūtības, var atpazīt jau pirmsskolas izglītībā un aprūpē vai pirmsskolas izglītībā, krietni pirms bērna sākšanas skolā,
- svarīgi ir arī nodrošināt, lai atbalsts bērniem tiktu nodrošināts nepārtraukti, pārejot no mazu bērnu aprūpes posma uz pirmsskolas izglītību un no pirmsskolas izglītības uz vispārizglītojošo skolu, kā arī dažādos izglītības posmos,
- lai apzinātu skolēna vajadzības un nodrošinātu veiksmīgu atbalsta plānošanu un sniegšanu, ir svarīgi sadarboties ar skolēnu un izglītojamā vecākiem vai aizbildņiem,
- skolēnam sniegtajam atbalstam jābūt:
 - elastīgam,
 - balstītam uz ilgtermiņa plānošanu un
 - pielāgojamam, mainoties skolēna vajadzībai pēc atbalsta,

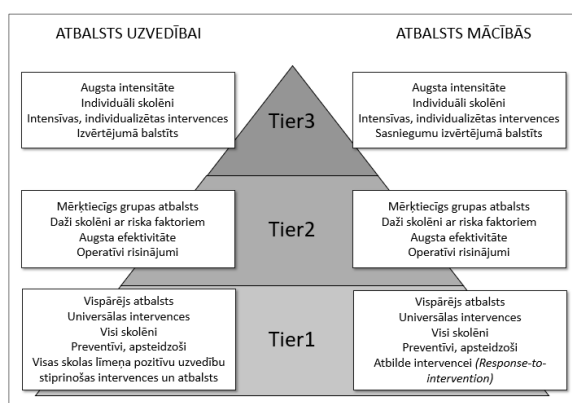
⁶¹ Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Support for learning and school attendance. <https://okm.fi/en/support-for-learning-and-school-attendance> [sk. 30.09.2023.]

- dažādi atbalsta veidi tiek izmantoti gan individuāli, gan viens otru papildinot,
 - tas tiek nodrošināts tik ilgi, cik nepieciešams un tādā apjomā, kāds skolēnam nepieciešams,
- būtiski, lai atbalsta nepieciešamība tiktu identificēta un sniegta arī tuvākajiem iesaistītajiem – vecākiem, vienaudžiem klasē, skolā u.tml.

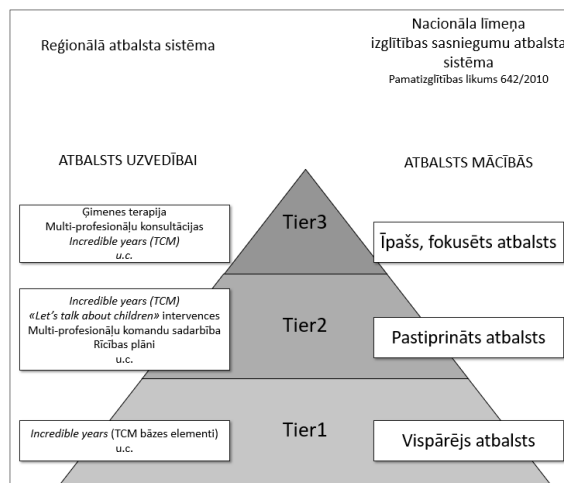
Somijā tiek izdalīti klasiskie trīs atbalsta līmeņi mācībām un skolas apmeklēšanai (t.s. vairāklīmeņu atbalsta sistēma⁶², kas ietver 3 Tier) – vispārējs, pastiprināts un speciālo vajadzību atbalsts.

Vairāklīmeņu atbalsta sistēma izaicinošas uzvedības un mācību sarežģītumu risināšanai

Konceptuālais modelis

Bāzes modelis, Somija

Avots: Kouvonen, P., Hamari, L., Tani, S. (2022). Core elements in a multi-tiered system of support (MTSS) for conduct problems in schools and early childhood education and care (ECEC) in Finland – literature review and case example, *Psychiatria Fennica*, 53, 76-9.

https://www.psychiatriantutkimussaatio.fi/wp-content/uploads/2022/11/Psychiatria_Fennica-2022-Kouvonen.pdf [sk. 30.09.2023.]; Sugai G. (2009). Reaching All Students: Rtl & SWPBS. <https://slideplayer.com/slide/15018406/> [sk. 30.09.2023.]

Katrs skolēns konkrētā brīdī var saņemt tikai vienu atbalsta līmeni:

- 1) Vispārējs atbalsts (Tier1) – pirmā līmeņa atbalsts, lai reaģētu uz skolēna vajadzību pēc palīdzības – ietver individuālus pedagoģiskus risinājumus, kā arī ieteikumus un agrīnas intervences atbalsta pasākumus, kas tiek nodrošināti ikdienas skolas dzīvē. Tiek sniegts, tiklīdz tiek konstatēta atbalsta nepieciešamība, tam nav nepieciešami īpaši testi vai lēmumi. Ja pieaug nepieciešamība pēc atbalsta, skolēnam jāpiedāvā pastiprināts atbalsts.
- 2) Pastiprināts atbalsts (Tier2) – regulārāka un sistemātiskāka personalizēta atbalsta forma. Šādos gadījumos skolēnam var būt nepieciešami vairāki atbalsta veidi. Pastiprināts atbalsts tiek uzsākts un organizēts, pamatojoties uz pedagoģisko novērtējumu, kas izstrādāts multiprofesionālu komandas darba rezultātā, kas nepieciešamības gadījumā var pieņemt arī lēmumu par atgriešanos pie vispārējā atbalsta.

Pastiprināts atbalsts tiek sniegts skolēniem, izstrādājot personalizētu mācību plānu individuāli katram skolēnam, kuram nepieciešams pastiprināts atbalsts. Tiek uzsvērts, ka sadarbība un sistemātiska pieeja ir būtiski pastiprinātā atbalsta īstenošanas elementi.

⁶² Kouvonen, et al. (2022). Core elements in a multi-tiered system of support (MTSS) for conduct problems in schools and early childhood education and care (ECEC) in Finland – Literature review and case example, *Psychiatria Fennica*, 53, 76-97. https://www.psychiatriantutkimussaatio.fi/wp-content/uploads/2022/11/Psychiatria_Fennica-2022-Kouvonen.pdf [sk. 30.09.2023.]

- 3) Īpašs, fokusēts atbalsts (Tier3) – ja skolēnam sniegtais pastiprinātais atbalsts nav pietiekams, lai palīdzētu tikt galā ar mācību darbu, pamatojoties uz pedagoģisko vērtējumu, tiek pieņemts administratīvs lēmums sniegt speciālo vajadzību atbalstu.

Tier3 izglītojamajam tiek sastādīts individualizēts izglītības plāns (IIP), kurā jādetalizē lēmumā par speciālo vajadzību atbalsta sniegšanu veidi un metodes. Speciālo vajadzību atbalstu sniedz speciālo vajadzību izglītības ietvaros. Atbalsta sniegšanā kritiski nozīmīga ir bērna vecāku vai aizbildņu iesaistes, kā arī multiprofesionāla sadarbība un katra gadījuma individuāla vadība.

Somijā izglītības sistēma kopumā veicina iekļaujošu izglītību, kas nozīmē, ka tiek pieliktas pūles, lai nodrošinātu izglītību un atbalstu bērniem arī ar izteiktiem uzvedības sarežģījumiem vispārizglītojošās skolās, vienlaikus ir pieejami arī specializēti izglītības pakalpojumi bērniem ar smagām vai sarežģītām uzvedības problēmām, kad tas nepieciešams:

- Piemēram, vispārējās skolās var būt specializētas atbalsta vienības vai klases, kas sniedz papildu atbalstu skolēniem ar īpašām vajadzībām, tostarp ar uzvedības grūtībām. Visbiežāk – mazāks klašu izmērs un lielāka skolotāju attiecība pret skolēniem, kas ļauj pievērst vairāk individuālas uzmanības un pielāgot atbalstu.
- Neatkarīgi no tā, vai bērns apmeklē pamatskolu vai speciālo skolu, viņiem var būt individualizēts izglītības plāns, kas izstrādāts, lai ieskicētu konkrētus mērķus, atbalstu un atbalsta stratēģijas.
- Dažos gadījumos, kad izglītojamā vajadzības, kas saistītas ar uzvedības jautājumiem, nevar pienācīgi risināt vispārizglītojošā skolā, var rekomendēt bērnam apmeklēt speciālo skolu. Bērna iekārtošana speciālajā skolā vai specializētā atbalsta vienībā ir balstīta uz rūpīgu viņu individuālo vajadzību izvērtēšanu un apsvēršanu. Mērķis ir panākt, lai katrs bērns saņemtu vispiemērotāko izglītības vidi un atbalstu, kas atbilstu viņu īpašajām prasībām. Lēmumu par iekārtošanu darbā pieņem, sadarbojoties vecākiem, pedagogiem un profesionāļiem, ņemot vērā bērna intereses un labklājību.

DIAGNOSTIKA

Bērnu diagnosticēšanas process uzvedības traucējumu gadījumā pakāpeniski ietver vairākus profesionāļus. Nepārprotami skolotājiem un citiem skolas darbiniekiem ir svarīga loma, novērojot un dokumentējot uzvedības grūtības, viņi apkopo sākotnējo informāciju un novērojumus par bērna uzvedību un darbību skolas vidē. Šī informācija var iniciēt procedūru turpmākai novērtēšanai un diagnostikai.

Skolu psihologi bieži ir iesaistīti novērtēšanas un diagnostikas procesā, jau veicot vispusīgus novērtējumus, tostarp psiholoģiskos novērtējumus, novērojumus, intervijas pēc uzvedības novērtējuma skalas. Šie speciālisti novērtē dažādus bērna darbības aspektus, tostarp kognitīvās spējas, emocionālo labbūtību, sociālās prasmes un uzvedības modeļus.

Ja nepieciešama turpmāka novērtēšana, skolēnam var ieteikt apmeklēt bērna un pusaudžu psihologu vai psihiatru, kas veiks padziļinātus novērtējumus, izmantojot standartizētus diagnostikas kritērijus, lai noteiktu konkrētu traucējumu veidu.

Psiholoģiskajam novērtējumam var sekot arī medicīniskais novērtējums, lai apzinātu un/ vai izslēgtu visus bioloģiskās veselības faktorus, kas varētu veicināt bērna uzvedības grūtības. Tas var ietvert fizisku pārbaudi, medicīnisku vēstures pārbaudi un konsultācijas ar pediatru vai citiem medicīnas speciālistiem.

Dažos gadījumos diagnostiskajā procesā var būt iesaistīta multi-nozaru speciālistu novērtēšanas grupa, kas ietver speciālistus no dažādām jomām (psihologi, psihiatri, speciālās izglītības skolotāji, runas terapeiti, ergoterapeiti u.tml.), lai veiktu visaptverošu novērtējumu par bērna uzvedību, rīcību un vajadzībām.

Pēc ekspertes teiktā, diagnostikas laiks var atšķirties, tas var ilgt vairākas nedēļas vai mēnešus atkarībā no lietas sarežģītības un speciālistu pieejamības.

Diagnostikas metodes iekļaujošās izglītības nepieciešamības noteikšanai

Jau no pirmsskolas izglītības iekļaujošās izglītības nepieciešamības noteikšana ietver visaptverošu procesu, kura mērķis ir identificēt bērnus, kuriem var būt vajadzīgs papildu atbalsts vai specializēti pakalpojumi. Galvenās no tām:

- Novērošana un novērtēšana, izmantojot uzvedības vērtēšanas skalas: speciālisti un pedagogi rūpīgi novēro un novērtē bērnu attīstību, uzvedību un mācīšanos, izmantojot sistemātiskas novērošanas metodes un novērtēšanas rīkus, lai iegūtu informāciju par bērnu stiprajām pusēm, problēmām un individuālajām vajadzībām. Ikviens speciālists var izmantot vērtējumu skalas pēc saviem ieskatiem, populāra ir Spēcīgo pušu un grūtību anketa (*Strengths and Difficulties Questionnaire*)⁶³.
- Attīstības skrīnings, kas var tikt veikts izmantojot standartizētus rīkus, lai novērtētu bērnu attīstības progresu un noteiktu problemātiskās jomas. Tiek izvērtētas tādas jomas kā piemēram, kognitīvā, valodas, motoriskā un sociāli emocionālā attīstība. Šis novērtējums var sniegt ieskatu par to, kā bērna uzvedības grūtības var būt saistītas ar viņu kognitīvo vai attīstības profilu.

Somijā speciālisti var izmantot daudzveidīgus instrumentus, piemēram, *Wechsler Intelligence Scale for Children (WISC)*⁶⁴.

Iespējamos autiskā spektra traucējumus var diagnosticēt, izmantojot ADI-R, kas ir daļēji strukturēta intervija, ko izmanto, lai novērtētu ar AST saistītus simptomus un uzvedību, izziņas procesu veicot kopā ar bērna vecākiem vai aprūpētājiem, un tas attiecas uz tādām jomām kā saziņa, sociālā mijiedarbība, sensoritāte u.c.

- Sadarbībā ar ģimenēm tiek primāri apkopota informācija par bērnu izcelsmi, attīstību un vecāku vai aprūpētāju paustajām bažām, kas nozīmīgas ir jau bērna agrīnā vecumā.

Detalizētāk – iepriekšminētajās vadlīnijās iekļaujošās izglītības īstenošanai, kas sniegtu atbalstu bērnu emocionālajām, sociālajām un uzvedības prasmēm, īpašu uzmanību pievēršot atbalstam bērniem un jauniešiem, kas reaģē ar savu uzvedību⁶⁵.

METODES BĒRNU AR UZVEDĪBAS SAREŽĢĪJUMIEM ATBALSTAM SKOLĀS

Somijas skolās tiek izmantotas dažādas metodikas un uz pierādījumiem balstīta prakse, lai risinātu bērnu, kuri ar savu uzvedību reaģē uz apkārtējo vidi, situāciju. To mērķis – veicināt pozitīvu uzvedību, sociāli emocionālu attīstību un vispārēju labbūtību⁶⁶.

⁶³ Psysopedia (2023). Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). https://www.physio-pedia.com/Strengths_and_Difficulties_Questionnaire [sk. 30.09.2023.]

⁶⁴ Salonen, J., Slama, S., Haavisto, A., Rosenqvist, J. (2023). Comparison of WPPSI-IV and WISC-V cognitive profiles in 6–7-year-old Finland-Swedish children – findings from the FinSwed study, *Child Neuropsychology*, 29:5, 687-709, doi:10.1080/09297049.2022.2112163.

⁶⁵ Karjalainen, P., Pihlaja, N., Koskenalho, N., Palosaari, O., Kouvonen, P. (2022). Tukea Arkeen! Keinoja lasten ja nuorten emotionaalisten, sosiaalisten ja käyttäytymisen taitojen tukemiseksi (Support Arke! Ways to support children and young people's emotional, social and behavioral skills). https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/Tukea_arkeen_2.pdf [sk. 30.09.2023.]

⁶⁶ Gagnon, J.C. (2022). Inclusion in American and Finnish Schools: The Neglect of Youth with Emotional and Behavioral Disorders, *European Journal of Special Needs Education*, 37:4, 603-616, doi:10.1080/08856257.2021.1929235.

Kā minēts iepriekš, visu metožu pamatā ir t.s. Vairāklīmeņu atbalsta sistēma⁶⁷ (*Multi Tiered Support System – MTSS*), kas nodrošina dažādus atbalsta līmeņus, pamatojoties uz skolēnu individuālajām vajadzībām. Tā piedāvā pakāpenisku pieeju intervencei, sniedzot arvien mērķtiecīgāku atbalstu skolēniem, kuriem nepieciešama papildu palīdzība saistībā ar viņu uzvedību.

Dažas no bieži izmantotām stratēģijām:

- Pozitīvas rīcības atbalsts (*Positive Behavior Support – PBS*)⁶⁸ ir proaktīva pieeja, kas vērsta uz pozitīvas uzvedības veicināšanu un problemātiskas rīcības novēršanu. Šī pieeja ietver pozitīvu skolas vidi, mācīšanu un vēlamās uzvedības pastiprināšanu, kā arī uz datiem balstītu lēmumu pieņemšanu, lai risinātu uzvedības problēmas,
- Īpašas metodes sadarbības ar bērnu veicināšanai, lai noskaidrotu viņu izaicinošās rīcības iemeslus un kopīgi izstrādātu risinājumus, kas uzsvēr empātiju un izprot bērna perspektīvu,
- Sociālās un estētikas izglītības programmas ir vērstas uz to, lai izglītojamajiem mācītu būtiskas sociālās un emocionālās prasmes, piemēram, pašapziņu, pašregulāciju, empātiju un attiecību veidošanu. Tādējādi šīs programmas palīdz bērniem attīstīt prasmes, kas nepieciešamas, lai efektīvi pārvaldītu emocijas un tuvinātos optimālai sociālajai mijiedarbībai,
- "Atjaunojošā prakse" ir vērsta uz to, lai novērstu kaitējumu, ko rada izaicinoša rīcība, un veicinātu atbildības sajūtu. Šī prakse uzsvēr dialogu, empātiju un sapratni, lai atrisinātu konfliktus un risinātu uzvedības jautājumus,
- Pašregulācijas stratēģijas palīdz bērniem attīstīt spēju pārvaldīt savas emocijas, uzvedību un uzmanību. Lai palīdzētu bērniem tikt galā ar stresu un efektīvi regulēt savas emocijas, tiek mācīti tādi paņēmieni kā dziļa elpošana, sensoriska pašregulācija u.tml.,
- Uzvedības līgumi (vienošanās) starp skolēnu un skolotāju – tajos ir izklāstīti konkrēti rīcības mērķi, atbildība par šo mērķu sasniegšanu un sekas par to neievērošanu. Uzvedības līgumi sniedz skaidras cerības un pastiprina pozitīvu uzvedību,
- Tāpat tiek īstenoti citi uz pierādījumiem balstīti intervences pasākumi un atbalsts īpašu uzvedības problēmu risināšanai, kas ietver t.s. *time-out* procedūras, funkcionālās uzvedības novērtējumus u.c.,
- Skolas var sniegt konsultatīvus un atbalsta pakalpojumus, iesaistot skolu psihologus, sociālos darbiniekus vai citus speciālistus, lai risinātu bērnu emocionālās un uzvedības vajadzības.

Šīs metodes ir daļa no visaptverošas un individualizētas pieejas, lai risinātu uzvedības problēmas un veicinātu pozitīvu uzvedību un labbūtību Somijas skolās.

ATBALSTS PĀREJAS POSMĀ NO VIENA IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA UZ NĀKAMO

Pētījumā intervētā eksperte atzīst, ka pāreja no viena izglītības līmeņa uz nākamo bērniem ar īpašām vajadzībām, tai skaitā tiem, kuriem ir uzvedības sarežģījumi, rada papildus stresu, tāpēc ideālā versijā gan vispārējās, gan specializētās mācību iestādēs tā būtu rūpīgi jāplāno. Procesa mērķis – nodrošināt atbalsta nepārtrauktību bērnam, ko viņš saņem izglītības sistēmā.

⁶⁷ Kouvonen, P., Hamari, L., Tani, S. (2022). Core elements in a multi-tiered system of support (MTSS) for conduct problems in schools and early childhood education and care (ECEC) in Finland – literature review and case example, *Psychiatria Fennica*, 53, 76-9. https://www.psykiariantutkimussaatio.fi/wp-content/uploads/2022/11/Psychiatria_Fennica-2022-Kouvonen.pdf [sk. 30.09.2023.]

⁶⁸ Paananen, M., Karhu, A., Savolainen, H. (2023). Individual behavior support in positive behavior support schools in Finland, *International Journal of Developmental Disabilities*, 69:1, 45-52, <https://doi.org/10.1080/20473869.2022.2116236>

Nozīmīgi elementi pārejas posma organizēšanā:

- Šajā laikā kritiski nozīmīga ir saziņa un sadarbība starp visām iesaistītajām pusēm, lai nodrošinātu, ka pārejas laikā norit pilnvērtīga informācijas par bērna stiprajām pusēm, problēmām un atbalsta vajadzībām apmaiņa,
- Agrīna plānošana palīdz īstenot proaktīvus pasākumus, lai atbalstītu bērnu pārejas laikā, kā arī noteikt iespējamās problēmas vai korekcijas, kas varētu būt vajadzīgas nākamajā izglītības līmenī,
- Dažkārt izglītības iestādes noorganizē, lai bērns pirms pārejas apmeklētu jauno izglītības līmeni, kas palīdzētu iepazīt jauno vidi, skolotājus un klases biedrus, mazinot satraukumu un veicinot komforta sajūtu,
- Bērniem, kuriem arī jaunajā izglītības līmenī turpinās atbalsts uzvedības sarežģījumu risināšanai, var tikt organizēta pakāpeniska pāreja, kad ļauj bērnam pielāgoties jaunajai videi viņam atbilstošā tempā.

RISINĀJUMI UN PIEEJA ĻOTI KRITISKU SITUĀCIJU RISINĀŠANĀ

Kā minēts iepriekš, skolas Somijā cenšas radīt iekļaujošu un atbalstošu vidi ikvienam skolēnam, kas ietver pozitīvas un cieņpilnas skolas atmosfēras veidošanu, sapratnes veicināšanu starp vienaudžiem un vardarbības novēršanas stratēģiju ieviešanu. Atbalsta pasākumu pēctecība un pielāgošana atkarībā no problemātikas pakāpes nodrošina, ka visai kritiskas situācijas pēc iespējas tiek risinātas apsteidzoši.

Kā norāda pētījumā intervētā eksperte, Somijā skolās ir ieviestas stratēģijas, lai risinātu nopietnas un kritiskas situācijas skolēnu uzvedībā, kas vērstas uz ikviena skolēna labbūtību, saglabājot drošu un labvēlīgu mācību vidi visiem skolēniem. Specifiskā reakcija konkrētā situācijā var atšķirties atkarībā no skolas un apstākļiem. Visbiežāk tās varētu būt:

- Tiek akcentēta atbalstoša pieeja pozitīvai disciplinēšanai – tā vietā, lai pievērstos tikai sodīšanai, uzsvars tiek likts uz pārpratumu cēloņu izpratni un vērsanos pret tiem ar atbalstošiem pasākumiem. Skolu mērķis ir radīt pozitīvu un iekļaujošu atmosfēru, kurā skolēni jūtas cienīti, uzklauti un atbalstīti,
- Kritiskas situācijas gadījumā skolotāji cenšas izveidot dialogu ar iesaistīto skolēnu, dod iespēju paust savas jūtas un domas par incidentu, dalīties pārdomās par viņu uzvedību. Skolotāji un skolas personāls var strādāt kopā ar skolēnu, lai noskaidrotu rīcības iemeslus un izpētītu pašregulācijas stratēģijas un piemērotu rīcību virzībā uz priekšu,
- Restoratīva prakse ietver dialoga un samierināšanas veicināšanu starp skolēnu, kas uzvedies sociāli nepieņemami, skartajiem skolēniem un plašāku skolas kopienu. Šīs prakses mērķis ir novērst kaitējumu, ko izraisījusi nepareiza rīcība, un atjaunot pozitīvas attiecības. Restoratīvā prakse var ietvert konfliktu risināšanas sanāksmes, kurās skolēni var dalīties ar saviem uzskatiem un strādāt, lai panāktu sapratni un risinājumu,
- Smagu pārkāpumu gadījumos skolas var sniegt papildu atbalstu un konsultatīvus pakalpojumus skolēnam, tas var ietvert sadarbību ar skolu psihologiem, konsultantiem vai sociālajiem darbiniekiem, kas var sniegt konsultācijas un palīdzēt risināt emocionālas vai uzvedības problēmas. Galvenā uzmanība tiek pievērsta tam, lai sniegtu pienācīgu atbalstu, kas palīdzētu novērst nesekmīgas rīcības pamatcēloņus un veicinātu pozitīvas uzvedības izmaiņas.

Šajās situācijās kritiski nozīmīga ir visu iesaistīto, tai skaitā skolēna, vecāku, skolotāju, speciālistu sadarbība. Būtiski ņemt vērā, ka ikkatrs no sarežģītas uzvedības gadījumiem tiek risināts atsevišķi, ņemot vērā skolēna unikālos apstākļus un vajadzības. Mērķis ir risināt sarežģījumus tādā veidā, kas veicina

skolēnu izaugsmi, izpratni un atbilstošas uzvedības attīstību, vienlaikus saglabājot drošu un iekļaujošu mācību vidi visiem skolēniem.

Izslēgšana no skolas vai skolas apmeklējuma ierobežošana sarežģītas rīcības dēļ parasti tiek uzskatīta par pēdējo līdzekli, ja dialoga, konsultāciju, atbalsta risinājumu palīdzību ilgstošākā laika posmā nav izdevies mainīt rīcību. Tomēr ārkārtējos gadījumos, kad ir apdraudēta skolēna vai citu personu drošība, var apsvērt īslaicīgu izslēgšanu vai pārceļšanu uz citu izglītības iestādi/formātu.

ATBALSTS BĒRNIEM AR AUTISKĀ SPEKTRA TRAUCĒJUMIEM (AST)

Somijā bērni ar AST izglītības sistēmā saņem dažāda veida atbalstu, lai nodrošinātu viņu izglītības vajadzību apmierināšanu visbiežāk – regulārajās skolās. Sniegtais atbalsts ir individualizēts, pamatojoties uz katra bērna unikālajām prasībām. Daži no izplatītākajiem atbalsta veidiem Somijas izglītības sistēmā:

- individualizēts izglītības plāns, kas izstrādāts sadarbībā ar skolotājiem, speciālās izglītības speciālistiem un vecākiem; plānā izklāstīti konkrēti mērķi, stratēģijas un iespējas, kas pielāgotas bērna vajadzībām, lai atbalstītu viņu mācīšanos, sociālo mijiedarbību un vispārējo attīstību;
- speciālās izglītības skolotājiem ir izšķiroša nozīme bērnu ar AST atbalstam klasē, kas pielāgo mācību metodes un izstrādā individualizētus mācību materiālus; vajadzības gadījumā var tikt iesaistīts arī papildu atbalsta personāls, piemēram, runas terapeiti, psihologi;
- sociālo prasmju apmācība ir būtisks elements, lai atbalstītu bērnus ar AST, skolas piedāvā instrukcijas, lai palīdzētu attīstīt sociālās mijiedarbības prasmes, komunikācijas spējas un emocionālo regulējumu. Šajās apmācību programmās uzmanība pievērsta sociālās sapratnes veicināšanai, pozitīvu attiecību veidošanai ar vienaudžiem un pieaugušajiem;
- strukturētas un paredzamas mācību vides izveide skolās, nodrošinot vizuālos grafikus, skaidru rutīnu un vizuālu atbalstu, lai palīdzētu bērnam izprast gaidas, pārejas un aktivitātes visas dienas garumā. Šie vizuālie palīg līdzekļi palīdz mazināt satraukumu un atbalsta bērna neatkarību;
- palīg tehnoloģijas izmanto, lai atbalstītu bērnu ar AST mācīšanos, tās var ietvert vizuālu atbalstu, saziņas aplikācijas, papildinošas un alternatīvas saziņas ierīces, kā arī citus instrumentus iesaistes un izpratnes veicināšanai;
- "līdzīgo" atbalsta programmas, kad bērni ar AST gan iekļaujas vispārējā skolas vidē, gan veido bērnu ar AST mini-grupas, veicina mijiedarbību, sapratni, empātiju un sociālo integrāciju;
- regulāra saziņa starp skolotājiem, speciālās izglītības speciālistiem un vecākiem nodrošina vispārēju izpratni par bērna vajadzībām, mērķiem un progresu. Vecāku iesaistīšanās ļauj kopīgi pieņemt lēmumus un saskaņot atbalsta stratēģijas starp mājas un skolas vidi.

Konkrētais atbalsts, kas tiek sniegts bērniem ar AST var atšķirties atkarībā no katra bērna individuālajām vajadzībām un prasībām, tas tiek sniegts ar mērķi radīt iekļaujošu un atbalstošu izglītības vidi, kas veicina bērna attīstību, neatkarību un vispārējo labbūtību.

NORVĒGIJA

IESKATS IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS SATVARĀ UN ORGANIZĒŠANĀ

Domājot par bērnu un ģimenes politiku Norvēģijā, bieži vien pirmās asociācijas ir saistītas ar šīs valsts ļoti stingro nostāju bērnu aizsardzības un sociālās labklājības jomā, rūpējoties par bērnu tiesību ievērošanu to aizskāruma gadījumā (3.prevennces līmenis, *Tier3*)⁶⁹.

Tajā pašā laikā, analizējot paveikto iekļaujošās izglītības kontekstā, var konstatēt, ka ievērojami resursi tiek ieguldīti arī sākotnējos prevennces līmeņos, *Tier1* un *Tier2*, kas vērsts uz agrīnu atbalstu ikvienam bērnam, kam tas nepieciešams, t.sk., iespējās, kas tiek sniegtas, lai ikvienam bērnam neatkarīgi no viņu spējām, īpašām vajadzībām vai invaliditātes būtu pieejama izglītība vispārīglītojošās skolās. Ievērojami lielākā daļa skolēnu ar īpašām izglītības vajadzībām mācās parastās klasēs kopā ar saviem vienaudžiem; pētījumā intervētie eksperti lēš, ka iekļauti tiek ap 97% bērnu, arī bērni ar izteiktiem uzvedības sarežģījumiem, viņu labbūtībai īpaši pielāgojot telpas, palīgīdzekļus, apmācību organizējot speciāli apmācītiem pedagogiem.

Pirmie nozīmīgākie politiskie lēmumi iekļaujošās izglītības attīstībai Norvēģijā tika pieņemti 1990. gadu beigās/2000. gadu sākumā⁷⁰. Primāri – UNESCO Salamankas deklarācijas par iekļaujošās izglītības nozīmi⁷¹ iespaidā. Vēlāk – meklējot risinājumus situācijai, kad valsts skolēnu izglītības sasniegumi, neskatoties uz apjomīgiem ieguldījumiem vispārējā izglītībā, starptautiskajā OECD PISA pētījumā sasnieguši vien viduvējus rādītājus, ko daļēji ietekmējušas arī nepilnības tieši iekļaujošās izglītības jomā⁷². Tā:

- 1997. gadā tika pieņemts politisks lēmums intensificēt uz pierādījumiem balstītu risinājumu izmantošanu bērnu uzvedības grūtību atbalstam⁷³,
- 1999. gadā tika uzsākts projekts, lai īstenotu tādas uz pierādījumiem balstītas programmas kā, PBS (*Positive Behavior Support*)⁷⁴, PMTO (*Parent Management Training Oregon*), MST (*Multi Systemic Therapy*)⁷⁵,
- 2023. gadā tika dibināts Norvēģijas Bērnu uzvedības attīstības centrs (*NUBU*)⁷⁶, NORCE Norvēģijas pētniecības centra meitasuzņēmums, ar mērķi sniegt agrīnu, preventīvu atbalstu bērniem ar uzvedības grūtībām. Centrs tapis kā četru ministriju – Bērnu un ģimenes lietu, Veselības, Izglītības un

⁶⁹ Skivenes, M., Sjøvig, K.H., Norway: Child welfare decision-making in cases of removals of children', in Burns, K., Pvs, T., Skivenes, M. (eds), *Child Welfare Removals by the State: A Cross-Country Analysis of Decision-Making Systems*, International Policy Exchange Series. New York, 2016; online edn, Oxford Academic, 20/10/2016, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190459567.003.0003>.

⁷⁰ Kari, N. (2014). Inclusive Education in Norway: Historical Roots and Present Challenges, *Journal of Special Education Research*, 2:2, 81-86, <https://doi.org/10.6033/specialeducation.2.81>.

⁷¹ UNESCO (1994). *The Salamanca Statement and Framework for action on special needs education: Adopted by the World Conference on Special Needs Education; Access and Quality*. Salamanca, Spain, 7–10 June 1994; <https://www.csie.org.uk/inclusion/unesco-salamanca.shtml> [sk. 30.09.2023.]

⁷² Gøranson, I., Ochoa, T., Zoeller, K. (2020), Strengths, Pitfalls, and Potential in Norway's Approach to Special Education, *Intervention in School and Clinic*, 56:5, 273-279, doi:10.1177/1053451220963088.

⁷³ Gomez, M.B., Grønlie, A.A. (2017). Early intervention and implementation: Sharing good practices with Lithuania. *NUBU*. <https://www.ekt.lt/wp-content/uploads/2017/10/Anette-and-Maria.pdf> [sk. 30.09.2023.]

⁷⁴ SWPBS (2023). *Building School-Wide Inclusive, Positive and Equitable Learning Environments Through A Systems-Change Approach*" (SWPBS). <https://pbiseurope.org/en/> [sk. 30.09.2023.]

⁷⁵ Apeland, A. (2021). Presentation of NUBU.NUBU/PALS and VIP seminar. Department for Children/NUBU. https://vip-verkosto.fi/wp-content/uploads/2021/12/211210_Presentation_of_NUBU.pdf [sk. 30.09.2023.]

⁷⁶ NUBU (2023). *The Norwegian Center for Child Behavioral Development (NUBU)*. <https://www.nubu.no/> [sk. 30.09.2023.]

zinātnes un Tieslietu – sadarbības iniciatīva (detalizētāk – pie iekļaujošajā izglītībā iesaistītajām institūcijām).

- 2017. gada budžetā īpašs atbalsts tika iekļauts agrīnu intervencu īstenošanai jau pirmsskolā un sākumskolā, ieguldījumi skolotāju izglītībā ar izteiktu perspektīvu šo aktivitāšu ietekmei uz nākotnes darbaspēku⁷⁷.

Turpinājumā sniegts ieskats Norvēģijas izglītības sistēmas galvenajos elementos, t.sk., identificējot atbalsta, kas tiek sniegts bērniem ar uzvedības sarežģījumiem, formas un līmeņus, diagnostiku un atbalsta metodes.

GALVENIE TIESĪBU AKTI UN POLITIKAS PLĀNOŠANAS DOKUMENTI

Norvēģijā iekļaujošo izglītību regulē vairāki likumi⁷⁸, nosakot *de iure* vienlīdzīgu piekļuvi un iespējas skolēniem ar dažādām vajadzībām, galvenie no tiem:

- "Likums par pamatzglītību un vidusskolas izglītību" nodrošina individualizētu apmācību skolēniem, kuri pretendē uz iekļaujošās un speciālās izglītības pakalpojumiem pēc izvērtēšanas procesa.
- "Likums par vienlīdzību un diskriminācijas novēršanu" veicina vienlīdzību un aizliedz diskrimināciju dažādu iemeslu, tostarp invaliditātes, dēļ. Tas nodrošina, ka skolēniem ar uzvedības traucējumiem ir vienlīdzīgas tiesības un iespējas izglītībā, bez diskriminācijas.
- "Personas datu aizsardzības likums" reglamentē personas datu, tostarp skolēnu informācijas, vākšanu, izmantošanu un aizsardzību. Tas nodrošina, ka sensitīva informācija, kas saistīta ar skolēnu uzvedības grūtībām, tiek pienācīgi apstrādāta, ievērojot privātumu un konfidencialitāti.

Iekļaujošā izglītība balstās UNESCO starptautiskajā deklarācijā par "Izglītība visiem"⁷⁹ ("*Education for all!*") un citstarp tiek pārvaldīta saskaņā ar tādiem politikas plānošanas dokumentiem kā:

- "Valsts mācību programma"⁸⁰, kur sniegtas konkrēta mācību priekšmeta vadlīnijas un mācību mērķi dažādiem Norvēģijas izglītības līmeņiem. Tā veicina iekļaujošās izglītības principus, uzsverot diferencētu apmācību, individualizētu atbalstu un mācību metožu pielāgošanu visu skolēnu vajadzībām.
- "Vadlīnijas speciālās izglītības jomā"⁸¹ ir politikas dokuments, kurā noteikti konkrēti mērķi, stratēģijas un pasākumi speciālās izglītības stiprināšanai Norvēģijā. Tā mērķis ir uzlabot atbalsta kvalitāti un pieejamību skolēniem ar dažādām vajadzībām, tostarp ar uzvedības grūtībām.

Šie politikas plānošanas dokumenti cita starpā nodrošina visaptverošu sistēmu iekļaujošajai izglītībai Norvēģijā. Tajos izklāstīti principi, mērķi un stratēģijas, kā nodrošināt vienlīdzīgu piekļuvi, līdzdalību un atbalstu skolēniem ar uzvedības grūtībām un citām atšķirīgām vajadzībām. Šie dokumenti sniedz norādījumus izglītības iestādēm, speciālistiem un ieinteresētajām personām iekļaujošās prakses īstenošanā un iekļaujošās mācību vides veidošanā.

⁷⁷ Regjeringen (2023). Kunnskap for omstilling (Education and reorientation). <https://www.regjeringen.no/> [sk. 30.09.2023.]

⁷⁸ Regjeringen (2023). Lover og regler (Laws and regulations). https://www.regjeringen.no/no/dokument/lover_regler/id438754/ [sk. 30.09.2023.]

⁷⁹ UNESCO (1990). World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127583> [sk. 30.09.2023.]

⁸⁰ UDIR (2023a). Læreplanverket (The Curriculum Agency). Utdanningsdirektoratet (The Directorate of Education). <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/> [sk. 30.09.2023.]

⁸¹ UDIR (2023b). Veilederen Spesialundervisning (The supervisor Special Education). Utdanningsdirektoratet (The Directorate of Education). <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/spesialpedagogikk/spesialundervisning/Spesialundervisning/> [sk. 30.09.2023.]

FINANSĒJUMS

Norvēģijā finansējums iekļaujošajai izglītībai tiek piešķirts no dažādiem avotiem:

- Valsts finansējums – Norvēģijas valdība piešķir finansējumu izglītībai no valsts budžeta, ar šo finansējumu tiek atbalstīta skolu vispārējā darbība, t.sk. personāla izmaksas, infrastruktūra, resursi un pakalpojumi, kas nepieciešami iekļaujošajai praksei. Valsts nodrošina finansējumu speciālās izglītības atbalsta dienestiem, piemēram, resursu centriem un speciālistu komandām, kas atbalsta skolas iekļaujošas prakses īstenošanā. Šie dienesti sadarbojas ar skolām, sniedzot savas īpašās zināšanas, nodrošinot apmācību un rekomendācijas, lai apmierinātu skolēnu ar dažādām spējām, t.sk. ar uzvedības sarežģījumiem, vajadzības.
- Pašvaldību finansējums – pašvaldībām ir nozīmīga loma izglītības pakalpojumu nodrošināšanā, tostarp iekļaujošās izglītības finansēšanā. Tās piešķir resursus savā teritorijā funkcionējošām skolām, pamatojoties uz skolēnu skaitu un konkrētām vajadzībām. Pašvaldību finansējums sedz dažādus iekļaujošās izglītības aspektus, piemēram, specializētus atbalsta pakalpojumus, personālu, palīgtechnoloģijas.
- Papildu dotācijas, kas var būt pieejamas skolām jaunu iekļaujošās izglītības iniciatīvu atbalstam. Šādas dotācijas var piešķirt valdība, citas organizācijas un fondi, un tās var būt vērstas uz konkrētām jomām, piemēram, profesionālo pilnveidi, palīgtechnoloģijām vai īpašām atbalsta programmām skolēniem ar uzvedības sarežģījumiem.
- Finansējums individuālam atbalstam skolēniem ar ievērojamām atbalsta vajadzībām, kas tiek piešķirts, pamatojoties uz skolēna individuālajām vajadzībām, kas noteiktas, veicot novērtēšanu un izstrādājot individuālo plānu.

Būtiski ņemt vērā, ka, lai gan valsts finansējums tiek nodrošināts proporcionāli dažādām pašvaldībām, tomēr konkrēti finansēšanas mehānismi, apjomi, ko dažādas Norvēģijas pašvaldības piešķir izglītībai, var atšķirties. Līdz ar to dažādas var būt arī iekļaujošās izglītības iespējas, ko iespējams saņemt pašvaldībās dzīvojošās ģimenes un skolēni. Tiesa, pētījumā intervētais eksperts nenorādīja uz ievērojamām atšķirībām atbalsta pieejamībā dažādās Norvēģijas teritorijās.

INSTITUCIONĀLAIS IETVARS UN ATBILDĪBAS SADALĪJUMS

Norvēģijā **nacionālā līmenī** sadarbojas vairākas institūcijas, lai veicinātu un atbalstītu iekļaujošo izglītību:

- Norvēģijas Izglītības un kultūras ministrijai⁸² ir būtiska loma iekļaujošās izglītības politikas un sistēmas veidošanā. Tā izstrādā tiesību aktus, nodrošina finansējumu un pārrauga iekļaujošas prakses īstenošanu skolās. Tā sniedz vadlīnijas, nosaka standartus un piešķir resursus, lai atbalstītu iekļaujošu praksi skolās.
- Norvēģijas Izglītības direktorāts⁸³ ir Izglītības ministrijai pakļauta aģentūra, kas ir atbildīgs par izglītības politikas izstrādi un īstenošanu. Aģentūra sniedz norādījumus un atbalstu skolām, skolotājiem un vietējām iestādēm, lai veicinātu iekļaujošās izglītības praksi.
- Resursu centrs speciālajai izglītībai⁸⁴ (*Statped*) ir valsts aģentūra, kas nodrošina specializētus pakalpojumus un resursus iekļaujošās izglītības atbalstam bērniem ar visai sarežģītām diagnozēm. Šī

⁸² Regjeringen (2023). Kunnskapsdepartementet (Ministry of Education). <https://www.regjeringen.no/> [sk. 30.09.2023.]

⁸³ UDIR (2023). Våre oppgaver. Utdanningsdirektoratet (The Directorate of Education). <https://www.udir.no/om-udir/vare-oppgaver2/> [sk. 30.09.2023.]

⁸⁴ Statped (2023). Kva er Statped? (What is Statped?) <https://www.statped.no/om-statped/kva-er-statped/> [sk. 30.09.2023.]

aģentūra piedāvā speciālās zināšanas, apmācību un mācību materiālus skolām, skolotājiem un vecākiem, lai apmierinātu daudzveidīgās skolēnu vajadzības.

Norvēģijas Izglītības un kultūras ministrijas aktivitātes gan iekļaujošās izglītības, gan bērnu un ģimenes politikas jomā būtiski papildina:

- Bērnu un ģimenes ministrija⁸⁵, kā arī tās aģentūra – Norvēģijas Bērnu, jaunatnes un ģimenes lietu direktorāts⁸⁶ (*Bufdir*). *Bufdir* galvenais uzdevums ir veicināt bērnu, jauniešu un ģimeņu labbūtību, tiesības un intereses valstī; dažas no galvenajām direktorāta darbības jomām ir bērnu labklājība, atbalsts ģimenēm, adopcija, audžuģimeņu aprūpe, bērnu tiesību aizsardzība. *Bufdir* sadarbojas ar pašvaldībām, valsts aģentūrām, NVO un citām ieinteresētajām personām, lai izstrādātu politiku, sniegtu norādījumus un atbalstītu tādu programmu un pakalpojumu īstenošanu, kas sniedz labumu bērniem, jauniešiem un ģimenēm. *Bufdir* arī veic pētījumus, apkopo datus un uzrauga bērnu un ģimeņu labklājību, lai informētu politikas izstrādes un lēmumu pieņemšanas procesus.
- Norvēģijas Bērnu uzvedības attīstības centrs⁸⁷ (NUBU – *Nasjonalt utviklingscenter for barn og unge*). Izveidots ar Norvēģijas Bērnu un ģimenes lietu ministrijas Direktīvu Q-16/01, tā galvenie mērķi ir:
 - Pētniecība, lai uzlabotu izpratni par bērnu un pusaudžu garīgās veselības jautājumiem, tādējādi palīdzētu veidot politiku un praksi šajā jomā;
 - Zināšanu un pieredzes izplatīšana par bērnu un pusaudžu garīgo veselību speciālistiem, vecākiem un plašai sabiedrībai, izmantojot publikācijas, konferences, mācību programmas un tiešsaistes resursus;
 - Uz pierādījumiem balstītas prakses izstrāde un ieviešana bērnu un pusaudžu mentālās veselības jomā, intervences pasākumu, ārstēšanas modeļu un vadlīniju izstrāde.
 - Tīklošanās un sadarbības veicināšana starp pētniekiem, profesionāļiem un organizācijām, kas darbojas bērnu un pusaudžu mentālās veselības jomā.

Centra finansējums ir fiksēts izdevumu postenis valsts budžetā, kas veidots apvienojot Bērnu, jaunatnes un ģimenes lietu (79%), Veselības aizsardzības (6%) un Izglītības (2%) direktorātu līdzekļus. Papildus tiek piešķirts finansējums no Norvēģijas Pētniecības padomes (10%) un pašfinansējums (3%)⁸⁸.

Reģionālā līmenī centrālo valdību pārstāv apgabalu vadītāji⁸⁹ (*Statsforvalterne*), kuriem izglītības jomā apgabalu vadītājiem ir noteikti pienākumi un funkcijas, kas saistītas ar izglītības jautājumu pārraudzību un atbalstīšanu attiecīgajos apgabalos. Galvenie pienākumi – uzraudzība un kontrole, lai nodrošinātu skolu un izglītības iestāžu atbilstību juridiskajām prasībām un standartiem un izglītojamie saņemtu atbilstošu izglītības kvalitāti. Apgabalu vadītāji izskata sūdzības un apelācijas saistībā ar izglītības jautājumiem, kā arī sniedz atbalstu, vadību, profesionālās izaugsmes iespējas skolām, skolotājiem un izglītības vadītājiem savos apgabalos, kā arī sadarbojas ar vietējām pašvaldībām, lai nodrošinātu izglītības politikas un iniciatīvu efektīvu īstenošanu.

Kopienas līmenī pašvaldību izglītības pārvaldes, kas ir atbildīgas par iekļaujošās izglītības politikas īstenošanu vietējā līmenī. Tās sadarbojas ar skolām, skolotājiem un citiem speciālistiem, lai nodrošinātu atbalstu un resursus skolēniem ar dažādām vajadzībām.

⁸⁵ Regjeringen (2023). Barne- og familiedepartementet Ministry of Children and Families <https://www.regjeringen.no/> [sk. 30.09.2023.]

⁸⁶ Bufdir (2023). The Directorate for Children, Youth and Families. <https://www.bufdir.no> [sk. 30.09.2023.]

⁸⁷ NUBU (2023). The Norwegian Center for Child Behavioral Development (NUBU). <https://www.nubu.no/> [sk. 30.09.2023.]

⁸⁸ Gomez, M.B., Grønlie, A.A. (2017). Early intervention and implementation: Sharing good practices with Lithuania. NUBU. <https://www.ekt.lt/wp-content/uploads/2017/10/Anette-and-Maria.pdf> [sk. 30.09.2023.]

⁸⁹ Statsforvalteren.no (2023). Statsforvalterne (The state administrators). <https://www.statsforvalteren.no/nb/portal/Om-oss/statsforvalterne/> [sk. 30.09.2023.]

Skolas un izglītības iestādes ir tās, kas ikdienā īsteno iekļaujošo izglītību; atsevišķas no tām pilda arī zināšanu uzkrāšanas un diseminācijas funkcijas. Skolas var sadarboties ar ārējām aģentūrām un atbalsta dienestiem – bērnu un pusaudžu mentālās veselības dienesti, logopēdi, ergoterapeits, sociālie dienesti, kā arī izmantot citus kopienas resursus.

Nozīmīga loma sadarbības tīklā ir vecāku apvienībām un interešu aizstāvības organizācijām, kas aktīvi darbojas, lai veicinātu iekļaujošo izglītību un aizstāvētu skolēnu ar īpašām vajadzībām un invaliditāti tiesības. Tās sniedz atbalstu, resursus un informāciju vecākiem un sadarbojas ar izglītības iestādēm, lai nodrošinātu iekļaujošu praksi.

Ņemot vērā to, ka pierādījumos balstītiem risinājumiem tiek pievērsta būtiska nozīme, pētniecības un akadēmiskās iestādes sniedz ieguldījumu iekļaujošās izglītības jomā, veicot pētījumus, izstrādājot uz pierādījumiem balstītu praksi un profesionālās apmācības programmas. Tās sadarbojas ar skolām un pedagogiem, lai uzlabotu izpratni par iekļaujošās izglītības stratēģijām un to īstenošanu.

Mikro līmenī – skolā:

- primāri iesaistītie iekļaujošās izglītības īstenošanā ir skolotāji un skolotāju asistenti, kā arī skolas psihologi, kas veido ciešu kontaktu ar skolēniem, vecākiem un atbalsta speciālistiem, lai radītu iekļaujošu mācību vidi, izstrādātu individualizētus izglītības plānus un nodrošinātu nepieciešamos pielāgojumus un atbalstu;
- skolotāju un atbalsta personāla sadarbība ar vecākiem tiek uztverta ļoti atbildīgi, jo tieši vecākiem ir izšķiroša loma, aizstāvot savu bērnu iespējas saņemt iekļaujošo izglītību un sniedzot nepieciešamo informāciju par bērna vajadzībām no savas perspektīvas;
- speciālās izglītības skolotāji un konsultējošie speciālisti, kas tiek piesaistīti atbalsta sniegšanā skolēniem ar dažādām vajadzībām, lai nodrošinātu specializētu novērtēšanu, intervences un atbalsta stratēģijas;
- skolēnu labbūtības/daudznazaru speciālistu komandas, kas bieži tiek veidotas, lai koordinētu un sniegtu atbalstu skolēniem ar uzvedības grūtībām vai īpašām vajadzībām. Šajās komandās parasti ietilpst skolotāji, skolu vadītāji, speciālās izglītības speciālisti, psihologi un citi speciālisti, kuri sadarbojas, lai izstrādātu un īstenotu efektīvus atbalsta plānus skolēniem.

IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS IZVĒRTĒŠANA

Norvēģijā iekļaujošās izglītības izvērtēšana ir process, kas ietver iekļaujošās prakses efektivitātes un tās ietekmes uz skolēniem, skolotājiem, skolām un izglītības sistēmu kopumā izvērtēšanu, t.sk. monitorē politikas dokumentos uzstādītos mērķus un novērtē preventīvo aktivitāšu un intervences programmu darbību. Procesa īstenošanai tiek ņemti vērā vairāki aspekti.

Primāri iekļaujošās izglītības novērtēšanā Norvēģijā galvenā uzmanība tiek pievērsta skolēnu ar dažādām spējām, tostarp ar uzvedības sarežģījumiem, ne tikai akadēmiskajiem, bet arī sociālajiem un emocionālajiem rezultātiem. Tas ietver skolēnu progresa uzraudzību, mācību rezultātu un iekļaujošās prakses ietekmes uz skolēnu labklājību, iesaistīšanos un sasniegumiem novērtēšanu.

Vienlaikus, tā kā liela uzmanība tiek pievērsta pierādījumos balstītiem risinājumiem, tad regulāri tiek mērīta biežāk izmantoto programmu un pakalpojumu īstenošanas kvalitāte un sasniegtie rezultāti. Šajos izvērtējumos tiek ņems vērā skolēnu un vecāku viedoklis, iesaistes līmenis iekļaujošajā izglītības procesā.

Lai nodrošinātu iekļaujošās izglītības novērtēšanas objektivitāti un pārredzamību, novērtēšanas procesi, ko visbiežāk veic piesaistīti zinātnieki, var ietvert kvalitatīvu un kvantitatīvu metožu kombināciju, piemēram, aptaujas, intervijas, fokusa grupas, novērojumus un datu analīzi.

IEKĻAUJOSĀS IZGLĪTĪBAS IZAICINĀJUMI UN KRITIKA

Lai gan Norvēģija ir guvusi ievērojamus panākumus skolēnu ar uzvedības grūtībām atbalstā, joprojām pastāv vairāki izaicinājumi.

Skolotāji atzīst, ka būtiskas grūtības sagādā īpašo vajadzību daudzveidība un atbilstošāko risinājumu pielāgošana⁹⁰. Tāpēc skolotājiem ir pastāvīgi nepieciešama papildu apmācība un profesionālā pilnveide, lai efektīvi risinātu skolēnu dažādās uzvedības vajadzības. Tas var būt izaicinājums, jo īpaši attālos vai lauku apvidos, kur piekļuve profesionālās pilnveides iespējām var būt ierobežota.

Tā kā atbalsta pielāgošana katra skolēna ar uzvedības grūtībām individuālajām vajadzībām var būt sarežģīts uzdevums, ņemot vērā atšķirīgo smaguma pakāpi, atšķirīgos uzvedības profilus un nepieciešamību pēc individualizētas iejaukšanās, lai izstrādātu un īstenotu individualizētus izglītības plānus, kas patiesi atbilst katra skolēna unikālajām vajadzībām, ir nepieciešams daudz laika, zināšanu un resursu.

Pētījumā intervētie eksperti uzsver, ka, neskatoties uz vispārējo priekšstatu par Norvēģiju kā valsti ar augstiem standartiem un dzīves līmeni, tomēr vēl aizvien viens no galvenajiem izaicinājumiem ir resursu ierobežota pieejamība, tostarp speciālās izglītības skolotāju, psihologu un citu speciālistu, kas var sniegt specializētu atbalstu. Pieprasījums pēc šiem resursiem bieži vien pārsniedz piedāvājumu, tāpēc ir situācijas, kad ir sarežģīti sniegt savlaicīgu un visaptverošu palīdzību visiem skolēniem, kam tā nepieciešama.

Efektīva sadarbība un koordinācija starp dažādām ieinteresētajām personām, piemēram, skolotājiem, vecākiem, atbalsta personālu un ārējām aģentūrām, arī var būt izaicinājums. Konsekventas saziņas un sadarbības nodrošināšana starp šīm pusēm ir būtiska, lai sniegtu visaptverošu atbalstu skolēniem ar uzvedības grūtībām.

Atbalsts skolēniem ar uzvedības grūtībām t.s. pārejas periodos, piemēram, pārejot no vienas klases uz citu vai pārejot no skolas uz pēcvidusskolas izglītību vai darbu, var būt sarežģīts. Atbalsta nepārtrauktības nodrošināšana un efektīva pārejas plānošana ir ļoti svarīga, lai skolēni gūtu panākumus.

Joprojām problemātiska ir stigmatizācijas novēršana un skolēnu ar uzvedības grūtībām sociālās pieņemšanas veicināšana. Negatīva attieksme un nepareizi priekšstati par uzvedības traucējumiem var izraisīt atstumtību, iebiedēšanu un sociālo izolāciju, ietekmējot šo skolēnu labklājību un integrāciju skolas sabiedrībā. Norvēģijas daudz kultūru sabiedrība rada papildu izaicinājumus, atbalstot skolēnus ar uzvedības grūtībām no dažādām kultūrām un valodām. Valodas barjeras, kultūras atšķirības uzvedības problēmu izpratnē un risināšanā, kā arī nepieciešamība pēc kultūras ziņā pielāgota atbalsta var radīt problēmas, kuru risināšanai nepieciešamas specializētas stratēģijas un resursi.

ATBALSTA SISTĒMA BĒRNIEM AR UZVEDĪBAS SAREŽĢĪJUMIEM PIRMSSKOLĀ/SKOLĀ

Kā norāda pētījumā intervētie eksperti, 2000. gadu sākumā Norvēģijā bija visai skaļas debates par to, kā definēt un formulēt uzvedības sarežģījumus, lai izvairītos no stigmatizācijas un "*labeling-a*", kā rezultātā bērns ir tas, kurš tiek sodīts.

Valstiskā līmenī vienojās par terminu – bērni, kas izrāda izaicinošu uzvedību. Eksperti uzsver, ka izaicinoša uzvedība nerodas pati no sevis, to ietekmē apkārtēja vide, konteksts, tai skaitā – tuvākie cilvēki, uzvedība

⁹⁰ Sigstad, H.M.H., Buli-Holmberg J., Morken, I. (2022). Succeeding in inclusive practices in school in Norway – A qualitative study from a teacher perspective, *European Journal of Special Needs Education*, 37:6, 1009-1022, <https://doi.org/10.1080/08856257.2021.1997481>.

rodas un izpaužas mijiedarbībā. Izaicinoša uzvedība var izpausties fiziski aktīvi, verbāli vai arī norobežojoties. Ja pat pavisam nelielas situācijas atkārtojas, tā arī var tikt definēta kā izaicinoša uzvedība.

Tāpat tika pieņemts fakts, ka jo agrākā vecumā uzvedības sarežģījumi tiek identificēti, jo operatīvāk ir jārikojas, nedrīkst gaidīt, ka "bērns izaugs" vai "tas pāries". Pētījumi apliecina, ka ievērojami lielai daļai bērnu, kuriem bijuši uzvedības sarežģījumi jau agrā bērnībā, tie saglabājas un intensificējas vēlākos skolas gados.

Vienlaikus intervētie eksperti atzīst, ka, neskatoties uz to, cik ilgs laika posms pagājis un valstiskā, politikas plānotāju līmenī ir izpratne par to, ka izaicinošu uzvedību rada konteksts, ir nostabilizējusies, vēl aizvien tomēr Norvēģijas skolās ir atsevišķi skolotāji, kuriem trūkst izpratnes un situācijās, kad tiek izpausta izaicinoša uzvedība, vaino tikai un vienīgi bērnus. Tāpēc kritiski nozīmīgi ir neatstāt skolotāju vajadzības pēc atbalsta nepamanītas, bet palīdzēt jo īpaši ar koučingu, kas realizēts praktiskā vidē, un supervīzijām pieredzes iegūšanai.

ATBALSTA LĪMEŅI UN FORMAS

Norvēģijā, līdzīgi kā citās valstīs, tiek izdalīti trīs līmeņi, izvērtējot nepieciešamību pēc atbalsta, t.sk. pēc preventīvas, agrīnas palīdzības bērniem un ģimenēm (*3 Tier atbalsts*)⁹¹. Saskaņā ar ekspertu teikto:

- *Tier 1* – universāls atbalsts aptver aptuveni 85% no visiem skolēniem;
- *Tier 2* – fokusēts atbalsts – 10% skolēnu;
- *Tier 3* – padziļināts/individuāls atbalsts augsta riska grupu skolēniem – 3..5% no skolēniem.

Eksperti uzsver, ka pēdējos 20 gadus preventīvai un 1. līmeņa universālam atbalstam tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība, pamatojoties pierādījumos balstītā izpētē par tā efektivitāti, kā arī apzinoties, ka 3. līmeņa atbalsts izmaksā ievērojami dārgāk nekā *Tier1*. Neskatoties uz paveikto, diemžēl vēl aizvien ievērojams līdzekļu apjoms tiek ieguldīts augsta riska ģimeņu atbalstam.

Tipiski soli universālā atbalsta (*Tier 1*) līmenī – ja bērns izpauž izaicinošu uzvedību:

- 1) skolotājs sākotnēji nekādi īpaši nereaģēs, vien pārrunās to ar bērnu;
- 2) sākotnējais novērtējums un sadarbība ar kolēģiem:
 - a. ja situācija neuzlabosies, skolotājs izrunāsies ar kolēģiem, kuri kontaktējas ar šo bērnu citās stundās,
 - b. veiks sākotnējo novērtējumu, izmēģinās pieejamās metodes,
- 3) skolas psihologa iesaiste, kurš veiks izpēti vidē, klasē, bērnam mijiedarbojoties ar vienaudžiem un pieaugušajiem,
- 4) sadarbība ar vecākiem – turpinot situācijai attīstīties negatīvi, skolotājs sazināties ar vecākiem, tiksies, izmantos apgūtās tehnikas, lai veidotu efektīvu komunikāciju ar vecākiem.

Tier2 – fokusēts atbalsts:

- 5) situācijai eskalējoties – aktualizēs jautājumu skolas pārvaldes līmenī.
- 6) daudznozaru komandas iesaiste – ja tomēr skolas līmenī situāciju neizdosies risināt, skolotājs jau sazināsies ar speciālistiem ārpus skolas: pedagoģiski – psiholoģisko speciālistu komandu (10..12% gadījumu),
- 7) šie speciālisti veiks padziļinātu izpēti un sagatavos atskaiti ar tālākiem soļiem, ko īstenot skolā, sniegs konsultācijas iesaistītajiem speciālistiem, ģimenei (individuāla izglītības plāna izstrāde),
- 8) Pastāvīga uzraudzība un atbalsts bērnam un ģimenei.

⁹¹ Apeland, A. (2021). Presentation of NUBU.NUBU/PALS and VIP seminar. Department for Children/NUBU. https://vip-verkosto.fi/wp-content/uploads/2021/12/211210_Presentation_of_NUBU.pdf [sk. 30.09.2023.]

Tier3 – mērķēts/individualizēts atbalsts:

9) aptuveni 2% gadījumu, situācijai eskalējoties, tiks iesaistīti bērnu labklājības dienesti, policija.

Lai iegūtu visaptverošu izpratni par pamatfaktoriem, kas rada uzvedības problēmas, novērtēšanas procesā tiks izmantoti dažādi novērtēšanas rīki un metodes informācijas apkopošanai par skolēna uzvedību – strukturētas intervijas, uzvedības novērtējuma skalas, novērojumi un psiholoģiski novērtējumi.

DIAGNOSTIKA

Tā tiek iniciēta, kad bažas pauž skolotāji, vecāki vai citi bērna dzīvē iesaistītie profesionāļi. Kā vairākkārt minēts, Norvēģijā tiek uzsvērtas agrīnas iejaukšanās nozīme, lai operatīvi noteiktu un risinātu uzvedības jautājumus, atbalstot bērna labbūtību un izglītības attīstību. Diagnostikas procesa laiks var atšķirties atkarībā no bērna uzvedības jautājumu smaguma un sarežģītības.

Diagnostikas procesā var būt iesaistīti šādi speciālisti:

- ģimenes ārsts, ar kuru vecāki vai aprūpētāji var konsultēties vispirms. Ārsts var novērtēt bērna simptomus, sniegt pamata norādījumus un vajadzības gadījumā novirzīt situāciju tos specializētiem pakalpojumiem.
- *BUP (Barne – og ungdomspsykiatri)* ir specializēti mentālās veselības dienesti bērniem un pusaudžiem Norvēģijā, kuru speciālisti, tsk,m bērnu un pusaudžu psihiatri, psihologi un terapeiti, izvērtē un diagnosticē uzvedības jautājumus bērniem, veic vispusīgus novērtējumus, tostarp intervijas, novērojumus un psiholoģiskus novērtējumus, lai noteiktu bērna grūtību raksturu un apmēru.
- skolu psihologi, kuri ietverti skolas darbinieku štatā var novērtēt bērna uzvedību, mācīšanās grūtības un sociāli emocionālo darbību izglītības kontekstā. Šie speciālisti sadarbojas ar citiem profesionāļiem, lai apkopotu informāciju un sekmētu diagnostisko procesu.
- speciālisti, kas sniedz konsultācijas par maksu, kur vecāki var meklēt iespējas noteikt diagnozi, piemēram, griežoties pie bērnu psihiatriem vai klīniskajiem psihologiem, kuri specializējas uzvedības jautājumu izvērtēšanā un diagnostikā bērniem.

Svarīgi atzīmēt, ka diagnostikas process ir holistisks un neaprobežojas tikai ar diagnozes uzstādīšanu, bet ietver arī bērna stipro pušu, izaicinājumu un individuālo vajadzību izpratni. Šī visaptverošā pieeja palīdz izstrādāt bērniem piemērotas intervences un atbalsta stratēģijas.

METODES BĒRNU AR UZVEDĪBAS SAREŽĢĪJUMIEM ATBALSTAM SKOLĀS

Kā minēts, atsaucoties uz ekspertu sniegto informāciju, zinātniskajām publikācijām un viņu profesionālo pieredzi, uzvedības grūtības, ja tādas parādās agrīnā vecumā, visticamāk "nepāries pašas no sevis"⁹² un atbalsts šiem bērniem jāsniedz pēc iespējas ātrāk, identificējot iespējamus riskus – pat apsteidzoši pirms sarežģījumi ir sākušies.

Ekspertu skatījumā, kas balstīts zinātniskos pierādījumos, kritiski svarīgi ir sniegt atbalstu ģimenei, jo bērni savus uzvedības modeļus iemācās mijiedarbībā ar citiem sev tuvākajiem cilvēkiem.

⁹² Keenan, K., Wakschlag, L. S. (2000). More than the terrible twos: The nature and severity of behavior problems in clinic-referred preschool children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28:1, 33-46. <https://doi.org/10.1023/A:1005118000977>.
Moffitt, T., Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females, *Development and Psychopathology*, 13:2, 355-375. doi:10.1017/S0954579401002097.

Tādejādi, pārstāvot viedokli, ka ģimene un vietējā vide ir būtisks faktors vecāku un bērna uzvedības ilgtspējīgām pārmaiņām, NUBU atbalsta pasākumos darbības, kas tiek izstrādātas un īstenotas, ir balstītas uz ģimeni un kopienu, lai:

- stiprinātu vecāku un bērna mijiedarbību,
- veicinātu sociālo pieņemamu uzvedību un veselīgu psiholoģisko attīstību,
- samazinātu un novērstu uzvedības sarežģījumu atrodos ārpus mājām,
- visi intervences pasākumi balstās zinātniskā teorijā un pētījumos, kā arī tiek izvērtēti kontrolētos izmēģinājumos.

Lai nodrošinātu vienlīdzīgas iespējas un ļautu skolēniem ar dažādām vajadzībām gūt panākumus, šobrīd izglītības sistēmā koncentrējas uz pozitīva skolas klimata un atbalstošas vides mācībām radīšanu, agrīnu/apsteidzošu risku identificēšanu, individualizēta (pielāgota, mērķtiecīga un stratēģiska) atbalsta sniegšanu, pedagogiem un speciālistiem sadarbojoties ar vecākiem. Pētījumu rezultāti rāda, ka nepārtraukti stiprinot skolotāju profesionālo sagatavotību un pilnveidi praksē, lai viņi spētu atbalstīt ikvienu skolēnu, veiksmīga iekļaujošā izglītība palīdz mazināt stigmatizāciju, veicina piederību un pieņemšanas sajūtu gan skolēnu vidū, gan sabiedrībā kopumā.

Tā kā Norvēģijā nav valsts līmenī definētas metodes, kuras skolām būtu jāizmanto bērnu ar īpašām vajadzībām atbalstam, pašvaldības un skolas var brīvi pieņemt lēmumus mikro līmenī. Tādejādi metodes, ko Norvēģijas skolās izmanto bērniem ar uzvedības problēmām, var atšķirties atkarībā no bērna specifiskajām vajadzībām, pieejamajiem resursiem un pedagogu, atbalsta speciālistu un ģimeņu sadarbības. Mērķis ir radīt pozitīvu un iekļaujošu mācību vidi, kas atbalsta visu skolēnu sociāli emocionālo labbūtību un akadēmiskos sasniegumus.

Liela daļa skolu izmanto NUBU piedāvātās metodes vai kādus citus pierādījumos balstītus risinājumus. Vienlaikus eksperti atzīst, ka neskatoties uz vairāk nekā 20 gadu laikā sniegto informāciju, vēl aizvien ne vienmēr tiek izmantoti tieši pierādījumos balstīti risinājumi vai veiktas izmaiņas pieejā, lai tiešām izmantotu efektīvākās metodes.

Turpinājumā ieskats dažās izplatītākajās metodēs, ko izmanto Norvēģijas skolās⁹³:

- Pozitīvas uzvedības atbalsts skolā PBS (Positive behaviour support) → Visas skolas līmeņa programma PALS (Positive behaviour, supportive learning environment and interaction)⁹⁴

Uz pierādījumiem balstīta pieeja, ko pielieto, lai veicinātu pozitīvu uzvedību un novērstu sarežģītu rīcību. Tas ietver pozitīva skolas klimata radīšanu, sociālo un emocionālo prasmju mācīšanu, skaidru gaidu izvirzīšanu un pozitīvu pastiprinājumu atbilstoši uzvedībai. PBS koncentrējas uz proaktīvām stratēģijām, nevis reaktīvu disciplīnu. Norvēģijas skolās šo definē kā visas skolas līmeņa programmu PALS – mijiedarbību starp pozitīvu uzvedību un atbalstošu skolas vidi.

PALS programmas Norvēģijas skolās darbojas jau vairāk kā 15 gadus⁹⁵. Tiesa, ne vienmēr vērtēta viennozīmīgi atzīnīgi⁹⁶. PALS metodes strādā visos 3 preventīvos līmeņos, lai veidotu labu skolas vidi, tai

⁹³ Padziļinātāku, detalizētāku informāciju par NUBU centra atbalsta metodēm, kas vērstas uz bērniem, jauniešiem, skolu var iegūt: <https://www.nubu.no/metoder/category111.html>, priekšstata iegūšanai par teksta saturu tulkojumu veicot ar www.hugo.lv palīdzību.

⁹⁴ NUBU (2023). Positiv atferd, støttende læringsmiljø og samhandling (PALS) (Positive behaviour, supportive learning environment and interaction (PALS)). NUBU. <https://www.nubu.no/informasjon-om-pals-modellen/> [sk. 30.09.2023.]

⁹⁵ Sørli, M.-A., Ogden, T. (2007). Immediate Impacts of PALS: A school-wide multi-level programme targeting behaviour problems in elementary school, *Scandinavian Journal of Educational Research*, 51:5, 471-492, doi:10.1080/00313830701576581.

⁹⁶ Uddanningsnytt.no (2023). PALS-programmet – en analyse av en konflikt mellom skole og foreldre (The PALS program – an analysis of a conflict between school and parents). <https://www.uddanningsnytt.no/bedre-skole-fagartikkel-pals/pals-programmet--en-analyse-av-en-konflikt-mellom-skole-og-foreldre/224643> [sk. 30.09.2023.]

skaitā pamata programma – universālā līmenī, kas sniedz atbalstu ikvienam skolēnam.

Ikdienā tas nozīmē nelielas intervences, apmācīti, reālos prakses piemērus piedzīvojuši skolotāji par to, kā risināt dažādus sarežģījumus skolā, tai skaitā izaicinošu uzvedību, attīstīt sociālās prasmes utt. PALS mērķis ir identificēt iespējamus riskus bērna dzīvē un sniegt atbalstu pirms riski vēl izpaudušies kā piemēram uzvedības sarežģījumi.

Eksperti uzsver, ka visa šīs PBS programmas materiālu kopa – licence, mācību materiāli un apmācības ir pieejamas bez maksas un programma tiek izmantota ļoti daudzās skolās ne tikai Norvēģijā un citās Skandināvijas valstīs, bet arī Austrālijā un Jaunzēlandē, Rumānijā un citviet⁹⁷.

— Vecāku prasmju vadības apmācība – *The Oregon model (Parent Management Training – PMTO)*⁹⁸

PMTO pamatā ir pētījumi un pieredze par to, kā ģimenēs rodas negatīvi mijiedarbības modeļi, kā tie tiek uzturēti laika gaitā un to, kas ir nepieciešams, lai samazinātu vai apturētu šo modeļi. Pētījumi liecina, ka neiejaucoties, šie negatīvās mijiedarbības modeļi turpina dominēt attiecībās starp vecākiem un bērniem, tāpēc palielinās risks, ka bērnam var izveidoties problemātiska uzvedība vai pat nopietni uzvedības sarežģījumi.

PMTO terapijas mērķis – pārtraukt vai samazināt problēmu uzvedību bērniem, atjaunojot pozitīvas attiecības starp vecākiem un bērniem tā, lai tiktu pārtraukta negatīvā mijiedarbība ģimenē, veicināta un nostiprināta bērna sociāli pieņemama attīstība. Vecāki – bērna svarīgākie palīgi, lai problēmu uzvedību aizstātu ar alternatīvu uzvedību un izpausmēm, kas ir sociāli atzītas, tāpēc efektīvi ir iedarboties uz vecāku rīcību.

Mērķa grupa – piedāvājums ir vērsts uz ģimenēm ar bērniem 3–12 g.v., kuriem ir nopietnas uzvedības problēmas, kur vecāku un bērnu mijiedarbības modeļi raksturo savstarpēja negativitāte, kas ir pastāvējusi ilgstoši (minimālais pusgads). Bērna raksturīgos simptomus bieži vien raksturo izteikti izaicinoša, konfrontējoša uzvedība, nevēlēšanās sadarboties, zema spēja kontrolēt dusmas un vājas sociālās prasmes. Bērnam pieaugot, reakcijas modelis bieži vien tiek pārņemts uz vidēm ārpus mājām.

Ārstēšanas fokuss – vecāki un terapeiti noslēdz savstarpējas un saistošas sadarbības attiecības, kuru pamatā ir jaunu vecāku prakses pieredzes testēšana un apmaiņa. Tiek kartēti ģimenes resursi un vecāki tiek apmācīti būt pretimnākoši, paust savas gaidas laicīgi, rīkoties konsekventi, atgūt kontroli pār savām negatīvajām emocijām, kā arī kā organizēt vidi mājās, veidot iespēju robežās darba un ģimenes dzīves līdzsvaru, lai bērns netiek pamests novārtā.

Formāts:

- Tipiskais ārstēšanas kursa apjoms ir 15 –30 iknedēļas vienas stundas sanāksmes,
- Iknedēļas tikšanās norit starp psihoterapeitu un vecākiem, koncentrējoties uz sadzīvi,
- Uzsvars tiek likts uz abiem vecākiem, kuri piedalās ārstēšanā. Vecāki, kuri nedzīvo kopā, var nākt kopā vai atsevišķi,
- Bērns, ja nepieciešams, iesaistās ārstēšanas procesā.

Papildus šai ārstēšanas metodei PMTO profilakses programmā ir izstrādātas vairākas intervences, kas izriet no PMTO principiem, bieži tiek saistīta kopā ar TIBIR. Norvēģijā šī programma tiek īstenota vismaz 100 pašvaldībās dažādās skolās.

⁹⁷ SWPBS (2023). Building School-Wide Inclusive, Positive and Equitable Learning Environments Through A Systems-Change Approach" (SWPBS). <https://pbiseurope.org/en/> [sk. 30.09.2023.]

⁹⁸ Apeland, A. (2021). Presentation of NUBU.NUBU/PALS and VIP seminar. Department for Children/NUBU. https://vip-verkosto.fi/wp-content/uploads/2021/12/211210_Presentation_of_NUBU.pdf [sk. 30.09.2023.]

— Agrīna iejaukšanās riskam pakļautiem bērniem (TIBIR)⁹⁹

TIBIR ir pašvaldības līmeņa programma uzvedības sarežģītumu novēršanai un ārstēšanai bērniem, kuri varētu būt/ ir pakļauti kādiem riskiem (Tier 2.–3. līmeņa programma). Vēsturiski programma uzsākta Lørenskog pašvaldībā 2004. –2005. gadā.

Programma sastāv no dažādām intervencēm, kas kopā veido holistisku pieeju, lai novērstu riskus iespējamām vai jau esošām bērnu uzvedības problēmām. Galvenais mērķis – stiprināt bērna sociālās prasmes. Intervences – resursu un situācijas kartēšana, vecāku konsultācijas, PALS programmas elementi, PMTO (vecāku prasmju vadības apmācība – *Oregon*¹⁰⁰, sk. turpinājumā) vecāku grupa, konsultācijas, sociālo prasmju apmācība.

Mērķa grupa – bērni vecumā no 3 līdz 12 gadiem, kuriem ir identificēti paaugstināti riski vai jau izpaudusies sociāli nepieņemama uzvedība un viņu vecāki. Lielākā daļa – pašvaldības palīdzības un atbalsta dienestu bērniem un ģimenēm klienti.

TIBIR mērķis – novērst uzvedības problēmas agrīnā stadijā un palīdzēt attīstīt bērnos pozitīvu un sociāli pieņemamu uzvedību. Papildus – sniegt darbiniekiem un vadītājiem, kas strādā un ir atbildīgi par bērniem, vienotu izpratni par to, kā rodas un var atrisināt uzvedības problēmas.

TIBIR intervences tiek īstenotas esošo primārās aprūpes pakalpojumu ietvaros – bērnu veselības centros, bērnu labklājības un aizsardzības dienestos, skolās un bērnudārzos.

To pārrauga 1 nacionālā speciālistu komanda, kas atbild par programmu un īstenošanas rīku izstrādi, uzlabošanu un kvalitātes nodrošināšanu, 5 reģionālās ieviešanas komandas, 106 vietējās ieviešanas komandas.

Citas literatūrā sastopamas un intervijās minētas atbalsta sniegšanas metodes:

- Mobinga, iebiedēšanas novēršanas programma¹⁰¹ (*The Olweus Bullying Prevention Program*), lai radītu drošu un iekļaujošu skolas vidi. Tā ietver stratēģijas izpratnes veicināšanai, skaidru noteikumu izstrādāšanai pret iebiedēšanu un intervences īstenošanai, lai novērstu iebiedēšanas gadījumus.
- Skolas draugi¹⁰² (*Skolens Venner*) – sociālo prasmju programma, kuras mērķis ir novērst uzvedības problēmas un veicināt pozitīvu sociālo mijiedarbību skolēnu vidū. Tā ietver empātijas, konfliktu risināšanas un komunikācijas prasmju mācīšanu, lai uzlabotu sociālo klimatu skolās.
- Pirmā palīdzība bērnu un jauniešu mentālās veselības jomā¹⁰³ – programmas, kas citstarp apmāca skolotājus un personālu atpazīt un efektīvi reaģēt uz skolēnu mentālās veselības problēmu pazīmēm. Tā sniedz viņiem prasmes sniegt sākotnējo atbalstu un nosūtīt skolēnus pie atbilstoši mentālās veselības speciālistiem, izmantot pieejamos resursus utt.

⁹⁹ NUBU (2023). Tidlig innsats for barn i risiko (TIBIR). Early intervention for children at risk. <https://www.nubu.no/TIBIR/> [sk. 30.09.2023.]

¹⁰⁰ Apeland, A. (2021). Presentation of NUBU.NUBU/PALS and VIP seminar. Department for Children/NUBU. https://vip-verkosto.fi/wp-content/uploads/2021/12/211210_Presentation_of_NUBU.pdf [sk. 30.09.2023.]

¹⁰¹ EMCDDA (2023). Olweus Bullying Prevention Programme - a school-wide programme designed to prevent bullying amongst children. https://www.emcdda.europa.eu/best-practice/xchange/olweus-bullying-prevention-programme-school-wide-programme-designed-prevent-bullying-amongst-children_en [sk. 30.09.2023.]

¹⁰² Skolens Venner (2023). Skolens Venner - trivsel for alle (Friends of the school - well-being for everyone). <https://skolensvenner.dk/> [sk. 30.09.2023.]

¹⁰³ Gylendal (2023). Psykologisk førstehjelp til barn og ungdom (Psychological first aid for children and young people). <https://www.gylendal.no/faglitteratur/psykologi/serier-i-psykologi/psykologisk-foerstehjelp/c-832607/> [sk. 30.09.2023.]

- Dažādas sociālo prasmju apmācības programmas – tās tiek īstenotas, lai skolēni apgūtu atbilstošu sociālo uzvedību, problēmu risināšanas prasmi, konfliktu risināšanu un pašregulāciju. Šīs programmas var ietvert skaidrus norādījumus, modelēšanu, lomu spēles un praksi reālajā dzīvē.
- Uzvedības pārvaldības stratēģijas – šo stratēģiju apmācība tiek īstenota, lai risinātu izaicinošas uzvedības jautājumus. Šīs stratēģijas var ietvert vizuālu atbalstu, rīcības diagrammu, pašmonitoringa un individualizētu plānu izmantošanu. Mērķis ir veicināt pozitīvu uzvedību un nodrošināt tūlītēju atgriezenisko saiti un atbalstīt sociāli atbilstošu rīcību.
- Atbalstošas klases vides pielāgošana, kas veicina pozitīvu uzvedību – strukturētas dienas kārtības vizualizēšana, citu vizuālu norādījumu nodrošināšanu, mierīgas un organizētas fiziskās telpas radīšana, konsekvētu gaidu un seku nodrošināšana.

Tā kā Norvēģijā ārkārtīgi liela uzmanība tiek pievērsta pierādījumos balstītu risinājumu izvēlei, tad ikvienam ir pieejama datu bāze ar atbalsta instrumentiem – pierādījumos balstītiem risinājumiem¹⁰⁴.

Papildus – skolotāju, speciālistu un ikviena skolas darbinieka profesionālā attīstība un apmācība (semināri, darba grupas, prakse), lai uzlabotu viņu zināšanas un prasmes, atbalstot skolēnus ar uzvedības sarežģījumiem.

ATBALSTS PĀREJAS POSMĀ NO VIENA IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA UZ NĀKAMO

Norvēģijā pārejas periodu no viena izglītības līmeņa uz citu bērniem ar uzvedības problēmām pārvalda, izmantojot vienotas vadlīnijas un individualizētu pieeju. Ideālvērsijā process ietver koordināciju starp dažādām ieinteresētajām personām, tostarp pedagogiem, vecākiem vai aizbildņiem, atbalsta darbiniekiem un attiecīgajiem speciālistiem:

- pirms pārejas notiek pārejas plānošanas process, kas ietver pārrunas un sadarbību starp skolēnu, vecākiem, skolotājiem un citiem iesaistītajiem speciālistiem. Galvenā uzmanība tiek pievērsta skolēna vajadzībai, stipro pušu un uzdevumu izpratnei, lai izstrādātu atbilstošu pārejas plānu;
- ja skolēnam ir individuāls izglītības plāns jau izstrādāts, pārejas plānā tiek ņemtas vērā tajā iekļautās ziņas un atbalsts turpinās īstenot pārejas posmā un jaunajā izglītības līmenī;
- būtiska ir efektīva saziņa un informācijas apmaiņa starp nosūtošajām un saņēmējām skolām – informācijas apmaiņa skolēna uzvedību, atbalsta vajadzībām, veiksmīgām intervencēm un konkrētām īstenotām stratēģijām, lai sniegtu atbalsta nepārtrauktību, tāpat arī ar atbalstu skolēniem saistītie profesionāļi, piemēram, speciālie pedagogi, skolu psihologi, padomdevēji un citi speciālisti sadarbojas, lai izstrādātu stratēģijas un īstenotu ieteikumus pārejas periodam;
- pārejas posmu var īstenot pakāpeniski ar iepazīšanās procesu, kas ietver jaunās skolas apmeklējumus, tikšanos ar skolotājiem, pakāpenisku jaunā izglītības vidē pavadītā laika palielināšanu ar mērķi palīdzēt skolēnam iepazīt jauno vidi un veidot attiecības ar skolotājiem un vienaudžiem;
- visā pārejas periodā skolēnam tiek sniegta pastāvīga uzraudzība un atbalsts, kas ietver regulāras pārbaudes, atbalsta stratēģiju efektivitātes novērtējumus un vajadzīgos pielāgojumus. Šajā laikā ļoti svarīga ir sadarbība ar vecākiem vai aizbildņiem;

Līdzīgi tiek īstenota arī pāreja no bērnudārza uz skolu. Ņemot vērā pašvaldību autonomiju izglītības jomā katrā pašvaldībā, katrā gadījumā pārejas posms var atšķirties.

¹⁰⁴ Ungsinn (2023). Tidsskrift for virksomme tiltak for barn og unge (Journal for effective measures for children and young people). <https://ungsinn.no/> [sk. 30.09.2023.]

RISINĀJUMI ĪPAŠI KRITISKĀS SITUĀCIJĀS

Norvēģijā skolotāji ir instruēti, kā rīkoties īpaši kritiskās situācijās, bet nenoliedzami – iespējamās nianšes katrā konkrētajā situācijā:

- jebkurā gadījumā skola sadarbībā ar vecākiem un speciālistiem veic rūpīgu izvērtējumu, lai saprastu bērna uzvedības sarežģījumu būtību un nopietnību. Tas var ietvert novērojumus, novērtējumus un konsultācijas ar psihologiem, izglītības speciālistiem un citiem ekspertiem;
- ja bērna uzvedības sarežģījumi ir izteikti, tiek izstrādāts individualizēts plāns, kurā izklāstīti konkrēti mērķi, atbalsts, pielāgojumi vidē, atbalsta stratēģijas. Tas kalpo kā ceļvedis, lai risinātu bērna uzvedības sarežģījumus skolā;
- skolā bērnam tiek sniegts specializēts atbalsts, kas var ietvert no citām institūcijām piesaistītus speciālistus, padomdevējus un konsultantus, multidisciplināru speciālistu komandu. Atbalsts var ietvert uzvedības pārvaldības metodes, sociālo prasmju apmācību, konsultācijas u.c.;
- regulāra saziņa un kopīga lēmumu pieņemšana nodrošina, ka visi iesaistītie saskaņoti strādā, lai rūpētos par bērna interesēm. Sadarbībā var iesaistīt arī ārējas aģentūras vai pakalpojumus, piemēram, bērnu un pusaudžu garīgās veselības aprūpes pakalpojumus, lai sniegtu specializētu atbalstu un intervenci;
- skolas var piedāvāt individuālas telpas un resursus, lai atbalstītu bērna līdzdalību un mācīšanos. Tas var ietvert modificētus uzdevumus, alternatīvas mācību vides, sensoriskos līdzekļus, palīgtehnoloģijas vai papildu personāla atbalstu;
- tiek veikti arī citi pasākumi, lai veicinātu iekļaujošu un atbalstošu vidi bērnam, t.sk, vienaudžu atbalsta programmas, sociālo prasmju apmācība un iniciatīvas, kas veicina klasesbiedru sapratni un pieņemšanu, var palīdzēt radīt pozitīvu skolas kultūru un uzlabot bērna sociālo mijiedarbību;
- regulāri tiek pārskatīts un uzraudzīts bērna progress un atbalsta stratēģiju efektivitāte. Tas ļauj pēc vajadzības veikt korekcijas un izmaiņas izglītības atbalsta plānā;
- īpaši sarežģītos gadījumos, kad skolas resursi un atbalsts var būt nepietiekams, skolas var atzīt savu resursu nepietiekamību un sniegt informāciju par bērnu un viņa ģimeni sociālajam dienestam vai citām ārējām aģentūrām, kas var nodrošināt intensīvāku vai specializētāku intervenci un atbalstu.

ATBALSTS BĒRNIEM AR AUTISKĀ SPEKTRA TRAUCĒJUMIEM (AST)

Līdzīgi kā citi bērni, arī bērni ar AST pēc iespējas tiek iekļauti vispārējā izglītības sistēmā, pielāgojot iespējas. Apzinoties, ka agrīnas intervences ir būtiskas bērniem ar AST, tiek veikti pasākumi, lai sniegtu atbalstu, pamatojoties uz novērotajām vajadzībām un iespējamiem AST rādītājiem pat pirms konkrētas diagnozes uzstādīšanas.

Raksturīgākās atbalsta iespējas:

- jau pirmskolas izglītības iestādē bērniem ar iespējamu AST ir iespējas saņemt speciālistu atbalstu,
- skolotāji un izglītības speciālisti novēro un uzrauga bērna attīstību un uzvedību, lai noteiktu iespējamās AST pazīmes, dokumentē novērojumus un sazinās ar vecākiem, lai apkopotu informāciju par bērna uzvedību un attīstību dažādās vidēs,
- tāpēc pirms diagnozes uzstādīšanas posmā ļoti būtiska ir cieša sadarbība starp vecākiem un pedagogiem,

- izglītības darbinieki cenšas radīt atbalstošu un iekļaujošu mācību vidi, kas apmierinātu ikviena bērna individuālās vajadzības, ieskaitot tos, kuriem vēlāk var diagnosticēt AST – struktūra, stratēģija, vizuālie palīg līdzekļi, lai veicinātu iesaistīšanos un līdzdalību,
- pamatojoties uz novērotajām bērna vajadzībām, pedagogi var īstenot individualizētas atbalsta stratēģijas pat pirms oficiālas diagnozes apstiprināšanas – personalizētas telpas u.tml.,
- ja bažas par iespējamu AST diagnozi saglabājas, skolotāji var lūgt pedagoģiski-psiholoģisko speciālistu komandai, kas specializējušies AST, veikt vispusīgu novērtējumu.

Kad oficiāla diagnoze ir apstiprināta, bērni ar AST saņem atbalstošu specializētu atbalstu izglītības sistēmā. Tas var ietvert:

- individualizētā izglītības plāna izstrādi,
- bērni ar AST var saņemt specializētu atbalstu no speciālās izglītības skolotājiem, kuriem ir specializētas zināšanas un kuri sadarbojas ar klases audzinātājiem, sniedz individuālas instrukcijas, pielāgojumus un stratēģijas,
- skolu mērķis ir radīt bērniem ar AST atbalstošu un iekļaujošu mācību vidi – strukturētu un paredzamu mācību stundu vidi, vizuālu atbalstu un skaidras rutīnas, sensoriskus atbalsta instrumentus,
- iespējams saņemt mērķtiecīgu apmācību komunikācijas un sociālo prasmju jomā,
- šos bērnus var nodrošināt ar palīg tehnoloģijām,
- tiek veikti pasākumi, lai veicinātu vienaudžu atbalstu un bērnu ar AST sociālo integrāciju,
- skolotāji un skolas darbinieki var saņemt apmācību, lai atbalstītu bērnus ar AST.

Līdzīgi kā citi atbalsta veidi, arī atbalsts izglītības iestādē bērniem ar AST var atšķirties atkarībā no bērna individuālajām vajadzībām, pieejamajiem resursiem un sadarbības pasākumiem starp pedagogiem, atbalsta speciālistiem un ģimenēm.

VĀCIJA

IESKATS IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS SATVARĀ UN ORGANIZĒŠANĀ

Vācijai ir ilgstošas tradīcijas iekļaujošas sabiedrības veicināšanā, tai skaitā – aktivitātēs, kas nodrošinātu vienlīdzīgas iespējas ikvienam bērnam, neatkarīgi no viņa īpašajām izglītošanās vajadzībām, iegūt kvalitatīvu izglītību. Vairāku desmitgadu laikā, tai skaitā ratificējot ANO Konvencijas par bērnu tiesībām un personu ar invaliditāti tiesībām¹⁰⁵, Vācija ir pilnveidojusi tiesisko regulējumu, kas aizliedz diskrimināciju jebkurā jomā sabiedrībā, attīstījusi lielāku pieejamību kvalitatīvai iekļaujošai izglītībai, veikusi būtiskus ieguldījumus skolotāju tālākizglītošanā, tāpēc arvien lielāks īpatsvars skolēnu ar īpašām izglītošanās vajadzībām tiek izglītoti regulārās skolās, nevis speciālās izglītības iestādēs¹⁰⁶.

No pārējām pētījumā aplūkotajām valstīm Vācija izteikti atšķiras ar savu politisko un teritoriāli administratīvo hierarhiju trīs līmeņos: valsts, federālās zemes (*Bundeslandei*), vietējās pašvaldības (*Kommunen*). Kā Federatīvā Republika Vācija ir daudzveidīga gan ģeogrāfijas un teritoriālā plānojuma, gan ekonomiskās un sociālās attīstības jomās. Katra federālā zeme veido savu valsts pārvaldes struktūru un izstrādā normatīvo regulējumu atbilstoši federatīvās republikas pamatlikumu vadlīnijām. Viens no šī statusa pamatelementiem ir t.s. kultūras suverenitāte (*Kulturhoheit*), t.i., federālo zemju dominējošā atbildība par izglītību, zinātņi un kultūru, vienlaikus šo jomu politikas plānošanā un īstenošanā atbalstot kopējos federatīvās republikas mērķus, kas paredz pienākumu sadarboties gan savā starpā, gan ar federatīvo valdību. Šī uzdevuma īstenošanai izveidota Vācijas Federatīvās Republikas Izglītības un kultūras ministru pastāvīgā konference (KMK – *Ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland*)¹⁰⁷.

Ziņojuma ietvaros iespēju robežās sniegta vispārināta informācija par Vāciju kā labās prakses piemēru, norādot uz atšķirībām, ja analizē iekļautajos dokumentos tāda informācija bija pieejama vai tika sniegta intervijā.

GALVENIE TIESĪBU AKTI UN POLITIKAS PLĀNOŠANAS DOKUMENTI

Vācijā iekļaujošo izglītību galvenokārt regulē dažādi likumi un normatīvie akti federālajā un federatīvo valstu līmenī.

Saskaņā ar Pamatlikumu¹⁰⁸ un federālo zemju konstitūcijām visa skolu sistēma atrodas katras federālās valsts pārraudzībā¹⁰⁹. Pamatlikums izglītībai ir katrā federālajā valstī, regulē izglītības sistēmas darbību,

¹⁰⁵ Sansour, T., Bernhard, D. (2017). Special needs education and inclusion in Germany and Sweden, *Alter: European Journal of Disability Research*, <https://doi.org/10.1016/j.alter.2017.12.002>.

¹⁰⁶ European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). European Agency statistics on inclusive education (EASIE) 2020 Dataset (2020/2021 school year) Country Report – Germany. https://www.european-agency.org/data/18774/datatable-country-report/2020_2021/web [sk. 30.09.2023.]

¹⁰⁷ KMK (2023). The Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of the Länder in the Federal Republic of Germany. <https://www.kmk.org/kmk/information-in-english.html> [sk. 30.09.2023.]

¹⁰⁸ Germany, Basic Law for the Federal Republic of Germany, 100-1, as last amended by the Act of 28 June 2022 (Federal Law Gazette I p. 968). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html [sk. 30.09.2023.]

¹⁰⁹ BMBF (2023). Das Bundesministerium für Bildung und Forschung. Gesetze (The Federal Ministry of Education and Research. Laws). https://www.bmbf.de/bmbf/de/service/gesetze/gesetze_node.html [sk. 30.09.2023.]; European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). Country information for Germany. <https://www.european-agency.org/country-information/germany> [sk. 30.09.2023.]

tostarp iekļaujošu izglītību, tātad – nodrošina juridisko pamatu iekļaujošas prakses īstenošanai, individualizētu atbalstu un skolēnu ar īpašām vajadzībām tiesības.

Bērnu ar īpašām vajadzībām tiesības uz atbilstošu izglītību un apmācību ir noteiktas Pamatlikumā (*Grundgesetz* 3. pants), Sociālajā kodeksā (*Sozialgesetzbuch XII – Sozialhilfe*)¹¹⁰ un federālo zemju konstitūcijās. Sīkāk izstrādāti noteikumi ir izklāstīti federālo zemju tiesību aktos skolu jomā. Atbilstoši normatīvajā aktā "Sociālais kodekss, XII" noteiktajam, skolēni ar īpašām izglītības vajadzībām saņem finansiālu palīdzību, kas viņiem palīdz iegūt atbilstošu izglītību. Tas jo īpaši attiecas uz obligāto izglītību un vispārējās vidējās izglītības apguvi.

Katra federālā zeme ir izstrādājusi savu normatīvo aktu kopu izglītības, tai skaitā iekļaujošas izglītības pārraudzībai.

Vācijā iekļaujošo izglītību vada vairāki **politikas plānošanas dokumenti** gan visas republikas, gan federālo valstu līmenī. Šajos dokumentos ir izklāstīti principi, mērķi un stratēģijas iekļaujošas prakses veicināšanai un vienlīdzīgas izglītības pieejamības nodrošināšanai visiem skolēniem.

Vispārējie ieteikumi republikas līmenī izglītības kopējā attīstībā un praksē attiecībā uz iekļaujošu izglītību ir būtiski mainījušies pēdējās desmitgadēs:

- sākotnēji noteikti ar Izglītības un kultūras ministru pastāvīgās konferences (KMK) 1994. gada rekomendācijām pēc UNICEF Salamankas ziņojuma¹¹¹, kas 2008. gadā tika pārskatītas, integrējot ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām pamatuzstādījumus, un 2010. gadā – pieņemot apņemšanās dokumentu par iekļaujošās izglītības nozīmi Vācijā (*Behindertenrechtskonvention – VN-BRK in der schulischen Bildung*)¹¹². KMK ieteikumi par bērnu un jauniešu ar īpašām vajadzībām iekļaujošu izglītību skolās atjaunoti 2011. un 2019. gadā.
- 2000. gadā KMK izstrādāja pirmās rekomendācijas par bērnu ar autiskā spektra traucējumiem izglītošanu.

Papildus, atsaucoties sabiedrības pieprasījumam par izglītības nozīmi visa mūža garumā, Federācija un federālās zemes 2004. gadā pieņēma kopīgu stratēģiju mūžizglītošanai Vācijā (*Strategie für Lebenslanges Lernen in der Bundesrepublik Deutschland*)¹¹³. Stratēģijas pamatā ir cilvēka dzīves posmi no agras bērnības līdz vecumdienām, kuru ietvarā tiek īstenota gan formālā, gan neformālā izglītība tai skaitā bērniem un jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Skatoties federālo valstu līmenī, būtiski pieminēt Bavārijas labās prakses piemēru politikas dokumentu izveidē, kur, balstoties zinātniskā izpētē¹¹⁴, 2019. gadā tika apstiprināta federālās zemes līmeņa Autisma stratēģija¹¹⁵. Lai izstrādātu pamatojumu šajā dokumentā ietvertajām norādēm, Minhenes Lietišķo zinātņu

¹¹⁰ Germany, Sozialgesetzbuch (Social Code, XII book. Social Assistance). Bundesgesetzblatt, 2003-12-30, vol. 67, pp. 3022-3071. <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbxii/34.html> [sk. 30.09.2023.]

¹¹¹ UNESCO (1994). The Salamanca Statement and Framework for action on special needs education: Adopted by the World Conference on Special Needs Education; Access and Quality. Salamanca, Spain, 7–10 June 1994; <https://www.csie.org.uk/inclusion/unesco-salamanca.shtml> [sk. 30.09.2023.]

¹¹² KMK (2021). The Education System in the Federal Republic of Germany 2018/2019. https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Eurydice/Bildungswesen-engl-pdfs/dossier_en_ebook.pdf [sk. 30.09.2023.]

¹¹³ BLK (2004). Strategie für Lebenslanges Lernen in der Bundesrepublik Deutschland (Strategy for lifelong learning in the Federal Republic of Germany). Bund-Länder-Kommission für Bildungsplanung und Forschungsförderung (Federal-State Commission for Educational Planning and Research Funding). <https://www.uil.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2023/05/germany-strategie-fur-lebenslanges-lernen-in-der-bundesrepublik-deutschland.pdf> [sk. 30.09.2023.]

¹¹⁴ Recommendations for an autism strategy in Bavaria: Results from the project "Development of an autism strategy in Bavaria" in the period from 2018 – 2021 https://opus4.kobv.de/opus4-hm/frontdoor/deliver/index/docId/178/file/Empfehlungen_ASS_Strategie_2021.pdf [sk. 30.09.2023.]

¹¹⁵ Bayerisches Staatsministerium für Familie, Arbeit und Soziales (2019). Autismusstrategie Bayern (Bavārijas Autisma stratēģija). <https://www.stmas.bayern.de/autismus/bayerische-autismusstrategie01.php> [sk. 30.09.2023.]

universitātes zinātnieku vadībā trīs gadu ilgā līdzdalības projektā iesaistījās visas mērķgrupas, kas saistītas ar autiskā spektra traucējumu jomu – dažāda vecuma pacienti, viņu ģimenes un līdzcilvēki, asociācijas, zinātnieki, finansēšanas institūcijas, ministrijas. Tādejādi stratēģija aptver visai plašu tēmu loku, cita starpā arī izglītību, agrīnas intervences, izpratnes veidošanu. Bavārijas Autisma stratēģija tika publicēta 2023. gada februārī, tā Bavārijai kļūstot par pirmo federālo zemi, kas izmanto visaptverošu stratēģiju, lai pievērstu īpašu uzmanību autiskā spektra traucējumiem.

Balstoties pamata likumos un minētajās rekomendācijās, iekļaujošas izglītības koncepciju / plānu izstrādā katra federālā valsts, atspoguļojot konkrētās valsts vajadzības un prioritātes. Šie dokumenti ir ceļvedis iekļaujošas prakses īstenošanai, mērķu noteikšanai un stratēģiju precizēšanai, lai nodrošinātu kvalitatīvas izglītības iegūšanas iespējas.

INSTITUCIONĀLAIS IETVARIS UN ATBILDĪBAS SADALĪJUMS

Vācijā atbildība par iekļaujošu izglītību ir sadalīta starp dažādām institūcijām dažādos pārvaldes līmeņos.

Republikas līmenī Vācijas Federālā izglītības un pētniecības ministrija¹¹⁶ izstrādā valsts izglītības politikas pamatnostādnes, ratificē starptautiskos līgumus, piešķir līdzekļus, lai atbalstītu iekļaujošas izglītības iniciatīvas federālā līmenī.

Katras federālās zemes Izglītības, kultūras un zinātnes ministrijas izstrādā politikas pamatnostādnes izglītības, zinātnes un mākslas jomās, pieņem tiesību normas un administratīvos noteikumus, sadarbojas ar augstāka līmeņa iestādēm visas valsts līmenī. Ministrijas uzrauga to pārziņā esošo iestāžu un nodibinājumu darbu.

Savukārt Sociālo lietu ministrija¹¹⁷ katrā federālajā zemē galvenokārt ir atbildīga par agrīno gadu, pirmsskolas izglītību. Bērnu ar īpašām vajadzībām vecāki tiek iedrošināti izvēlēties bērniem pirmsskolas izglītību kopā ar saviem vienaudžiem, diemžēl ne visās federālajās zemēs un, jo īpaši lielajās pilsētās, bērnu pirmsskolas izglītība ir pieejama ikvienam gan vietu trūkuma dēļ, gan arī tāpēc, ka no valsts puses tā ir tikai daļēji subsidēta.

Agrīnās intervences (Frühförderung) pakalpojumu sistēma neietilpst valsts skolu sistēmā, tomēr tas ir būtisks dalībnieks atbalstam ģimenēm ar bērniem (galvenokārt 0-6 g.v.), kuriem radušies kādi sarežģījumi vai ir īpašas vajadzības. Šo sistēmu veido divas galvenās struktūrvienības ar plašu reģionālo pārklājumu, kuru pakalpojumi ģimenēm pieejami bez maksas:

- Starpdisciplināri agrīnās intervences centri (Interdisziplinäre Frühförderstellen)¹¹⁸ – paredzēti bērniem 0-6 g.v. vecuma pirms skolas gaitu uzsākšanas un viņu ģimenēm. Šie centri apvieno izglītības, veselības aprūpes speciālistu un sociāli orientētu profesiju speciālistu kompetences, veicot intervences, visbiežāk – mājas vidē ar bērniem un viņu vecākiem.
- Sociālās pediatrijas centri (Sozialpädiatrische Zentren) – darbojas neatkarīgi no ģimenes pediatru un stacionārās aprūpes sistēmas. To darbības pamatā ir iespējas bērniem 0-18 g.v. un viņu ģimenēm saņemt starpdisciplināru komandu, ambulatori sniegtu pakalpojumu atbalstu, kas tiek finansēts no veselības aprūpes un sociālās apdrošināšanas

Līdz ar skolas vecumu, dažas šo centru funkcijas pārņem izglītības sistēma.

¹¹⁶ BMBF (2023). Bundesministerium für Bildung und Forschung (Germany, Federal Ministry of Education and Research). https://www.bmbf.de/bmbf/de/home/home_node.html [sk. 30.09.2023.]

¹¹⁷ Germany, Federal Ministry of Labour and Social Affairs (2023). Bundesministerium für Arbeit und Soziales. <https://www.bmas.de/EN/Home/home.html> [sk. 30.09.2023.]

¹¹⁸ VIFF (2023). Interdisziplinären Frühförderstellen, IFFS (Interdisciplinary early intervention centers). <https://viff-fruehfoerderung.de/fruehfoerderung/fachkraefte/interdisziplinaritaet/#> [sk. 30.09.2023.]

Katras federālās valsts līmenī ir izveidota skolas uzraugoša izglītības pārvalde¹¹⁹, kas atbild par izglītības politikas īstenošanu, izstrādā noteikumus, uzrauga izglītības iestāžu darbu un kvalitāti, resursus iekļaujošas izglītības iniciatīvu atbalstam.

Regulārajām skolām ir izšķiroša nozīme iekļaujošas izglītības prakses īstenošanā – skolu administratori, direktori un skolotāji ir atbildīgi par iekļaujošas mācību vides izveidi, individualizētu izglītības plānu izstrādi un atbilstoša atbalsta nodrošināšanu skolēniem ar īpašām vajadzībām vai invaliditāti. Iekļaujošas izglītības pieejamībā izšķiroša nozīme ir speciālās izglītības speciālistiem – speciālajiem pedagogiem, skolu psihologiem, kuri novērtē skolēnu vajadzības, izstrādā individualizētus atbalsta plānus, nodrošina specializētu intervenci un sadarbojas ar skolotājiem un vecākiem.

Būtisku ieguldījumu sniedz arī nevalstiskās organizācijas – vecāku asociācijas un citas biedrības, kas iesaistās bērnu ar īpašām vajadzībām interešu aizstāvībā.

Nozīmīgu izpēti darbu veic universitāšu pētniecības centri, izstrādājot uz pierādījumiem balstītu praksi un sniedzot norādījumus politikas veidotājiem, skolām un pedagogiem, piemēram, ziņojuma turpinājumā aprakstītās Bavārijas Autisma stratēģijas pamatā ir zinātnieku izstrādātas rekomendācijas.

FINANSĒJUMS

Vācijā lēmumi par izglītības finansējumu tiek pieņemti visos trijos līmeņos, tiesa, federālās zemes un vietējās varas iestādes nodrošina vairāk nekā 90% līdzekļu. Katra federālā zeme ir atbildīga par finansējuma piešķiršanu izglītībai, tostarp iekļaujošai izglītībai, savas teritorijas izglītības iestādēs. Konkrētie finansēšanas mehānismi dažādās federālajās zemēs var atšķirties, jo katrai no tām ir sava budžeta veidošanas un finansējuma politika izglītībai.

Kopumā finansējums tiek izmantots iekļaujošas izglītības atbalstam, pedagogu profesionālās izaugsmes nodrošināšanai un nepieciešamo resursu un naktsmītņu pieejamības nodrošināšanai skolēniem ar īpašām vajadzībām vai invaliditāti. Lai atbalstītu iekļaujošas prakses īstenošanu un vienlīdzīgas iespējas izglītojamajiem ar īpašām izglītības vajadzībām, pašvaldības finansē arī personālu, kas nav mācībspēki (speciālisti bez skolotāja kvalifikācijas), piemēram, sociālos darbiniekus, medmāsas, “integrācijas palīgus” un palīgpersonālu.

Dažās federālajās zemēs, analizējot katra skolēna gadījumu, individuāli koordinējošās atbalsta komitejas (*Förderausschuss*) apspriežas un izsaka priekšlikumu, kas veido pamatu skolas administrācijas lēmumam. Lēmuma pieņemšanas procesā tiek izskatīti šādi jautājumi:

- Kādi pasākumi skolēnam būtu vispiemērotākie?
- Cik piemēroti ir nosacījumi, kas saistīti ar individuālo atbalstu/palīdzību, skolas organizēšanu utt.?
- Kāds būtu ieguvums/vai izvēlētais modelis uzlabotu skolēna sniegumu?
- Vai skolēnam vajadzīgi papildu materiāli, palīg līdzekļi?
- Kura veida skola ir nepieciešama?
- Kāds speciālās izglītības intensitātes līmenis skolēnam būtu visatbilstošākais?

Būtisks elements, jo īpaši bērnu ar īpašām izglītības vajadzībām atbalstam, ir transports, kas nodrošina bērnu nokļūšanu uz skolu un mājup no tās. Katrai federālajai zemei ir sava kārtība attiecībā uz transportu, lielākajā daļā gadījumu attiecīgā federālā zeme piešķir subsīdijas pašvaldībām un visbiežāk pašvaldības, kurām ir rajona statuss, ir atbildīgas par atbilstoša transporta nodrošināšanu skolēnu pārvadāšanai uz skolu un no tās. Ģimenēm šis pakalpojums ir bez maksas.

¹¹⁹ Huber, S.G. (2020). Germany: Education State Agencies in Germany – Their Organization, Role and Function in School Governing and Quality Management, Educational Authorities and the Schools, 169-187. doi:10.1007/978-3-030-38759-4_10.

Kā minēts iepriekš, pirmsskolas izglītība neietilpst valsts skolu sistēmā, un bērnudārzu apmeklējums kopumā nav bez maksas. Iestādes, kas nodrošina pirmsskolas izglītību, finansē valsts un nevalstiskas struktūras (pašvaldības, baznīca utt.). Parasti gan brīvprātīgo, gan valsts bērnu un jauniešu labbūtības organizācijas saņem federālo zemju finansiālu atbalstu bērnudārzu materiālajām un personāla izmaksām. Savukārt vecāku iemaksas, kas atkarīgas vecāku finansiālajiem apstākļiem, tiek iekasētas, lai palīdzētu segt izmaksas.

Atsaucoties uz visai atšķirīgām pieejām izglītības jomā bērniem ar īpašām vajadzībām, pētījumā intervētā eksperte zināmā mērā pretnostatīja Vācijas vienu no lielākajām un bagātākajām federālajām zemēm – Bavāriju – un pašu mazāko – Brēmeni. Atšķirīgi uzskati iekļaujošās izglītības jomā, atšķirīgi procesi – ja Bavārijā tiek ievērojama uzmanība pievērsta speciālās izglītības nodrošināšanai. Tiek uzskatīts, ka iekļaujošā izglītība ir finanšu ļoti ietilpīga, bet tajā pašā laikā tērēti ārkārtīgi daudz līdzekļi transportam bērniem uz speciālās izglītības iestādēm. Brēmene ar savu pozitīvo piemēru un atvērtību iekļaujošai izglītībai parāda, ka ļoti nozīmīga ir konceptuālā pieeja un nostāja attiecībā pret bērnu ar īpašām vajadzībām iekļaušanos izglītības sistēmā, kas efektīvi īstenojama pat daudz ierobežotāku finanšu līdzekļu situācijā.

IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS IZVĒRTĒŠANA

Diskusijas par padziļinātu izglītības kvalitātes izvērtēšanu Vācijā sākušās vien 1980.-o gadu beigās, līdz tam apkopotu dati, veikti kādi apsekojumi, bet mācību un mācīšanās procesa, sasniegumu u.c. radītāju sistemātiska izvērtēšana ar mērķi uzlabot kvalitāti nav bijusi institucionalizēta un tāpēc arī nav tikusi veikta regulāri un visaptveroši¹²⁰. Kvalitātes izvērtēšanas procesi un procedūras vien 1997. gadā kļuvas par federālo zemju KMK centrālo jautājumu, kad uzsāks izstrādāt izvērtēšanas instrumentus attiecībā uz atsevišķu priekšmetu mācīšanu. 2006. gadā izstrādāta visaptveroša izglītības uzraudzības stratēģija, kas tika pārskatīta 2015. gadā.

Kopš tā laika federālās zemes ir ieguldījušas būtiskus resursus izvērtēšanas instrumentāriju izstrādē. Saskaņā ar Pamatlikumu federācija un federālās zemes var savstarpēji vienoties sadarboties, lai novērtētu izglītības sistēmas sniegumu starptautiskā salīdzinājumā un sagatavotu attiecīgus ziņojumus un ieteikumus.

Šobrīd jau aptuveni dekādi nozīmīgākais izglītības kvalitātes novērtēšanas monitoringa instruments ir Valsts izglītības panelis (*Das Nationale Bildungspanel, NEPS*)¹²¹ – tas ir lielākais ilgtermiņa izglītības pētījums Vācijā, kurā piedalās vairāk nekā 70 000 dalībnieku no agrīnā bērnības posma līdz pat pieaugušajiem, papildus iekļaujot skolotāju un vecāku aptaujas. Papildus izpēte var tikt veikta arī par skolēnu ar īpašām vajadzībām un invaliditāti īpatsvaru regulārās klasēs, atbalsta pakalpojumu pieejamību, skolēnu sasniegumiem, iesaistīšanos ārpuskolas aktivitātēs un līdzdalību lēmumu pieņemšanas procesos.

IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS IZAICINĀJUMI UN KRITIKA

Lai gan Vācija ir pielikusi ievērojamas pūles, lai atbalstītu bērnus ar uzvedības grūtībām izglītībā, līdzīgi kā citās valstīs, vēl joprojām ir jomas, kas skolotāju un vecāku, speciālistu un ekspertu vidū tiek kritizētas.

Ņemot vērā Vācijas administratīvo valsts iekārtu, kā viens no būtiskiem izaicinājumiem tiek minēts nekonsekvents atbalsts – tā līmenis un kvalitāte bērniem ar uzvedības grūtībām atšķiras dažādos Vācijas

¹²⁰ Eurydice (2023). National Education Systems. Germany. Quality assurance. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/germany/quality-assurance> [sk. 30.09.2023.]

¹²¹ LIFBI (2023). Das Nationale Bildungspanel NEPS (The National Education Panel). <https://www.lifbi.de/de-Start/Forschung/Gro%C3%9Fprojekte/NEPS-Nationales-Bildungspanel> [sk. 30.09.2023.]

reģionos un skolās. Piemēram, dažās federālajās valstīs un to skolās var būt labi attīstītas atbalsta struktūras un apmācīts personāls, bet citas var cīnīties par atbilstoša specializētā personāla, atbalsta pakalpojumu un palīgtehnoloģiju nodrošināšanu. Resursu nepietiekamība var radīt ilgāku gaidīšanas laiku novērtējumiem un intervencēm, kā rezultātā kavējas skolēnu vajadzību apmierināšana, tādejādi radot nevienlīdzību izglītības ieguvē.

Neskatoties uz to, kāda apjoma resursi tiek ieguldīti iekļaujošā izglītībā, to iztrūkums ir vienmēr aktuāls. Kā uzsver pētījumā intervētā eksperte, vēl būtiskāk par pieejamo līdzekļu apjomu ir finanšu pārdomāta ieguldīšana, ko bieži kavē izpratnes trūkums par iekļaujošās izglītības priekšrocībām salīdzinājumā ar ilgstošā laika posmā attīstīto speciālo izglītību (Bavārijas vs Brēmenes gadījums, kura ilgtermiņa ietekmi uz sabiedrības saliedētību varēs izmērīt vien pēc daudziem gadiem).

Lai gan kopumā Vācija iegulda skolotāju apmācībā un profesionālajā izaugsmē iekļaujošās izglītības īstenošanai, tomēr praktisku apmācību, kas būtu vērsta tieši uz skolēnu ar uzvedības grūtībām izglītošanu un atbalstu, pieejamība ne vienmēr visās federālajās zemēs ir optimāla. Tādejādi ne vienmēr skolotājiem ir kompetences veidot atbalstošu un iekļaujošu praksi regulārā skolā un klasē, kas veicinātu pozitīvu uzvedību un mācību sasniegumus, efektīvi atbalstītu ikvienu skolēnu, jo īpaši klasēs ar lielāku skolēnu skaitu.

Nenoliedzami efektīva sadarbība un komunikācija starp skolotājiem, vecākiem un atbalsta speciālistiem ir būtiska, lai atbalstītu skolēnus ar uzvedības sarežģījumiem, to atzīst ikviens no izglītības sistēmā iesaistītajiem. Diemžēl, kā atzīst speciālisti, salīdzinoši bieži ierobežotu laika resursu dēļ saziņa ir formāla, dažkārt atšķiras skolotāju un vecāku perspektīvas par efektīvākajiem risinājumiem u.tml. Kā Vācijas pozitīvais piemērs noteikti jāmin starpdisciplināro agrīnās intervences centru tīkls.

Būtiski atzīmēt, ka iepriekšminētos sarežģījumus gan akcentē izglītības praktiķi un akademiķi, par to aktualitāti liecina arī 2019. gadā veikts pētījums, kas ietvēris visas sabiedrības viedokļu izziņu¹²².

Par ļoti būtisku izaicinājumu eksperti saskata arī norises un izmaiņas sabiedrībā, kad bērnus un ģimenes ietekmē imigranta statuss, izglītības trūkums, vecāku bezdarbs, ko papildina sabiedrības stigmatizējoša attieksme, tā nostiprinot sociālo atstumtību. Tieši šo faktoru rezultātā rodas mācību grūtības, uzvedības sarežģījumi skolā. Izpratnes un pieņemošas attieksmes veicināšana sabiedrībā ir izšķiroša, lai radītu iekļaujošu un atbalstošu vidi skolā, diemžēl politiskajā un publiskajā dienaskārtībā tai netiek veltīta pienācīga uzmanība un laiks.

¹²² Hess, D., Ruland, M., Meyer, M., Steinwede, J. (2023). Schulische Inklusion. Untersuchung zu Einstellungen zu schulischer Inklusion und Wirkungen im Bildungsverlauf. Forschungsbericht (School inclusion. Study of attitudes towards school inclusion and effects over the course of education. Research paper). https://delivery-aktion-mensch.stylelabs.cloud/api/public/content/Studie_Schulische_Inklusion_Langfassung_barrierefrei.pdf [sk. 30.09.2023.]

ATBALSTA SISTĒMA BĒRNIEM AR UZVEDĪBAS GRŪTĪBĀM PIRMSSKOLĀ/SKOLĀ

Kā minēts iepriekš, Vācijā dažādās federālās zemēs pieeja iekļaujošai izglītībai būtiski atšķiras, bet, tā kā Vācija ir pievienojusies starptautiskajiem līgumiem, tad vienā vai citā veidā katrā Vācijas federālajā zemē tiek īstenotas aktivitātes, lai nodrošinātu līdzvērtīgas izglītības iespējas ikvienam bērnam, tai skaitā bērniem ar uzvedības traucējumiem, citām īpašām vajadzībām izglītībā un/vai invaliditāti.

ATBALSTA LĪMEŅI UN FORMAS

Lai arī pētījumā intervētā eksperte no Vācijas tieši neatsaucās uz konkrētu atbalsta līmeņu modeli, tomēr stāstītā konteksts ļāvis secināt, ka arī Vācijā atbalsta pieeja balstīta klasiskajā vairāklīmeņu atbalsta sistēmā (*Multi Tiered Support System*)¹²³, kur iekļaujošas izglītības nodrošināšanai:

- *Tier1* – preventīvas, universālas, informatīvas aktivitātes vērstas uz ikvienu skolēnu;
- *Tier2* – mērķētas aktivitātes skolēniem un viņu ģimenēm, kam nepieciešams papildus atbalsts;
- *Tier3* – ir specializēti pakalpojumi, indicēts atbalsts salīdzinoši nelielam bērnu īpatsvaram, bērniem ar īpašām vajadzībām/invaliditāti (līdz 5%).

DIAGNOSTIKA

Agrīns bērna veselības un attīstības skrīnings (*U-Untersuchungen*)¹²⁴ – bezmaksas profilaktiskās pārbaudes, kas tiek īstenotas ar noteiktu regularitāti sākot no dzimšanas līdz pat 17 gadu vecumam, pirmajā dzīves gadā – 5 reizes – ir pamata profilakses instruments veselības un attīstības sarežģījumu prevencē Vācijā. Piemēram, Bavārijā šī diagnostika ir noteikta kā obligāts vecāku ienākums¹²⁵.

Kā ļoti nozīmīga bērna attīstībā tiek uzskatīta bērnudārza apmeklēšana, kur identificējot pirmos sarežģījumus, tos var salīdzinoši viegli novērst, kas būtiski mazina arī izaicinošas uzvedības radītos riskus turpmākajās skolas gaitās¹²⁶.

Kad bērnam rodas būtiskas uzvedības problēmas, kas traucē viņa labbūtību, ir svarīgi meklēt profesionālu novērtējumu. Diagnostikas mērķis ir noteikt un izprast uzvedības grūtību cēloņus, kas var palīdzēt informēt par atbilstošiem intervences pasākumiem un atbalsta stratēģijām.

Viens no primārajiem kontaktpunktiem, pie kura vecāki vēršas, ir ģimenes ārsts vai pediatrs, kurš novērtē bērna simptomus, veic sākotnējo izvērtēšanu un var sniegt nosūtījumu tālākam diagnostikas procesam.

Skolu psihologiem ir būtiska loma uzvedības jautājumu diagnostikā, kuri, sadarbojoties ar skolotājiem, vecākiem un citiem profesionāļiem, novērtē bērna uzvedību un iespējamās mācību grūtības skolas vidē.

¹²³ WHO (2018). Nurturing care for early childhood development. A framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272603/9789241514064-eng.pdf> [sk. 30.09.2023.]

¹²⁴ Deutschland, Bundesministerium für Gesundheits (2023). Gesundheitsuntersuchungen für Kinder und Jugendliche (Health examinations for children and adolescents). <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/themen/praevention/kindergesundheit/frueherkennungsuntersuchung-bei-kindern.html> [sk. 30.09.2023.]

¹²⁵ BAER (2023). Bayerischer Erziehungsratgeber: Früherkennungsuntersuchungen (Bavarian Parenting Guide: Early detection examinations). <https://www.baer.bayern.de/gesundheit-ernaehrung-hygiene/gesundheit/frueherkennungsuntersuchungen/> [sk. 30.09.2023.]

¹²⁶ Textor M.R. (2004). Verhaltensauffällige Kinder fördern: Praktische Hilfen für Kindergarten und Hort. Beltz Praxis - Jahrbuch der Frühpädagogik und Kindheitsforschung. (Promoting children with behavioral problems: Practical help for kindergarten and after-school care. Beltz Praxis - Yearbook of early childhood education and childhood research), Weinheim, Basel: Beltz Verlag. <https://www.kindergartenpaedagogik.de/fachartikel/kinder-mit-besonderen-beduerfnissen-integration-vernetzung/verhaltensauffaellige-kinder/erziehung-verhaltensauffaelliger-kinder/> [sk. 30.09.2023.]

Skolu psihologi var sniegt gan savu viedokli un novērtējumu, gan arī konsultācijas, lai veicinātu diagnostikas procesu.

Diagnozes noteikšanas procesā var tikt iesaistīts bērnu un pusaudžu psihologs vai psihiatrs, kas specializējies uzvedības, emocionālos un sociālos sarežģījumos, lai veiktu visaptverošu novērtējumu, tostarp intervijas, novērojumus un standartizētus testus, un tādejādi novērtētu bērna uzvedības grūtības un noteiktu diagnozi. Atsevišķos gadījumos var tikt izveidota multi-profesionāļu komisija, kas sniedz visaptverošu bērna uzvedības sarežģījumu izvērtējumu.

Vācijā diagnozi var noteikt, pamatojoties uz atzītiem diagnostikas kritērijiem un īpašiem instrumentiem uzmanības deficīta/hiperaktivitātes traucējumiem (ADHD), autiskā spektra traucējumiem vai citiem uzvedības un emocionāliem traucējumiem. Diagnostikas process un uzstādīšanas laiks var atšķirties atkarībā no konkrētajiem apstākļiem, situācijas u.tml.

Svarīgi atzīmēt, ka dažādās federālajās valstīs ir dažāda pieeja – vienās atbalstu var sākt saņemt vēl pirms oficiālas diagnozes apstiprināšanas, skolas var palīdzēt šiem bērniem integrēties, pamatojoties uz bērna vajadzībām neatkarīgi no oficiālas diagnozes, citās pilnvērtīgu, dāsnu atbalstu var saņemt tikai līdz ar diagnostikas slēdzienu. Tomēr, kā atzīst eksperte, diagnoze var sniegt precīzāku izpratni par izaicinājumiem, ar kuriem bērns saskaras ikdienā, tā nodrošina pamatu mērķtiecīgu intervenču veikšanai un atbalsta plāna izstrādei. Skolotāju un vecāku savstarpējā saziņā tiek rekomendēts iespējams agrīni šos jautājumus pārrunāt, identificējot izaicinošas uzvedības atsevišķas izpausmes.

METODES BĒRNU AR UZVEDĪBAS SAREŽĢĪJUMIEM ATBALSTAM SKOLĀS

Vispārēji konceptuālā pieeja attiecībā par uzvedības sarežģījumiem Vācijā ir – bērns ar izaicinošu uzvedību reagē uz viņam nepienemamu apkārtējo vidi.

Līdz ar to primāri nozīmīgais atbalsts – izveidot preventīvus pamatnosacījumus bērnam iekļaujošai videi jau pirmsskolā – organizējot iekštelpu iekārtojumu un ārtelpu izmantošanu, ikdienas rutīnu, kas veicina un uztur bērnu interesi par notiekošo, grupas spēļu izvēli, uzdevumu individualizāciju, izglītojošus piedāvājumus un grupas darbu, atpūtas un aktivitāšu mijiedarbību, neliels, skaidru noteiktu skaits (maziem bērniem un jo īpaši bērniem ar ADHD ir grūtības ievērot lielu skaitu noteikumu), bērnu "konferences" – diskusijas bērniem piemērotā valodā par dažādām situācijām un iespējamiem risinājumiem, emociju un jūtu verbalizēšana.

Lai atbalstītu ikvienu skolēnu izglītības iegūšanas procesā, būtiska uzmanība tiek pievērsta uzvedības pārvaldības stratēģiju izstrādei un ieviešanai ne vien bērnudārzā, bet arī skolā. Tās veicina pozitīvu uzvedību un risinātu problēmas – skaidri noteikumi un gaidas, konsekventa rīcības – seku īstenošana, pašregulācijas un saskarsmes, konfliktu risināšanas prasmju mācīšana.

Līdzīgi kā citviet, arī Vācijas skolās populāra ir arī Pozitīvas uzvedības atbalsta (PBS) metodoloģija, kas vērsta uz pozitīvas uzvedības veicināšanu un izaicinošas uzvedības novēršanu ar proaktīvu stratēģiju palīdzību.

Skolās var tikt izmantotas kognitīvās-biheviorālās terapijas metodes, lai palīdzētu bērniem izprast domu, emociju un uzvedības saistību, identificētu negatīvos domāšanas modeļus, aizstātu ar pozitīvākām un adaptīvākām domām un uzvedību.

Skolēni ar uzvedības sarežģījumiem var saņemt individuālu atbalstu un konsultācijas, atbalsta personāls – jo īpaši skolas psihologi ir apmācīti sadarboties ar skolēniem, lai risinātu emocionālās un uzvedības problēmas, nodrošinātu saskarsmes stratēģijas un veicinātu pašregulāciju un labbūtību.

Bērniem ar izteiktiem uzvedības sarežģījumiem tiek izstrādāti individualizēti izglītības plāni, kas ietver konkrētus mērķus, atbalsta stratēģijas un metodes, akadēmiskā progresa mērījumus un izmaiņu monitoringu bērna labbūtībā. Šo plānu īstenošanā tiek iesaistīti vecāki.

Katrā konkrētajā federālajā valstī var tikt izmantotas visai atšķirīgas metodes, kas atkarīgs gan no federālās valsts vadlīnijām, skolas resursiem, uzvedības sarežģījumu rakstura, kā arī bērna individuālajām vajadzībām.

Iniciatīva iekļaujošas izglītības veicināšanai

Vācijā plaši pazīstamais *Bertelsmann Stiftung* fonds¹²⁷, nacionālā projekta "Iekļaujoša izaugsme Vācijai", kas tika īstenots laika posmā no 2014. līdz 2018. gadam, federāla, nacionāla un starptautiska līmeņa (OECD) diskusiju par ekonomikas attīstību ietvaros aktualizēja arī iekļaujošas izglītības nozīmi¹²⁸.

Šajā projektā tika tālāk attīstīta 2009. gadā uzsāktās Jakoba Mūta balvas (*Jakob Muth Prize*) iniciatīva. No 2009. līdz 2019. gadam Jakoba Mūta balva kopumā pagodinājusi 34 laureātus, kas īstenojuši vērtīgus projektus iekļaujošas izglītības attīstībai – 28 individuālās skolas, 5 asociācijas un 1 skolēnu projektu. Projektā līdz ar *Bertelsmann Stiftung* fondu aktīvi iesaistījās arī federālās valdības komisārs jautājumos, kas saistīti ar personām ar invaliditāti un Vācijas UNESCO Komisija¹²⁹.

Projekta tīmekļa vietnē pieejami daudzveidīgi piemēri iekļaujošām skolām darbā ar bērniem ar īpašām vajadzībām un invaliditāti¹³⁰.

ATBALSTS PĀREJAS POSMĀ NO VIENA IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA UZ NĀKAMO

Ikvienam skolēnam pāreja no pirmsskolas uz sākumskolu un pēc tam uz nākamiem izglītības līmeņiem var būt satraucoša, vēl jo vairāk skolēniem ar uzvedības sarežģījumiem vai kādām īpašām vajadzībām. Kā akcentē pētījumā intervētā eksperte iekļaujošas izglītības jomā, skolotāji Vācijā ir apmācīti sniegt atbalstu skolēniem šajos viņu attīstībai un labbūtībai jūtīgos posmos, tāpat šajā periodā ideālversijā notiek aktīva saziņa ar vecākiem.

Liels uzsvars tiek likts uz sadarbību starp dažādām izglītības iestādēm – skolas sadarbojas ar pirmsskolas izglītības iestādēm, īpaša uzmanība tiek veltīta arī pārejai no pamatzglītības uz vidējo vai profesionālo izglītību. Piemēram, uzņēmējskolas skolotāji un atbalsta personāls dažkārt apmeklē pašreizējo izglītības iestādi, tai skaitā lai novērotu skolēnus viņa pašreizējā vidē un labāk izprastu viņu vajadzības. Uzņemošās skolas bieži organizē orientēšanās programmas vai pārejas dienas, kurās jaunpienākušie skolēni var iepazīties ar jauno vidi, skolotājiem, klasesbiedriem pirms oficiālā mācību gada sākuma, tādējādi mazinot trauksmi.

Dažās federālajās zemēs ir izstrādāti īpaši protokoli pārejai, piemēram, no bērnudārza un pirmsskolas izglītības iestādēm uz sākumskolas izglītību¹³¹.

¹²⁷ Bertelsmann Stiftung (2023). Bertelsmann Stiftung. <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/ueber-uns/wer-wir-sind> [sk. 30.09.2023.]

¹²⁸ Bertelsmann Stiftung (2014). Projektbeschreibung: Inklusives Wachstum für Deutschland (Project description: Inclusive growth for Germany). <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/unsere-projekte/abgeschlossene-projekte/inclusive-growth/projektbeschreibung> [sk. 30.09.2023.]

¹²⁹ UNESCO (2023). Inclusive education. <https://www.unesco.de/en/education/inclusive-education> [sk. 30.09.2023.]

¹³⁰ Bertelsmann Stiftung (2018). Jakob Muth-Preis: Unsere Preisträger (Jakob Muth Prize: Our award winners). <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/unsere-projekte/abgeschlossene-projekte/jakob-muth-preis/preistraeger> [sk. 30.09.2023.]

¹³¹ KMK (2021). The Education System in the Federal Republic of Germany 2018/2019.

https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Eurydice/Bildungswesen-engl-pdfs/dossier_en_ebook.pdf [sk. 30.09.2023.]

Skolēniem ar izteiktiem uzvedības sarežģījumiem, AST vai citām īpašām vajadzībām bieži vien ir jau izstrādāti individuāli atbalsta plāni, tos papildina individuāli pārejas plāni, kuru izstrādē iesaistījušies skolotāji, speciālās izglītības speciālisti, psihologi, vecāki un dažos gadījumos sociālie darbinieki vai psihologi. Šajos plānos ir iezīmētas skolēna īpašās vajadzības un nepieciešamās atbalsta stratēģijas pārejas periodā.

Atbalsta pakalpojumi un intervences, kas bijušas efektīvas iepriekšējā izglītības līmenī, bieži tiek turpinātas arī jaunajā vidē, tā nodrošinot atbalsta nepārtrauktību un konsekventu īstenošanu. Savukārt pirmajās nedēļās skolēni tiek īpaši uzraudzīti, nepieciešamības gadījumā veicot korekcijas individuālos plānos, lai apmierinātu skolēnu mainīgās vajadzības pēc atbalsta.

RISINĀJUMI ĪPAŠI KRITISKĀS SITUĀCIJĀS

Lai gan atbilstoši Vācijas administratīvajai pārvaldības struktūrai dažādās federālajās valstīs un to reģionos, risinājumi var atšķirties, tomēr vispārējās vadlīnijās tie ir līdzīgi. Vācijas skolās ir izstrādāts protokols – strukturēta un atbalstoša pieeja, kā rīkoties īpaši kritiskās situācijās, kad tiek izpausta izaicinoša uzvedība.

Pirmkārt, tiek īstenoti preventīvi pasākumi, lai šāda uzvedība neparādītos vai parādītos iespējami vieglā formā, veidojot gan iekļaujošu skolas un klases vidi, piesaistot speciālistus, sadarbojoties ar speciālās izglītības skolotājiem, psihologiem un konsultantiem kuri sniedz zināšanas, veidojot individualizētus atbalsta plānus skolēniem ar izaicinošu uzvedību. Skolotāji arī tiek apmācīti, kā atpazīt pirmās pazīmes un vadīt izaicinošu uzvedību. Profesionālās attīstības programmas ietver stratēģijas pozitīvas un iekļaujošas klases vides radīšanai.

Otrkārt, konkrētā situācijā reaģējoši pasākumi – ja skolēns izrāda nopietnu izaicinošu uzvedību, tiek veikts uzvedības novērtējums, kas palīdz identificēt uzvedības izraisītājus un pamatcēloņus, ļaujot skolai izstrādāt mērķtiecīgus pasākumus.

Pamatojoties uz uzvedības novērtējumu, skola sadarbībā ar vecākiem un speciālistiem (iespējams, piesaistot speciālās izglītības skolotājus, sociālos darbiniekus) izstrādā individualizētu atbalsta plānu. Šajā plānā ir izklāstītas konkrētas stratēģijas un intervences, lai risinātu izaicinošo uzvedību. Izaicinošas uzvedības gadījumā tiek veiktas konsultācijas, norit vecāku iesaistīšana atbalsta sniegšanas procesā, gan skolēni, kuri izrādījuši izaicinošu uzvedību, gan situācijā iesaistītie citi skolēni var saņemt skolas psihologa vai ārēja psihoterapeita terapijas pakalpojumus.

Ārkārtējos gadījumos, kad skolēna uzvedība rada būtisku risku viņam pašam vai citiem, tā atkārtojas, var tikt liegta iespēja apmeklēt skolu uz īsāku vai garāku periodu, ir pieejama speciālā izglītība, citas alternatīvas izglītības iespējas. Var draudēt arī izslēgšana no skolas, ko pētījumā iesaistītā eksperte vērtē visai skeptiski, šāda lēmuma negatīvās ilgtermiņa ietekmes uz skolēna turpmāko dzīvi un attīstību dēļ.

ATBALSTS BĒRNIEM AR AUTISKĀ SPEKTRA TRAUCĒJUMIEM (AST)

Vācijā ir pieejams daudzveidīgs atbalsts bērniem ar AST izglītības sistēmā, ar izteiktu akcentu šos bērnus integrēt vispārējās klasēs, kas veidotas tā, lai atbalstošā un pieņemošā vidē bērni ar AST var mijiedarboties ar vienaudžiem un piedalīties mācību aktivitātēs.

Vācijas federālajās zemēs ir visai dažāda situācija – atbalsts bērniem ar AST izglītībā var sākties vēl pirms oficiālas diagnozes apstiprināšanas, jo agrīnas intervences ir izšķiroši svarīgas bērnu ar AST optimālai attīstībai, vai arī tikai pēc diagnozes apstiprināšanas.

Pirmsskolas izglītības pedagogiem, skolotājiem un izglītības speciālistiem ir pieejamas vadlīnijas¹³², apmācības AST agrīno pazīmju atpazīšanai, kā arī efektīvākam darbam ar šiem bērniem. Rodoties aizdomām, vienojoties ar vecākiem, pedagogi var uzsākt agrīnā skrīninga procesu, kas var ietvert bērna uzvedības, komunikācijas prasmi, sociālās mijiedarbības un vispārējās attīstības novērošanu.

Ja rodas bažas par bērna attīstību un ar AST saistītu simptomu klātbūtni, bērnu un viņa vecākus var aicināt apmeklēt ģimenes ārstu, nosūtīt uz specializētiem dienestiem tālākai izvērtēšanai (attīstības pediatri, bērnu psihologi, specializēti diagnostikas centri, agrīnās intervences centri u.tml.).

Atkarībā no AST pakāpes, bērniem pirmsskolā un skolā tiek izstrādāti individualizēti izglītības plāni¹³³, kas ietver izglītošanās mērķus un atbalsta metodes un sniedz pamatu pedagogiem un atbalsta personālam turpmākam darbam ar skolēnu.

Individuālie atbalsta asistenti ikdienā sadarbojas ar bērnu, sniedzot norādījumus 1:1, lai atvieglotu viņu iesaistīšanos, mācīšanos, pašorganizācijas nepieciešamību, sociālo mijiedarbību un emociju regulēšanu.

Speciālās izglītības skolotājiem ir izšķiroša nozīme skolēnu ar AST atbalstam skolā, jo nodrošina specializētu apmācību, pielāgo mācību programmas materiālus un izmanto mācību metodes, kas pielāgotas skolēnu ar AST vajadzībām. Iepazīstoties ar Bavārijas Autisma stratēģijas saturu, kā papildus nozīmīgs dalībnieks atbalstam bērniem ar AST jāmin mobilais speciālās izglītības pakalpojums (*Mobile Autism Special Education Service, MSD-A*)¹³⁴, kas Bavārijā sniedz atbalstu gan bērniem ar AST un viņu vecākiem, gan skolotājiem jau vairāk nekā dekādi.

Lai atbalstītu bērna attīstību un līdzdalību klases darbā, skolēni ar AST var saņemt runas un valodas terapiju, sociālo prasmi apmācību, kas tiek nodrošināta skolotājiem sadarbojoties ar atbalsta personālu. Papildus bērniem ar AST var tikt pielāgota fiziskā vide, sniegti palīg līdzekļi, lai atbalstītu sensoro jūtību (austiņas skaņu slāpēšanai, alternatīva sēdvietā u.tml.).

Skolas regulāri sazinās ar vecākiem, kā arī var piedāvāt vecāku apmācības un atbalsta programmas, lai vecākus iespējīnātu un apmācītu metodēs bērnu atbalstam mājās.

Ja bērnam ar noteiktu AST diagnozi simptomi un problēmas pastiprinās, bērnam ir problemātiski apmeklēt regulāru skolu, var tikt piedāvāti specializēti atbalsta pakalpojumi, kas var ietvert specializētas klašu telpas vispārējās skolās vai pāreju uz specializētu skolu.

Svarīgi atzīmēt, ka konkrētais atbalsts, kas tiek sniegts bērniem ar AST, atšķiras atkarībā no individuālajām vajadzībām, traucējumu smaguma pakāpes. Kā uzsver zinātnieki, ne visās Vācijas federatīvajās valstīs, reģionos un skolās pieejami optimāli risinājumi, pietiekama izpratne un resursi, lai pēc iespējas augstākā kvalitātē veicinātu bērnu ar AST attīstību, labbūtību un sekmīgu iekļaušanos izglītības sistēmā¹³⁵.

¹³² Ludwig Maximilian University of Munich (2021). Autismus und Schule - Ein Wegweiser für Lehrkräfte, Version2_März2021 (Autism and School - A Guide for Teachers, Version 2 March 2021).

https://figshare.com/articles/online_resource/Autismus_und_Schule_-_Ein_Wegweiser_fur_Lehrkra_fte_Version1_19_Ma_rz2020_pdf/12018270/5 [sk. 30.09.2023.]

¹³³ ISB (2019). Individuelle Unterstützung. Nachteilsausgleich. Notenschutz (Individual support. Compensation for disadvantages. Grade protection), Bayerisches Staatsministerium für Unterricht und Kultus (Bavarian State Ministry for Education and Culture).

https://www.isb.bayern.de/fileadmin/user_upload/Grundsatzabteilung/Individuelle_Foerderung/Individuelle_Unterstuetzung/Handreichung_individuelle_unterstuetzung_2019.pdf [sk. 30.09.2023.]

¹³⁴ ISB (2023). Mobile sonderpädagogische Dienste Mobile Special Education Services, MSD), Staatsinstituts für Schulqualität und Bildungsforschung München (Munich State Institute for School Quality and Educational Research).

<https://www.isb.bayern.de/schularten/foerderschulen/msd/> [sk. 30.09.2023.]

¹³⁵ Witzmann, M., Kunerl, E. (2021). Empfehlungen für eine Autismus-Strategie Bayern : Ergebnisse aus dem Projekt „Entwicklung einer Autismus-Strategie-Bayern“ im Zeitraum von 2018 – 2021 (Recommendations for an autism strategy in Bavaria: Results from the project “Development of an autism strategy in Bavaria” in the period from 2018 – 2021).

<https://opus4.kobv.de/opus4-hm/frontdoor/index/index/docId/178> [sk. 30.09.2023.]

BIBLIOGRĀFIJA

ZINĀTNISKIE RAKSTI, PĒTĪJUMU PĀRSKATI

- Ahonen, A.K. (2021). Finland: Success Through Equity – The Trajectories in PISA Performance. In: Crato, N. (eds). Improving a Country's Education. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-59031-4_6.
- Bradshaw, C. P., Waasdorp, T. E. and Leaf, P. J. (2015). Examining variation in the impact of school-wide positive behavioral interventions and supports: Findings from a randomized controlled effectiveness trial. *Journal of Educational Psychology*, 107, 546-557.
- Gagnon, J.C. (2022). Inclusion in American and Finnish Schools: The Neglect of Youth with Emotional and Behavioral Disorders, *European Journal of Special Needs Education*, 37:4, 603-616, doi:10.1080/08856257.2021.1929235
- Gomez, M.B., Grønlie, A.A. (2017). Early intervention and implementation: Sharing good practices with Lithuania. NUBU. <https://www.ekt.lt/wp-content/uploads/2017/10/Anette-and-Maria.pdf> [sk. 30.09.2023.]
- Gøranson, I., Ochoa, T., Zoeller, K. (2020). Strengths, Pitfalls, and Potential in Norway's Approach to Special Education, *Intervention in School and Clinic*, 56:5, 273-279, doi:10.1177/1053451220963088.
- Hess, D., Ruland, M., Meyer, M., Steinwede, J. (2023). Schulische Inklusion. Untersuchung zu Einstellungen zu schulischer Inklusion und Wirkungen im Bildungsverlauf. Forschungsbericht (School inclusion. Study of attitudes towards school inclusion and effects over the course of education. Research paper). https://delivery-aktion-mensch.stylelabs.cloud/api/public/content/Studie_Schulische_Inklusion_Langfassung_barrierefrei.pdf [sk. 30.09.2023.]
- Kankaanpää, R., Aalto, S., Vänskä, M. et al. (2022). Effectiveness of psychosocial school interventions in Finnish schools for refugee and immigrant children, "Refugees Well School" in Finland (RWS-FI): a protocol for a cluster randomized controlled trial, *Trials*, 23, 79. doi:10.1186/s13063-021-05715-6.
- Kari, N. (2014). Inclusive Education in Norway: Historical Roots and Present Challenges, *Journal of Special Education Research*, 2:2, 81-86, <https://doi.org/10.6033/specialeducation.2.81>.
- Karjalainen, P., Pihlaja, N., Koskenhalho, N., Palosaari, O., Kouvonen, P. (2022). Tukea Arkeen! Keinoja lasten ja nuorten emotionaalisten, sosiaalisten ja käyttäytymisen taitojen tukemiseksi. (Support Arke! Ways to support children and young people's emotional, social and behavioral skills). https://www.opf.fi/sites/default/files/documents/Tukea_arkeen_2.pdf [sk. 30.09.2023.]
- Keenan, K., Wakschlag, L. S. (2000). More than the terrible twos: The nature and severity of behavior problems in clinic-referred preschool children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28:1, 33-46. <https://doi.org/10.1023/A:1005118000977>.
- Moffitt, T., Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females, *Development and Psychopathology*, 13:2, 355-375. doi:10.1017/S0954579401002097.
- Kiusamisvaba Kool, SA (2023). SA Bullying-free School. <https://kiusamisvaba.ee/kiva-programm/> [sk. 30.09.2023.]
- Kouvonen, P., Hamari, L., Tani, S. (2022). Core elements in a multi-tiered system of support (MTSS) for conduct problems in schools and early childhood education and care (ECEC) in Finland – literature review and case example, *Psychiatria Fennica*, 53, 76-9. https://www.psykiatriantutkimussaatio.fi/wp-content/uploads/2022/11/Psychiatria_Fennica-2022-Kouvonen.pdf [sk. 30.09.2023.]
- Nikula, E., Pihlaja, P., Tapio, P. (2021). Visions of an inclusive school – Preferred futures by special education teacher students, *International Journal of Inclusive Education*, doi:10.1080/13603116.2021.1956603.
- Paananen, M., Karhu, A., Savolainen, H. (2023). Individual behavior support in positive behavior support schools in Finland, *International Journal of Developmental Disabilities*, 69:1, 45-52, <https://doi.org/10.1080/20473869.2022.2116236>
- PKC (2022). Pētījums agrīnā preventīvā atbalsta sistēmas un agrīnās profilakses un intervences pakalpojumu groza izveidei Latvijā. http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/Petijums_agrina_prevent_atbalsta_sistemas_un_pakalpojumu_groza_izveidei.pdf [sk. 30.09.2023.]
- PRAXIS (2015). Pathfinder in Estonia – reorganisation of lifelong guidance in 2014. <https://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2015/08/Pathfinder-in-Estonia.pdf> [sk. 30.09.2023.]
- Salonen, J., Slama, S., Haavisto, A., Rosenqvist, J. (2023). Comparison of WPPSI-IV and WISC-V cognitive profiles in 6–7-year-old Finland-Swedish children – findings from the FinSwed study, *Child Neuropsychology*, 29:5, 687-709, doi:10.1080/09297049.2022.2112163.
- Sansour, T., Bernhard, D. (2017). Special needs education and inclusion in Germany and Sweden, *Alter: European Journal of Disability Research*, <https://doi.org/10.1016/j.alter.2017.12.002>.
- Savolainen, O., Sormunen, M., Bykachev, K., Karppi, J., Kumpulainen, K., Turunen, H. (2021). Finnish professionals' views of the current mental health services and multiprofessional collaboration in children's mental health promotion, *International Journal of Mental Health*, 50:3, 195-217, <https://doi.org/10.1080/00207411.2020.1848235>.
- Sigstad, H.M.H., Buli-Holmberg J., Morken, I. (2022). Succeeding in inclusive practices in school in Norway – A qualitative study from a teacher perspective, *European Journal of Special Needs Education*, 37:6, 1009-1022, <https://doi.org/10.1080/08856257.2021.1997481>.
- Skivenes, M., Søvig, K.H., Norway: Child welfare decision-making in cases of removals of children', in Burns, K., Pvsv, T., Skivenes, M. (eds), *Child Welfare Removals by the State: A Cross-Country Analysis of Decision-Making Systems*, International Policy Exchange Series. New York, 2016; online edn, Oxford Academic, 20/10/2016, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190459567.003.0003>.
- Sørli, M.-A., Ogdén, T. (2007). Immediate Impacts of PALS: A school-wide multi-level programme targeting behaviour problems in elementary school, *Scandinavian Journal of Educational Research*, 51:5, 471-492, doi:10.1080/00313830701576581.
- Sugai G. (2009). Reaching All Students: RtI & SWPBS. <https://slideplayer.com/slide/15018406/> [sk. 30.09.2023.]

- Textor M.R. (2004). Verhaltensauffällige Kinder fördern: Praktische Hilfen für Kindergarten und Hort. Beltz Praxis - Jahrbuch der Frühpädagogik und Kindheitsforschung. (Promoting children with behavioral problems: Practical help for kindergarten and after-school care. Beltz Praxis - Yearbook of early childhood education and childhood research), Weinheim, Basel: Beltz Verlag.
<https://www.kindergartenpaedagogik.de/fachartikel/kinder-mit-besonderen-beduerfnissen-integration-ernetzung/verhaltensauffaellige-kinder/erziehung-verhaltensauffaelliger-kinder/> [sk. 30.09.2023.]
- Vairimaa, R. (2021). How should we implement inclusive education? University of Helsinki. <https://www.helsinki.fi/en/news/finnish-schools/how-should-we-implement-inclusive-education> [sk. 30.09.2023.]
- Witzmann, M., Kunerl, E. (2021). Empfehlungen für eine Autismus-Strategie Bayern : Ergebnisse aus dem Projekt „Entwicklung einer Autismus-Strategie-Bayern“ im Zeitraum von 2018 – 2021 (Recommendations for an autism strategy in Bavaria: Results from the project “Development of an autism strategy in Bavaria” in the period from 2018 – 2021). <https://opus4.kobv.de/opus4-hm/frontdoor/index/index/docId/178> [sk. 30.09.2023.]

NORMATĪVIE AKTI, POLITIKAS DOKUMENTI

- BAER (2023). Bayerischer Erziehungsratgeber: Früherkennungsuntersuchungen (Bavarian Parenting Guide: Early detection examinations). <https://www.baer.bayern.de/gesundheits-ernaehrung-hygiene/gesundheits/frueherkennungsuntersuchungen/> [sk. 30.09.2023.]
- Bayerisches Staatsministerium für Familie, Arbeit und Soziales (2019). Autismusstrategie Bayern (Bavarian Autism Strategy). <https://www.stmas.bayern.de/autismus/bayerische-autismusstrategie01.php> [sk. 30.09.2023.]
- BLK (2004). Strategie für lebenslanges Lernen in der Bundesrepublik Deutschland (Strategy for lifelong learning in the Federal Republic of Germany). Bund-Länder-Kommission für Bildungsplanung und Forschungsförderung (Federal-State Commission for Educational Planning and Research Funding). <https://www.uil.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2023/05/germany-strategie-fur-lebenslanges-lernen-in-der-bundesrepublik-deutschland.pdf> [sk. 30.09.2023.]
- BMBF (2023). Das Bundesministerium für Bildung und Forschung. Gesetze (The Federal Ministry of Education and Research. Laws). https://www.bmbf.de/bmbf/de/service/gesetze/gesetze_node.html [sk. 30.09.2023.]; European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). Country information for Germany. <https://www.european-agency.org/country-information/germany> [sk. 30.09.2023.]
- Estonia, Eesti võrdse kohtlemise seadus (Estonia, Equal Treatment Act). Riigi Teataja 2008. <https://www.riigiteataja.ee/akt/126042017009?leiaKehtiv> [sk. 30.09.2023.]
- Estonia, Haridus- ja Teadusministeerium (2017). Kiusamisvaba Haridustee Kontseptsioon (Estonia, Bullying-free Education Path Concept, Ministry of Education and Science). https://vana.hm.ee/sites/default/files/kiusamisvaba_haridustee_kontseptsioon.pdf [sk. 30.09.2023.]
- Estonia, Haridus- ja Teadusministeerium (2020). Eesti elukestva õppe strateegia 2020 (Estonian lifelong learning strategy 2020, Ministry of Education and Science). <https://vana.hm.ee/sites/default/files/strateegia2020.pdf> [sk. 30.09.2023.]
- Estonia, Haridus- ja Teadusministeerium (2021). Eesti haridusvaldkonna arengukava 2021 – 2035 (Estonian educational development plan 2021 – 2035, Ministry of Education and Science). <https://vana.hm.ee/et/kaasamine-osalemine/strateegiline-planeerimine-aastateks-2021-2035/eesti-haridusvaldkonna-arengukava> [sk. 30.09.2023.]
- Estonia, Implementation of the principles of inclusive education in general education schools in the period 2014–2020. RT, 18.04.2018. <https://www.riigiteataja.ee/akt/118032020017?leiaKehtiv> [sk. 30.09.2023.]
- Estonia, Sotsiaalministeerium (2011). Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond Laste ja perede arengukava 2012–2020 (Wise parents, nice children, strong society. Development plan for children and families 2012–2020). https://sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf [sk. 30.09.2023.]
- Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Key legislation on general education. <https://okm.fi/en/legislation-general-education> [sk. 30.09.2023.]
- Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Legislation on early childhood education and care. <https://okm.fi/en/legislation-ecce> [sk. 30.09.2023.]
- Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Teacher Education Development Programme 2022–2026. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164179/TeacherEducationDevelopmentProgramme.pdf?sequence=1> [sk. 30.09.2023.]
- Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Teacher Education Development Programme 2022–2026. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164179/TeacherEducationDevelopmentProgramme.pdf?sequence=1> [sk. 30.09.2023.]
- Finnish National Agency for Education (2023). National core curriculum for basic education. <https://www.oph.fi/en/education-and-qualifications/national-core-curriculum-basic-education> [sk. 30.09.2023.]
- Germany, Basic Law for the Federal Republic of Germany, 100-1, as last amended by the Act of 28 June 2022 (Federal Law Gazette I p. 968). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html [sk. 30.09.2023.]
- Germany, Sozialgesetzbuch (Social Code, XII book. Social Assistance). Bundesgesetzblatt, 2003-12-30, vol. 67, pp. 3022-3071. <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbxii/34.html> [sk. 30.09.2023.]
- Karjalainen, P., Pihlaja, N., Koskenalho, N., Palosaari, O., Kouvonen, P. (2022). Tukea Arkeen! Keinoja lasten ja nuorten emotionaalisten, sosiaalisten ja käyttäytymisen taitojen tukemiseksi (Veidi, kä atbalstīt bērnu un jauniešu emocionālās, sociālās un uzvedības prasmes). https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/Tukea_arkeen_2.pdf [sk. 30.09.2023.]
- Republic of Estonia Basic Schools and Upper Secondary Schools Act. Riigi Teataja 2010. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/503062019007/consolide> [sk. 30.09.2023.]
- Republic of Estonia Education Act. Riigi Teataja 1992. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/503062019004/consolide> [sk. 30.09.2023.]
- Republic of Estonia Preschool Child Care Institutions Act. Riigi Teataja 1999. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/529012018008/consolide> [sk. 30.09.2023.]
- Republic of Estonia Social Welfare Act. Riigi Teataja 2010. <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122015005> [sk. 30.09.2023.]
- The Constitution of the Republic of Estonia. Riigi Teataja 1992. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521052015001/consolide> [sk. 30.09.2023.]

UNESCO (1994). The Salamanca Statement and Framework for action on special needs education: Adopted by the World Conference on Special Needs Education; Access and Quality. Salamanca, Spain, 7–10 June 1994; <https://www.csie.org.uk/inclusion/unesco-salamanca.shtml> [sk. 30.09.2023.]

WHO (2018). Nurturing care for early childhood development. A framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272603/9789241514064-eng.pdf> [sk. 30.09.2023.]

METODES, ATBALSTA INSTRUMENTI

Apeland, A. (2021). Presentation of NUBU.NUBU/PALS and VIP seminar. Department for Children/NUBU. https://vip-verkosto.fi/wp-content/uploads/2021/12/211210_Presentation_of_NUBU.pdf [sk. 30.09.2023.]

Autismspeaks (2023). Applied Behavior Analysis. <https://www.autismspeaks.org/applied-behavior-analysis> [sk. 30.09.2023.]

Deutschland, Bundesministerium für Gesundheits (2023). Gesundheitsuntersuchungen für Kinder und Jugendliche (Health examinations for children and adolescents). <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/themen/praevention/kindergesundheit/frueherkennungsuntersuchung-bei-kindern.html> [sk. 30.09.2023.]

EMCDDA (2023). Olweus Bullying Prevention Programme - a school-wide programme designed to prevent bullying amongst children. https://www.emcdda.europa.eu/best-practice/xchange/olweus-bullying-prevention-programme-school-wide-programme-designed-prevent-bullying-amongst-children_en [sk. 30.09.2023.]

Gyldendal (2023). Psykologisk førstehjelp til barn og ungdom (Psychological first aid for children and young people). <https://www.gyldendal.no/faglitteratur/psykologi/serier-i-psykologi/psykologisk-foerstehjelp/c-832607/> [sk. 30.09.2023.]

Haridus- ja Teadusministeerium (2023). Hariduslike erivajadustega õpilaste toetamine: õppekorraldus ja tugiteenused (Supporting students with special educational needs: study organization and support services, Ministry of Education and Science). <https://vana.hm.ee/et/tegevused/hariduslike-erivajadustega-opilaste-toetamine-oppekorraldus-ja-tugiteenused> [sk. 30.09.2023.]

Lovaas (2023). The Lovaas Approach. <https://lovaas.com/lovaas-method/approach/> [sk. 30.09.2023.]

Ludwig Maximilian University of Munich (2021). Autismus und Schule - Ein Wegweiser für Lehrkräfte, Version2_März2021 (Autism and School - A Guide for Teachers, Version 2 March 2021). https://figshare.com/articles/online_resource/Autismus_und_Schule_-_Ein_Wegweiser_fu_r_Lehrkra_fte_Version1_19_Ma_rz2020_pdf/12018270/5 [sk. 30.09.2023.]

NUBU (2023). Positiv atferd, støttende læringsmiljø og samhandling (PALS) (Positive behaviour, supportive learning environment and interaction (PALS)). NUBU. <https://www.nubu.no/informasjon-om-pals-modellen/> [sk. 30.09.2023.]

NUBU (2023). Tidlig innsats for barn i risiko (TIBIR). Early intervention for children at risk. <https://www.nubu.no/TIBIR/> [sk. 30.09.2023.]

Psylopedia (2023). Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). https://www.physio-pedia.com/Strengths_and_Difficulties_Questionnaire [sk. 30.09.2023.]

Rajaleidja (2023). Rajaleidja võrgustik (Estonian Pathways network). <https://rajaleidja.ee/> [sk. 30.09.2023.]

Recommendations for an autism strategy in Bavaria: Results from the project "Development of an autism strategy in Bavaria" in the period from 2018 – 2021 https://opus4.kobv.de/opus4-hm/frontdoor/deliver/index/docId/178/file/Empfehlungen_ASS_Strategie_2021.pdf [sk. 30.09.2023.]

Salmivalli, C. (2023). Evidence-based prevention of school bullying: KiVa antibullying program. <https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/Christina%20Salmivalli.pdf> [sk. 30.09.2023.]

Skolens Venner (2023). Skolens Venner - trivsel for alle (Friends of the school - well-being for everyone). <https://skolensvenner.dk/> [sk. 30.09.2023.]

Statped (2023). Kva er Statped? (What is Statped?) <https://www.statped.no/om-statped/kva-er-statped/> [sk. 30.09.2023.]

SWPBS (2023). Building School-Wide Inclusive, Positive and Equitable Learning Environments Through A Systems-Change Approach" (SWPBS). <https://pbiseurope.org/en/> [sk. 30.09.2023.]

TAI (2023). VEPA metoodika (VEPA methodology). <https://www.vepa.ee/> [sk. 30.09.2023.]

Uddanningsnytt.no (2023). PALS-programmet – en analyse av en konflikt mellom skole og foreldre (The PALS program – an analysis of a conflict between school and parents). <https://www.uddanningsnytt.no/bedre-skole-fagartikkel-pals/pals-programmet--en-analyse-av-en-konflikt-mellom-skole-og-foreldre/224643> [sk. 30.09.2023.]

Ungsinn (2023). Tidsskrift for virksomme tiltak for barn og unge (Journal for effective measures for children and young people). <https://ungsinn.no/> [sk. 30.09.2023.]

Verge (2023). Managing challenging behaviour. Estonian version. <https://verge.ee/en/verge/> [sk. 30.09.2023.]

Verge (2023). Managing challenging behaviour. https://www.verge.no/copy_of_en/front-page [sk. 30.09.2023.]

CITI AVOTI

Bertelsmann Stiftung (2014). Projektbeschreibung: Inklusives Wachstum für Deutschland (Project description: Inclusive growth for Germany). <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/unsere-projekte/abgeschlossene-projekte/inclusive-growth/projektbeschreibung> [sk. 30.09.2023.]

Bertelsmann Stiftung (2018). Jakob Muth-Preis: Unsere Preisträger (Jakob Muth Prize: Our award winners). <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/unsere-projekte/abgeschlossene-projekte/jakob-muth-preis/preistraeger> [sk. 30.09.2023.]

Bertelsmann Stiftung (2023). Bertelsmann Stiftung. <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/ueber-uns/wer-wir-sind> [sk. 30.09.2023.]

BMBF (2023). Bundesministerium für Bildung und Forschung (Germany, Federal Ministry of Education and Research). https://www.bmbf.de/bmbf/de/home/home_node.html [sk. 30.09.2023.]

Buifdir (2023). The Directorate for Children, Youth and Families. <https://www.buifdir.no> [sk. 30.09.2023.]

EEA grants (2022). Evidence-based New Approach – New School Culture in Estonia. <https://eeagrants.org/archive/2009-2014/projects/EE04-0022> [sk. 30.09.2023.]

Estonia, Haridus- ja Teadusministeerium (2023). Haridus- ja Teadusministeerium (Ministry of Education and Research). <https://www.hm.ee/en> [sk. 30.09.2023.]

Estonia, Haridussilm (2023). The Estonian education information portal. <https://www.haridussilm.ee/ee> [sk. 30.09.2023.]

European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). Country information for Estonia. <https://www.european-agency.org/country-information/estonia> [sk. 30.09.2023.]

European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2023). European Agency statistics on inclusive education (EASIE) 2020 Dataset (2020/2021 school year) Country Report – Germany. https://www.european-agency.org/data/18774/datatable-country-report/2020_2021/web [sk. 30.09.2023.]

Eurydice (2023). National Education Systems. Germany. Quality assurance. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/germany/quality-assurance> [sk. 30.09.2023.]

Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Areas of Expertise. <https://okm.fi/en/frontpage> [sk. 30.09.2023.]

Finland, Ministry of Education and Culture (2023). Support for learning and school attendance. <https://okm.fi/en/support-for-learning-and-school-attendance> [sk. 30.09.2023.]

Finlex (2023). Data Bank. <https://www.finlex.fi/en/> [sk. 30.09.2023.]

Finnish Education Evaluation Centre (FINEEC) (2023). About us. <https://www.karvi.fi/en/about-us> [sk. 30.09.2023.]

Finnish National Agency for Education (2022). Education in Finland. <https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/Education%20in%20Finland%20-%202022.pdf> [sk. 30.09.2023.]

Finnish National Agency for Education (2023). Primary and lower secondary education. <https://www.oph.fi/en/education-system/basic-education> [sk. 30.09.2023.]

Germany, Federal Ministry of Labour and Social Affairs (2023). Bundesministerium für Arbeit und Soziales. <https://www.bmas.de/EN/Home/home.html> [sk. 30.09.2023.]

HARNO (2023). Haridus- ja Noorteamet (Education and Youth Board of Estonia). <https://harno.ee/> [sk. 30.09.2023.]

Huber, S.G. (2020). Germany: Education State Agencies in Germany – Their Organization, Role and Function in School Governing and Quality Management, Educational Authorities and the Schools, 169-187. doi:10.1007/978-3-030-38759-4_10.

ISB (2019). Individuelle Unterstützung. Nachteilsausgleich. Notenschutz (Individual support. Compensation for disadvantages. Grade protection), Bayerisches Staatsministerium für Unterricht und Kultus (Bavarian State Ministry for Education and Culture). https://www.isb.bayern.de/fileadmin/user_upload/Grundsatzabteilung/Individuelle_Foerderung/Individuelle_Unterstuetzung/Handreichung_individuelle_unterstuetzung_2019.pdf [sk. 30.09.2023.]

ISB (2023). Mobile sonderpädagogische Dienste Mobile Special Education Services, MSD), Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München (Munich State Institute for School Quality and Educational Research). <https://www.isb.bayern.de/schularten/foerderschulen/msd/> [sk. 30.09.2023.]

KMK (2021). The Education System in the Federal Republic of Germany 2018/2019. https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Eurydice/Bildungswesen-engl-pdfs/dossier_en_ebook.pdf [sk. 30.09.2023.]

KMK (2023). The Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of the Länder in the Federal Republic of Germany. <https://www.kmk.org/kmk/information-in-english.html> [sk. 30.09.2023.]

LIFBI (2023). Das Nationale Bildungspanel NEPS (The National Education Panel). <https://www.lifbi.de/de-Start/Forschung/Gro%C3%9Fprojekte/NEPS-Nationales-Bildungspanel> [sk. 30.09.2023.]

Norway, Regjeringen (2023). Barne- og familiedepartementet (Norway, Ministry of Children and Families). <https://www.regjeringen.no/> [sk. 30.09.2023.]

Norway, Regjeringen (2023). Kunnskap for omstilling (Education and reorientation). <https://www.regjeringen.no/> [sk. 30.09.2023.]

Norway, Regjeringen (2023). Kunnskapsdepartementet (Ministry of Education). <https://www.regjeringen.no/> [sk. 30.09.2023.]

Norway, Regjeringen (2023). Lover og regler (Laws and regulations). https://www.regjeringen.no/no/dokument/lover_regler/id438754/ [sk. 30.09.2023.]

NUBU (2023). The Norwegian Center for Child Behavioral Development (NUBU). <https://www.nubu.no/> [sk. 30.09.2023.]

OECD (2018). The Programme for International Student Assessment (PISA) https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_EST.pdf [sk. 30.09.2023.]

Statsforvalteren.no (2023). Statsforvalterne (The state administrators). <https://www.statsforvalteren.no/nb/portal/Om-oss/statsforvalterne/> [sk. 30.09.2023.]

TAI (2023). Tervise Arengu Instituut (National Institute for Health Development). <https://en.tai.ee/en/> [sk. 30.09.2023.]

UDIR (2023). Våre oppgaver. Utdanningsdirektoratet (Norway, The Directorate of Education). <https://www.udir.no/om-udir/vare-oppgaver2/> [sk. 30.09.2023.]

UDIR (2023a). Læreplanverket (The Curriculum Agency). Utdanningsdirektoratet (Norway, The Directorate of Education). <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/> [sk. 30.09.2023.]

UDIR (2023b). Veilederen Spesialundervisning (The supervisor Special Education). Utdanningsdirektoratet (Norway, The Directorate of Education). <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/spesialpedagogikk/spesialundervisning/Spesialundervisning/> [sk. 30.09.2023.]

Understand (2023). What is Multi-tiered support system (MTSS) work? <https://www.understood.org/en/articles/mtss-what-you-need-to-know> [sk. 30.09.2023.]

UNESCO (1990). World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127583> [sk. 30.09.2023.]

UNESCO (2023). Inclusive education. <https://www.unesco.de/en/education/inclusive-education> [sk. 30.09.2023.]

VIFF (2023). Interdisziplinären Frühförderstellen, IFFS (Interdisciplinary early intervention centers). <https://viff-fruehfoerderung.de/fruehfoerderung/fachkraefte/interdisziplinaeritaet/#> [sk. 30.09.2023.]